

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI!

Baigdami 2013 metų darbus, galvojame ir tikimės 2014-aisiais nuveikti daugiau ir reikšmingesnių. Džiaugiamės, kad NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄSIUVINIAI prasmingai įsijungė į istorinį mūsų laisvės ribų apmąstymą ir nacionalinio jų suvokimo gilinimą. Kviesdami bendradarbiauti, linkime visiems naujų užmojų, darbų ir asmeninės sėkmės!

Ketvirtasis, šiuos metus baigiantis, žurnalo numeris pasižymi tuo, kad jame dominuoja dokumentų publikacijos. Tiesą sakant, tokia, ko gero, ir turėtų būti tikroji jo paskirtis, nors nauji konceptualūs analitiniai straipsniai buvo ir bus ne mažesnis redakcijos rūpestis.

Tokiu Jono Basanavičiaus asmenybės ypatumo naujo perskaitymo bandymu laikome skelbiamą Vytauto Budvyčio straipsnį apie iškilųjį mūsų tautos žadintoją ir kūrėją.

Dokumentų skyrius beveik visas skiriamas Valstybės atkūrimo ištakoms. Unikali vieno pirmųjų Sąjūdžio tekstų – Švietimo reformos metmenų – parengimo medžiaga reikšminga ne tik tuo, kad Metmenys gimė dar prieš Sąjūdžio įsikūrimą, bet ir tuo, kad dokumento rengime svariai dalyvavo Meilė Lukšienė, kurios atminimui buvo dedikuoti 2013 metai.

Kitas svarbus dokumentas yra Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio rinkiminė programa, su kuria jis surinko daugumą LTSR Aukščiausiojoje Taryboje ir įgijo galimybę teisiškai atkurti nepriklausomą Lietuvos Respubliką.

Kaip Atkūrimą įsivaizdavo kompartijos politinis elitas ir kaip procesus projektavo Sąjūdis, akivaizdžiai parodo du autentiški šiuos požiūrius reprezentuojantys projektai.

Labai įdomus ir JAV vyriausybės reakcijų viešojoje erdvėje į valstybės atkūrimo įvykius Lietuvoje rinkinys. Jis su tam tikru kartėliu liudija, kad JAV vadovybei labiau rūpėjo Gorbačiovo pertvarkyti bandoma imperija, negu išsivaduojanti Lietuva. Neturėtume įsižeisti, nes nuoskauda trukdytų pagilinti savąjį istorijos supratimą.

Džiaugiamės galėję paskelbti du lietuvių kalbos problemoms skirtus pranešimus, rugsėjį skaitytus tarptautinėje konferencijoje Vilniuje: be kasdienių valstybinės kalbos statuso gynimo, kalbos kultūros ugdymo būtinybių čia kalbama ir apie asmens sąmonėje vykstančius kalbos poslinkius.

Žemaitijos krikšto 600 metų jubiliejui pažymėti skirtas Jūratės Laučiūtės bandymas sugretinti etninę ir civilizacinę kultūras, jų sąveikas ir simbiozę šiandieninėje Žemaitijoje.

Baigdamas noriu pasakyti, kad daugiau neatsiprašinėsiu dėl korektūros klaidų: absurdas, kai trečiojo numerio apgailestavime dėl klaidos įsitaisė klaida, akivaizdžiausiai pademonstruodama: jos nenugalimos. Galima tik stengtis jų į dienos šviesą praleisti kuo mažiau.

Redaktorius

1 psl.
Vilniaus Pilies gatvė
apie 1903 m.
Stanislaw Filibert
Fleury, 1858–1915.
LNM, 2007.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

VYTAUTAS BUDVYTIS

JONAS BASANAVIČIUS: KILMĖ MIKROISTORINIU ŽVILGSNIU

Įvadas. Šiandien, vos paminėjus Jono Basanavičiaus (1851–1927) vardą, visiškai suprantama yra kalbėti apie Basanavičių ir *Vilnių*. Siekiant suvokti Basanavičiaus santykį su Lietuvos (LDK) sostine Vilniumi, o kartu ir jo veiklos, susietos su šiuo miestu, sąmoningumą, kryptingumą ir nuoseklumą, būtina pasiaiškinti Basanavičiaus kilmę plačiaja prasme, t. y. sutelkti dėmesį ne tik į socialinius teisinius, bet ir į bendruosius kultūrinius istorinius šio klausimo aspektus. Žvelgiant mikroistoriškai* čia svarbu viskas, kas vienaip ar kitaip įtakojo jo asmenybės formavimąsi: aplinka, šeima, asmeninės patirtys, bendrieji charakterio bruožai, pradinis išsilavinimas, netgi buitinis. Pagrindinių straipsnio šaltinių – autobiografijos,** Vilniuje 1906 m. parašytos studijos „Baudžiava Lietuvoje. Bartininkų kraštas“*** ir kai kurių nepublikuotų rankraščių**** – turinys rodo, kad Basanavičiui jo kilmė rūpėjo, jis ją apmąstė.

Pastaruoju metu istorikė Jūratė Kiaupienė į Lietuvos istoriografiją įvedė naują istorinio požiūrio į praeitį būdą, išreikštą *istorijos kraštovaizdžio* metafora. Istorijos kraštovaizdis yra tarsi politinis, kultūrinis ir kitoks gyvenimo paveikslas, kuris jungia žmogų, kultūrą ir gamtą, leidžia parodyti žmogaus gyvenamas vietas kaime ir mieste kaip sąveikaujančias erdves, kalbėti apie tai, kaip žmonių ryšiai su juos supančia gamta formuoja jų charakterius, pasaulio suvokimą ir santykį su juo. Istorijos kraštovaizdis siejamas su istorine atmintimi, jos simboliais – mitais, legendomis, dainomis – ir jų pasirinkimu. Būtinai istoriko kuriamo kraštovaizdžio elementai yra istorinis laikas ir erdvė. Apskritai, sąvoka *istorijos kraštovaizdis*, teigia istorikė, dažniausiai pasitelkiama nagrinėjant istorinės ar kultūrinės atminties, individualaus ar grupinio identiteto problemas.*****

Šis J. Kiaupienės suformuluotas požiūris yra taikytinas ne tik tyrinėjant viduramžius ir apibendrinant visuomenės raidą epochiniu mastu. Tai universali istoriografinė prieiga, kuria galima vadovautis ir tiriant atskirų asmenų biografijas, šiuo atveju – Basanavičiaus, kuris pasižymėjo ypatingu polinkiu į savo paties ir jį supančios aplinkos refleksiją.

Pastaraisiais metais Lietuvos istoriografija pasipildė įdomiais Basanavičiaus biografiją įvairiais aspektais nagrinėjančiais J. Avižienytės, N. Putinaitės, S. Narbuto, A. Grigaravi-

* Mikroistorija (it. *microstoria*; angl. *microhistory*) paprastai apibrėžiama kaip specifinis tyrimo būdas, leidžiantis itin atidžiai, t. y. aptariant įvairiausius aspektus, išanalizuoti lokalinį įvykį ar reiškinį. Šiuolaikinė mikroistorija neapsiriboja vien mikrotyrimais, bet ieško mikro ir makro dimensijų sąsajų. Mikroistorija kartu su istorine antropologija bei naująja kultūrine istorija analizuoja asmenų, kurie gyvena atitinkamoje kultūrinėje terpėje, ja naudojami ir per savo veiklą keičia jos struktūras, komunikavimą ir tarpusavio sąveiką. Tačiau, kaip pastebėjo vienas iš mikroistorijos pradininkų Karlas Ginzburgas (*Ginzburg*), mikroistorija nebūtinai turi reikalą su pavieniais likimais arba mažais žmonėmis. Mikro sietinas su idėiniu žvilgsniu. Reikia kalbėti apie mastą, tačiau būtent apie stebėjimo mastą: galima per mikroskopą žiūrėti į dramblio odos gabalą arba į musės sparnelį. Mikroistorija, pasak K. Ginzburgo, renkasi ne tarp dramblio ir musės, o idėinį žvilgsnį į tiriamąjį objektą. Būtent tokia mikroistorijos samprata ir yra vadovaujamasi šiame straipsnyje (žr. Trimonienė R. R. *Mikroistorija: studijų knyga*. Šiauliai, 2008).

** Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.* Vilnius, 1997.

*** Basanavičius J. *Baudžiava Lietuvoje. Bartininkų kraštas*. Vilnius, 1907.

**** Saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LITB RS) Jono Basanavičiaus fonde (f2).

***** Kiaupienė J., Petrauskas R. *Lietuvos istorija, t. IV. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.* Vilnius, 2009, p. 21–22.

čiaus tyrimais.* Išsiskiria kiek anksčiau parašyta, tačiau tik 2000 m. išleista mentalitetų istorijos bruožus analizuojanti J. Rudzevičiaus knygelė.** Bendruosius Basanavičiaus kilmės bruožus yra glaustai aprašęs istorikas A. Tyla.***

Šio darbo problemos formuluotė iš esmės lėmė dar XIX a. pirmojoje pusėje Voluinės dvarininko Henriko Ževusio (Rzewuski) iškelta „dvasios aristokratijos“ idėja. H. Ževuskis teigė, kad kilmingumas gali priklausyti ne vien nuo kilmės: „kraujo aristokratui“ gali prilygti „dvasios aristokratas“, savo išsilavinimą prilygindamas kilmei. Pagal H. Ževuskį „išsilavinimas“ – tai ne vien žinios, bet ir tradicijos, moralė, patriarchalinio gyvenimo vertybių garbinimas, tikro sakrališko, nedevalvuoto žodžio vertės žinojimas****.

Taigi šio straipsnio tikslas yra iškelti ir patikrinti galimą Basanavičiaus tapsmo „dvasios aristokratu“ prielaidą. Dėmesys sutelkiamas į Basanavičiaus vaikystės ir jaunystės metus – pagrindinį žmogaus asmenybės formavimosi tarpsnį.

Bendrieji istoriniai kilmės bruožai. Jonas Basanavičius gimė 1851 metų lapkričio 23 d. Ožkabaliuose, Bartininkų valsčiuje, kuris tuo metu priklausė Lenkijos Karalystės (Rusijos valdžioje) Augustavo gubernijos Marijampolės apskrčiai. 1867 m. atlikus administracinę reformą Bartininkų valsčius su Ožkabaliais įėjo į naujai sudarytą Suvalkų gubernijos Vilkaviškio apskritį.***** Su tėviške ir gimtuoju Bartininkų kraštu Basanavičių siejo stiprus dvasinis ryšys, kuris visam laikui išliko neatskiriama jo gyvenimo dalimi. „Gimęs ir užaugęs tyrai lietuviškame kampe, aš jau nuo mažų dienų, po tėvų įtekme, buvau pradėjęs savyje lietuvišką gaivinti dvasią.“***** Jaunystės patirtis ir sąsajos su minima administracine priklausomybe greičiausiai turėjo įtakos jau vėliau, Vilniuje, Basanavičiui ėmus siekti Suvalkų gubernijos priskyrimo prie autonominės Lietuvos. Juk buvo sprendžiamas ne tik šio etniškai ir istoriškai lietuviško krašto – senosios Sudavijos – priklausomybės klausimas, bet ir Basanavičiaus tėviškos likimas.

Jonuką gimtinėje supusi miglotos, bet gyvos istorijos apgaubta aplinka darė jam didžiulį poveikį. Praeitį jam rūpėjo. Nuo mažens į jo širdį įsimetusi žingeidumo kirmėlaitė traukte traukė jį *pažinti*. Savo autobiografiją Basanavičius būtent ir pradeda nuo detalaus gimtųjų apylinkių geografinio ir istorinio aprašymo: įvardija buvusią Bartininkų apylinkių administracinę (Trakų vaivadija) ir bažnytinę (Vilniaus vyskupija) priklausomybę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, aprašo kalvotą apylinkių reljefą, kuris buvo strategiškai svarbus žiauriose kovose su Vokiečių ordinu. Jis rašo: „Tokiam dailiam kalnuotame krašte su daugybe dar „k r y ž i o k i š k ū“ t r a d i c i j ū (išretinta mano – V. B.) aš esmi gimęs ir užaugęs, ir ši aplinkybė, be abejo, nemenką į mano dvasią įtekmę turėjo.“***** Ožkabalių kaimas, žmonėms pasakojant, esąs labai senas, o atrandami čia visokie žalvariniai daiktai, pasak Basanavičiaus, aiškiai rodo, jog jau nuo giles senovės šita vieta buvo apgyventa.*****

Pirmą kartą sūduvių (*sudini*) vardas rašytiniuose šaltiniuose paminėtas II a. graikų mokslininko Klaudijaus Ptolemėjo *Geografijoje*.***** Netoli Bartininkų esančioje Piliakalnių piliakalnio sodyboje sūduviai gyvenę jau V–VII a. Išsamiai Sūduvos-Suvalkijos praeitį aprašęs istorikas Jonas Totoraitis pažymi, kad XII–XIII a. dar žmonių apgyventa teritorija tarp Prūsijos ir Nemuno Vokiečių ordino kronikose vadinama lotyniškai *Sudovia* arba vokiškai *Sudauen*. Vytautas Didysis vieną kartą ją paminėjo, vadindamas *terra Sudorum*. Rusų metraščiai ją vadino Jotvingių žeme. Ilgainiui pietinę teritorijos dalį, jotvingius, nukariavo Voluinės rusai ir lenkai, o šiaurinę dalį, sūduvius, dar iki XIII a. pabaigos visiškai nukariavo ir gyventojus išnaikino Vokiečių ordinas. Sūduva visa apaugo miškais, o pirminis jos vardas buvo užmirštas (atgaivintas XX a. pradžioje). Likę nenukariauti sūduvių kunigaikščiai arba pasidavė ordinui, arba, persikėlę per Nemuną, pasitraukė į Lietuvą.***** Vokiečių kronikininkas Petras Dusburgietis apie 1326 m. rašė: „Ir taip Sūduvos žemė liekti apleista iki šiai dienai.“*****

* Avižienytė J. Ligos retorika: nacionalizmas ir isterija Jono Basanavičiaus autobiografijoje. *Baltos lankos*, 2002, Nr. 14, p. 19–34; Putnaitė N. Šiaurės Atėnų tremtiniai. *Vilnius*, 2004; Narbutas S. Ieškojęs gyvybingumo pagrindų: Jono Basanavičiaus bibliotekos katalogas. *Jono Basanavičiaus asmeninės bibliotekos katalogas*. Vilnius, 2008; Grigaravičius A. Jonas Basanavičius – politikas iš reikalo. *Kultūros barai*, 2011, Nr. 9, p. 80–88.

** Rudzevičius J. *Ten gimė, augo dr. Jonas Basanavičius*. Vilnius, 2000.

*** Tyla A. *Jono Basanavičiaus kilmė*. Dr. Jonas Basanavičius 1851–1927. Vilnius, 2009, p. 8–21.

**** Berenis V. *Aristokratijos likimas: Henriko Ževusio metamorfozės. Lietuvių atgimimo istorijos studijos (toliau – LAIS)*, t. 4. *Liaudis virsta tauta*. Vilnius, 1993, p. 223–224.

***** Bairašauskaitė T., Medišauskienė Z., Miknys R. *Lietuvos istorija*, t. VIII, I d. *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius, 2011, p. 49.

***** Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nerūšios ligos istorija*, p. 34.

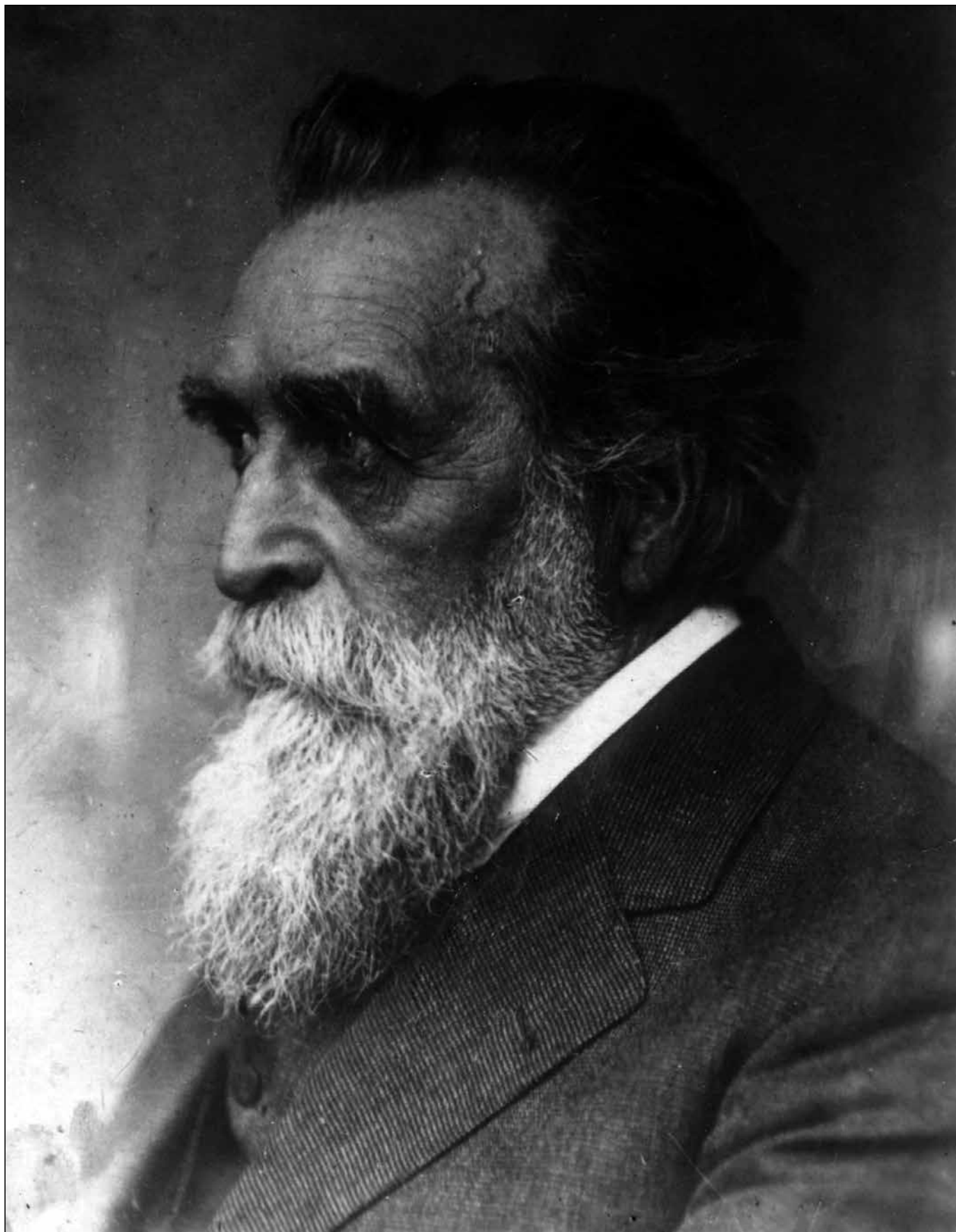
***** *Ten pat*, p. 9.

***** *Ten pat*.

***** *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Sudarė N. Vėlius, t. 1. *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Vilnius, 1996, p. 148–151; Basanavičius J. *Iš Sudavijos istorijos*. *Vištytis, LLTIB RS, f2-247, l. 1*.

***** Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija. Marijampolė, 2003*, p. 8–10; Basanavičius J. *Iš Sudavijos istorijos*, l. 8–13.

***** Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*. Vilnius, 1985.

Dr. Jonas Basanavičius. Atvirukas. Apie 1920-1924 m.
Atviruką išleido „Spaudos fondas“, 1929 m. Fotografas nenurodytas.
LCVA.

Apleista ir tuščia ta šalis buvo visą XIV amžių. Vokiečių ordino kronikos ją vadina tyruma – *wildniss, desertum*. Ji buvo tarsi Lietuvą nuo Prūsijos skirianti siena. Per ją ėjo Ordino žvalgai į Lietuvą ir atvirkščiai.* Per Sūduvos girias kryžiuočiai ėmė rengti žygius į Lietuvos valstybės branduolį – dabartinę Pietryčių Lietuvą** ir „nukakdavo iki Garteno, Slonimo, Alytos, Trakun ir V i l n i a u s“ (išretinta mano – V. B.), – pažymi Basanavičius.*** Taigi XIV a. antrojoje pusėje kryžiuočių antpuolių grėsmė iškilo ir valstybės sostinei Vilniui, kurį kryžiuočių pajėgos pirmą kartą apgulė 1377 m., o 1390 ir 1394 m. buvo surengti didelio masto Vilniaus puolimai.**** Per Sūduvą žygiavo ir lietuviai į Prūsiją keršyti kryžiuočiams. Kartu šis tuščias giriomis apaugęs plotas su pievomis tarp jų, vietomis apžėlusiomis krūmais ar nedideliais medžiais, pilnas didelių ir mažų žvėrių (stumbrų, taurų, vilkų, lokių, stirnų, šernų), su pilnomis žuvų, bebrų, kiaunių upėmis ir ežerais viliojo ir traukė medžiotojus ir žvejus. Žvėrių gausiose Sūduvos giriose mėgo medžioti ir Jogaila su Vytautu.*****

Lietuvos valdovai dar nuo karaliaus Mindaugo laikų buvo įsitikinę, kad šios žemės turi priklausyti Lietuvai, ir atkakliai to siekė. Yra išlikęs svarbus dokumentas – Jogailos 1387 m. pavedimas broliui Skirgailai valdyti Trakų kunigaikštiją: pastarajam pavedama žemė abiejose Nemuno pusėse su giria.***** Garsieji Jogailos (1382 m.) ir Vytauto (1384 ir 1390 m.) Žemaitijos ir Sūduvos užrašymai Ordinui buvo apgalvoti diplomatiniai kompromisai, priimti itin sudėtingomis geopolitinėmis aplinkybėmis. Juridine prasme istoriografijoje jie laikomi menkaverčiais, Žemaitijos (kartu ir Sūduvos) priklausomybė Ordinui iš esmės buvo nominali.*****

Apskritai XV a. pradžios ginčai tarp Ordino ir LDK Žemaitijos likimas buvo susietas su Sūduvos klausimu. Šio politinio ginčo metu Lietuvos didysis kunigaikštis suformulavo valstybės ir tautybės egzistavimo principus, susietus su lietuvių tautos raidos poreikiais.***** 1420 m. Vytauto laiške imperatoriui Zigmantui Liuksemburgui, kurį gerai žinojo ir Basanavičius,***** rašoma: „Prašome jūsų šviesybę /.../, kad mūsų žemės, mūsų įsigytos paveldėjimo teise iš senovės, kurias ir dabar valdome, pasilikėtų mums. Ši žemė (Žemaitija – V. B.) yra mūsų tėvonija ir tėviškė pagal teisėtą paveldėjimą iš mūsų senelių bei prosenelių, kurių ir dabar valdome, ji visada buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes viena kalba ir tie patys žmonės. /.../ Be to, patys Žemaitijos žmonės nuo seniausių laikų save vadina lietuviais ir niekada nesivadina žemaičiais. Dėl tokios didelės tapatybės (*sic*) mes savo titule neminime Žemaitijos, nes viskas yra tas pat, ir žemė ta pati, ir žmonės tie patys. /.../ Be to, ir Sūdų (Sūduvių – V. B.) arba Getų (Jotvingių – V. B.) žemė, esanti tarp Lietuvos ir Prūsijos, yra tikra mūsų tėvonija, paveldėta iš mūsų senelių bei prosenelių; iš jos mes ir dabar turime daug naudos bei pelno: iš medžioklės, žvejybos, bitininkystės ir kt./.../“*****

Aptardamas lietuvių tautinės savimonės susiformavimo problemą, istorikas Edvardas Gudavičius šį procesą sieja su valstybės sukūrimu, pabrėžia, kad formuojantis Lietuvos valstybei lietuvių atotrūkis nuo kitų baltų didėjo, ir daro išvadą, kad jau XIV a. antrojoje pusėje egzistavo lietuvių tauta, o tautinę savimonę buvo įsisąmoninęs kilmingasis karo prievolininkų elitas.***** Cituojamame laiške išdėstoma etnopolitinė ir etnolingvistinė padėties samprata, jame aiškiai atsispindi to meto valdovo ir diduomenės tautinė savimonė. Galutinai Sūduvos priklausomybė Lietuvos naudai išsprendė tik po Žalgirio mūšio (1410 m.) ir Melno taikos (1422 m.), kuomet buvo galutinai nustatyta vakarinė Lietuvos ir Ordino siena (faktiškai sienos žymėtos iki 1529 m.).*****

Kaip minėta, senieji Sūduvos gyventojai kryžiuočių buvo išnaikinti dar XIII a. pabaigoje. Sūduvos rekolonizacija iš Prūsijos ir Lietuvos pusės prasidėjo XV a. ir suintensyvėjo XVI–XVII a. Tai rodo ir bažnyčių steigimas (Bartininkuose pirmoji bažnyčia funduota 1663 m.,***** nepriklausoma parapija įkurta tik 1783 m.*****). Tačiau, pasak J. Totoraičio, išlikusios fragmentiškos šaltinių žinutės suteikia pagrindo išvadai,

* Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija, p. 10.

** Vitkūnas M. Vilnius kovose su kryžiuočiais XIV a. antrojoje pusėje. Karo archyvas. XXVI. Vilnius, 2011, p. 4, 9–11.

*** Basanavičius J. Apie senoves Lietuvos pylis. Tilžė, 1891, p. 13.

**** Vitkūnas M. Vilnius kovose su kryžiuočiais XIV a. antrojoje pusėje, p. 4, 9–11.

***** Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija, p. 14, 16.

***** Ten pat, p. 14.

***** Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais. Kaunas, 1998, p. 97, 102, 111–114, 180.

***** Kiaupienė J., Petrauskas R. Lietuvos istorija, t. IV, p. 154.

***** Basanavičius J. Iš Sudavijos historijos, l. 2.

***** Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1. Feodalinis laikotarpis. Vilnius, 1955, p. 91–92.

***** Gudavičius E. Pora pastabų apie tautinės lietuvių savimonės atsiradimą. Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje. Mokslinių straipsnių rinkinys. Šiauliai, 2007, p. 94–95.

***** Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija, p. 23–24.

***** Kamuntavičienė V. Alvito dekanato parapijos XVII a. antrojoje pusėje. Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, t. 33. Vilnius, 2010, p. 17.

***** Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija, p. 579–581.

kad kur ne kur Prūsijos pakraštyje, girių gilumoje, arčiau pelkių, šalia Nemuno po pilių priedanga senųjų sūduvių galėjo išlikti.* Tuo neabejojo ir pats Basanavičius. Panašios nuomonės laikosi ir naujausios akademinės Lietuvos istorijos sintezės autoriai.**

Tai leidžia teigti, kad būtent tie senieji gyventojai sūduviai ir bus išlaikę bei ateinančioms kartoms iš lūpų į lūpas perdavę tą skaudžią, bet herojišką istorinę atmintį, tas „kryžiokiškas tradicijas“, vėliau taip įsirežusias ir į Basanavičiaus savimone. Be to, reikia nepamiršti, kad XIV–XV a. sąvartoje Lietuvoje prasidėjo ir didelis vertybių perkainojimas: vyko krikščionybės ir baudžiavos įvedimas. Tai irgi galėjo paskatinti senųjų lietuvių imigraciją į šių naujovių neturinčią Sūduvą.

„Drauge su pasakomis apie „kryžiokus“ piliakalniai jau nuo pat mažų dienų mano akis ir širdį prie savęs traukė“*** – rašo Basanavičius. Jis mėgo čia pat laukuose stūksantį „Kušliakalnį“, netoli Ožkabalių esantį Piliakalnių piliakalnį, kitus apylinkių piliakalnius (Pajevonio, Kaupiškių, Rudaminos, Lakynų). Užkopęs ant jų jis dairydavosi ir romantiškai gėrėdavosi atsiveriančiais vaizdais. „Ant šitų kalnų, galiu drąsiai sakyti, susitvirtino mano lietuviškumas.“**** Tai rodo ne tik jo prisirišimą prie gimtosios vietos, bet ir gilią refleksiją, kone kontempliaciją. Čia galima prisiminti Simono Šama (Shama) mintį, kad geografinio objekto kaip laiką ir erdvę įprasminančios linijos idėja yra kultūriškai paveldima tradicija.***** „Lietuvių narsybei drauge su Perkūno garbe sunykus, šitą ramią vietą Lietuvos lakštingalos pamėgo: niekuomet neužmiršiu tos valandos, kurioje ant šito piliakalnio ryomodamas ir su nuliūdusia širdžia senovės kruvinus Lietuvoje atsitikimus apdūmodamas, klausiau tūlam pažįstamųjų jų (lakštingalų – V. B.) giesmelės žodžių: Juruk, Juruk! varyk, varyk, paplakk, paplakk, trrrr!“***** – savo apsilankymus ant Lakynų piliakalnio mena Basanavičius. Šios kalvos ir piliakalniai vietos žmonėms nebuvo vien geografiniai objektai. Jie buvo dalis jų gyvenimo: jau nuo mažų dienų Jonukas mėgo klausytis tėvų, giminaičių ir kitų gyventojų iš kartos į kartą perduodamų atsitikimų, padavimų ir legendų. Tačiau istorinis (dabar sakytume – valstybinis) mentalinis ryšys su šiom kalvomis vietos gyventojų jau buvo primirštas. Basanavičius tą ryšį „prisiminė“, nes patyrimas žmonėse, kaip sakė Aristotelis, kyla būtent iš atminties.

Ožkabaliečiai seniau, kaip teigia Basanavičius, gyvenę viensėdžiais, kur kam patikę. Basanavičiai buvę vieni turtingiausių, turėję 90–100 margų laukus. Jie gyvenę beveik toje pat vietoje, kur Jonukas ir gimė. „/.../ jų vieta buvo vadinama „dvarviete“: dar prieš 30–35 metus Juozas Basanavičius (Basanavičiaus dėdė – V. B.) ardamas palei trobas išaręs mūrinius trobų pamatus /.../“***** „Dvarvietėje“ buvęs didelis sodas („vyšnynas“), gili kūdra. Basanavičius pats „iš ano laimingesnio laiko“ dar mena už trobų pakalnėje gluosnyne stovėjusį didelį bravorą alui, pro šulinįėjusį bruką, didelį senos architektūros kluoną, svirną. „Visi šitie Ožkabalių viensėdžiai – kaip ir kiti apylinkės gyventojai – buvę „k a r a l i a u s ž m o n ė s“, mokesnių nemokėję, baudžiavos seniau nepažinoję, vyrų į kariuomenę neleidavę, bet l i u o s a n o r i a i t a r n a u d a v ė (išretinta mano – V. B.).“***** Baudžiavą krašte įvedęs Tyzenhauzas. Ji žmones taip nuvarginusi, kad šis žmonių buvo pramintas ir jų atmintyje išliko „palmazono Tuzinauzos“ pravarde.*****

XIV–XV a. sandūroje Bartininkų apylinkėje gyveno bartininkai bitininkai, kurių pareiga buvo girioje prižiūrėti bites, besiveisiančias tam tikslui išskaptuotuose vadinamuosiuose bartininiuose (iš čia ir Bartininkų vardas) medžiuose. XVI a. Lietuvoje prasidėjo miško į užsienį vežimas: miškingoje Sūduvoje kūrėsi medkirčiai, vežėjai, plukdytojai, miško sargai, jų šeimos. Imigraciją į Bartininkų kraštą ypač paskatino 1557 m. valakų įstatymas, kuriuo buvo ne tik pertvarkyta valstybės žemėtvarka, žemėvalda ir žemdirbystė, bet ir nustatyta didžiojo kunigaikščio valdinių būklė (faktiškai – buvo įvesta baudžiava). Tačiau J. Totoraičio duomenimis, dabartinėse Šakių ir Vilkaviškio apskrityse (kartu ir Bartininkų krašte) valstiečiai mokėjo valakų įstatymo nustatytus mokesčius, bet jokios baudžiavos nėjo, nes

* Ten pat, p. 14–6.

** Baronas D., Dubonis A., Petrauskas R. Lietuvos istorija, t. III. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Vilnius, 2011, p. 50–51.

*** Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, p. 18.

**** Ten pat, p. 19.

***** Shama S. Landscape and memory. NY. 1996, p. 5.

***** Basanavičius J. Apie senoves Lietuvos pylis, p. 39.

***** Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, p. 10.

***** Ten pat, p. 11.

***** Ten pat.

čia didelių valdžios dvarų nebuvo.* Taigi, nors šiuo metu didžiojoje Lietuvos dalyje III Statutu buvo galutinai įteisinta baudžiava, Sūduvoje (bent jos dalyje su Bartininkų valsčiumi) baudžiavos dar nebuvo apie 200 metų (!). Taip Bartininkų valsčiaus žmonės gyveno laisvi „laimingame laike“ bent 350 metų ilgiau nei anoje Nemuno pusėje gyvenusieji žmonės.

Vykdamas valakų reformą Bartininkų kraštas buvo apgyvendinamas žmonėmis, kūrėsi naujos gyvenvietės. Ožkabaliai, pasak Basanavičiaus, buvęs labai senas kaimas, tačiau pagal J. Totoraitį jis atsirado XVI a. antrojoje pusėje,** pagal A. Tylą – XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje.*** Šiuo atveju svarbiau ne mokslinio fakto tikslumas, o Basanavičiaus atspindima kultūrinės atminties tradicija. Ožkabaliai ir gretimi kaimai LDK laikais priklausė karališkajai Alytaus ekonomijai, sudarytai pagal 1589 m. seimo nutarimą. XVIII a. antrojoje pusėje LDK išdininkas ir karaliaus stalo ekonomijų valdytojas Antanas Tyzenhauzas vykdė karališkųjų ekonomijų reformas pajamoms padidinti, pats jas administravo, pradėjo atkurti ar sukurti palivarkus, plėtojo pramonę. Atėmęs iš Bartininkėlių, Ožkabilių ir Geistariškių kaimų ūkininkų žemę, Bartininkuose įsteigė centrinę Bartininkų dvarą-ekonomiją, įvedė lažą, įkūrė gelumbės, geležies dirbtuves, alaus bravorą. Taip Ožkabiliuose buvo įvesta baudžiava, kurios įvedimą pats Basanavičius datuoja tarp 1772 ir 1785 m.**** Šiam Bartininkų dvarui Ožkabaliai priklausė iki baudžiavos panaikinimo.***** Jo įsteigimas ir įvesta lažo renta tapo Basanavičiaus giminės ir namų socialiniu paveldu, formavusiu požiūrį į baudžiavą.***** Šioje vietoje įdomu pastebėti, kad dėl šeimoje dar gyvų baudžiavos prisiminimų Basanavičius apie Tyzenhauzą atsiliepia neigiamai, tačiau jo plėtotą pramonę ir amatus bei planuotą miesto įkūrimą vertina iš esmės pozityviai.***** Čia būtina pridurti, kad tose manufaktūrose darbas taip pat buvo baudžiavinis.*****

Luominės visuomenės formavimosi Lietuvoje procese išskiriami du pagrindiniai etapai: 1) iki krikščionybės įvedimo XIV a. pabaigoje ir 2) nuo krikščionybės įvedimo iki XVI a. pabaigos. Procesas neatsiejamas nuo bendros Lietuvos socialinės ir kultūrinės raidos. Basanavičius 1905 m. Memorandumo Rusijos vyriausybei įžangoje rašė: „Lietuvių tauta – seniausiai – ariškoji tauta /.../ gyvena krašte, kuris ir dabar, po vardu Lietuva, yra jos teritorija. /.../ patys lietuviai išdirbo tos šalies kultūrą.“*****

Lietuvos luominės visuomenės ir iš jos išplaukiančios baudžiavos juridinio įteisinimo pradžia pagrįstai siejama su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos 1387 m. vasario 20 d. privilegija krikštą priėmusiems bajorams. Joje sakoma: „Kiekvienas priėmęs katalikų tikybą k a r y s ar bajoras, ir jų palikuonys bei teisėtieji paveldėtojai, turi ir turės pilną ir visokeriopą teisę valdyti, laikyti, naudotis, parduoti, perleisti, pakeisti, duoti, dovanoti ir laisvai vartoti pagal savo laisvą valią ir norą pilis, valsčius, kaimus ir namus ir viską ką iš tėvų palikimo valdo /.../ Pagal s e n a j i p a p r o t i (išretinta mano – V. B.) karo

* Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija, p. 322.

** Ten pat, p. 579.

*** Tyla A. Jono Basanavičiaus kilmė, p. 9.

**** Basanavičius J. Baudžiava Lietuvoje, p. 19.

***** Užnemunėje 1807m. įvestas Napoleono kodeksas suteikė gyventojams asmens laisvę (be žemės), tačiau jų priklausomybė dvarams vėl buvo atkurta ir galutinai baudžiava panaikinta tik 1864 m.

***** Tyla A. Jono Basanavičiaus kilmė, p. 9.

***** Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, p. 11.

***** Taip pat baudžiava paremtą darbą analogiškose A. Tyzenhauzo manufaktūrose Gardine kritikavo ir XVIII a. pab. per LDK teritoriją keliavęs britas Viljemas Koksas (Coxe) (žr. Balkus M., Budvytis V. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdai XVIII amžiuje. Darbai ir dienos, t. 58. Kaunas, 2012, p. 297–322).

***** Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirminikui grafui S. J. Vitei (1905 m. lapkritis). Parengė E. Motieka. LAIS, t. 3. Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia). Vilnius, 1991, p. 347.

Piliakalnių k. piliakalnis (Kušliakalnis) Vilkaviškio raj. G. Zabielos nuotrauka.

žygis pasilieka kiekvieno pareiga.“* Pasak J. Jurginio, privilegija valstybiniu aktu įteisino bajorų tėvonijas. Didysis kunigaikštis garantavo bajorams iš tėvų paveldėtų turtų neliečiamybę – tai atitiko esamą jau iš seno susiklosčiusią padėtį. Privilegija lietuviams tik bajorus lietuvius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikiams ji nebuvo taikoma. Privilegija buvo siejama su krikščionybės įvedimu, garantuojant bajorams privilegijuotą žemėvaldą valstiečių atžvilgiu ir tuo sudarant luominį pagrindą.**

Apskritai, krikščionybė baudžios įvedimo procese suvaidino didelį vaidmenį. Glaudų baudžios ir krikščionybės ryšį pastebėjo dar Simonas Daukantas.*** O Basanavičius, kalbėdamas apie XV a. pradžios žemaičių skundą prieš kryžiuočius, nurodė, kad krikščionybė siejama su žmonių kaip galvijų dalijimu, pirkimu ir pardavimu, su jų turėtos laisvės panaikinimu.****

Šioje vietoje reikia pastebėti, kad S. Daukantas Lietuvos istoriją rašė lietuviams motinoms, kad jos turėtų ką paskaityti ar papasakoti. Tai jau kitam visuomenės sluoksniui, kuris tradiciškai nebuvo laikomas tautos dalimi, skirta edukacija istorinei atminčiai įtvirtinti. Šis Lietuvos istorijos išplukdymas į kitus socialinius vandenis buvo, galima sakyti, tautinės savimonės bajorų luome monopolio panaikinimas. Nors, pastebi A. Tyla, gal jo ir nebuvo.***** Liudvikas Jucevičius 1842 m. išleistoje knygoje „Žemaičių žemės prisiminimai“ rašė: „Žemaičiuose (nekalbu čia apie aukštesniąją visuomenę) K e s t u t i s, k r y ž i u o č i a i (išretinta mano – V. B.) bei švedai ir jėzuitai sudaro svarbiausią ir vienintelį kasdieninių liaudies kalbų turinį.“***** Šią prielaidą patvirtina ir paties Basanavičiaus „kryžiokiškom tradicijom“ ir „liuosanoriais kariais“ persmelktos patirtys.

Kita vertus, grįžtant prie luominės visuomenės bruožų aptarimo, negalima neigti ir teigiamų krikšto pasekmių krašto raidai. Visų pirma krikštas išsprendė didžiausią Lietuvos politinę problemą – izoliaciją nuo aplinkinio krikščioniškojo pasaulio. Su krikštu atėjusi rašto kultūra į šalies gyvenimą atnešė iki tol beveik nežinomus rašytinius dokumentus, laiškus, istoriografiją. Svarbu, jog atsiradusi vietinė istoriografinė tradicija (Lietuvos metraščiai) įgalino pažvelgti į šalies praeitį „iš vidaus“. Permainos buvo fundamentalios, jos apėmė (nors ne vienu laiku, ne vienodu lygiu ir ne tomis pačiomis formomis) visus socialinius sluoksnius ir visas gyvenimo sritis.*****

Galutinai luominė visuomenė ir baudžiava, kaip jau minėta, įteisinama XVI a. valakų reforma ir Lietuvos Statutais. Feodalinių***** teisynų surašymas, pasak E. Gudavičiaus, buvo dėsningas dalykas, priklausęs nuo feodalų luomo brandos ir jo klasinės savimonės (pirmiausia, jo viršūnių klasinės savimonės), nuo noro ir poreikio paprotine teise pagrįstą teisinę sistemą pakeisti rašytiniais įstatymais, kuriais siekiama juridškai įteisinti jau feodalų įgytą privilegijuotą padėtį visuomenėje ir sukauptus gausius turtus, kurių pagrindą sudarė stambioji žemėvalda. Lietuvos feodalinė visuomenė tokią padėtį pasiekė jau XVI a. pradžioje.***** Kitaip tariant, atsirado prielaida atsirasti neperžengiamam socialiniam teisiniam barjerui tarp privilegijuoto bajorų ir neprivilegijuoto valstiečių luomų. Štai II Statute didysis kunigaikštis įtvirtino nuostatą: „Valstietis ir jo žemė yra mūsų.“***** Svarbu, kaip pastebi E. Gudavičius, kad šie bendri visiems bajorams įstatymai nepanaikino ankstesnių privilegijų.***** Kartu, be abejo, liko galioti ir paprotinė teisė.

Kaip jau minėta, Basanavičiaus gimtajame Bartininkų krašte baudžios reglamentavimas valstybiniais teisiniais aktais neveikė – kraštas išliko baudžios nepažinusia sala iki pat XVIII a. pabaigos. Prisiminkime Basanavičiaus šeimos atmintyje gyvą liudijimą: „Visi šitie Ožkabalių viensėdžiai – kaip ir kiti apylinkės gyventojai – buvę „karaliaus žmonės“, mokesnių nemokėję, baudžios seniau nepažinoję, vyrų į kariuomenę neleidavę, bet liuosanoriai tarnaudavę (išretinta mano – V. B.).“*****

Iki valstiečiams nebuvo draudžiama laisvai disponuoti savo žemėmis, rašo J. Jurginis, didelio skirtumo tarp bajorų ir valstiečių žemėvaldos nebuvo. Valstiečiai nuo bajorų, ne-

* Ten pat, p. 57.

** Jurginis J. Baudžios įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962, p. 162–163.

*** Daukantas S. Darbay senųjų Lituvų yr Žemayci. Kaunas, 1929, p. 15–16.

**** Basanavičius J. Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra. Vilnius, 1912, p. 14.

***** Tyla A. Kas atmirė Atgimimo metu? LAIS, t. 1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos. Vilnius, 1990, p. 144.

***** Jucevičius L. A. Raštai. Vilnius, 1959, p. 387.

***** Kiaupienė J., Petrauskas R. Lietuvos istorija, t. IV, p. 189.

***** Reikia pastebėti, kad Lietuvos istoriografijoje nėra vieningos nuomonės dėl feodalizmo sąvokos taikymo. E. Gudavičius šiuo atveju neabejoja dėl šios sąvokos taikymo pagrindų Lietuvos istorijoje.

***** Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.). Parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius. Vilnius, 2001, p. 33.

***** Cit. iš: Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795. Vilnius, 2005, p. 184.

***** Pirmasis Lietuvos Statutas, p. 263–264.

***** Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, p. 11.

Dr. Jono Basanavičiaus gimtoji sodyba Ožkabaliuose. 1998 m. R. Žaltauskaitės nuotrauka. LCVA.

turinčių veldamų,* skyrėsi tik savo prievolėmis. Pradėjus varžyti valstiečių alodines teises, reikėjo atriboti valstiečius nuo smulkiųjų didžiojo kunigaikščio bajorų, atliekančių karinę tarnybą.**

II Lietuvos Statute žemės savininkai, privalantys atlikti karinę prievolę, vadinami šlėktomis, tačiau straipsnyje, kuriame kalbama apie vėliavininkus, minimi ne šlėktos, o žemininkai. Tiek I, tiek II Statutuose čia turima galvoje bajorai, kurie valstiečių neturi ir į karą joja patys vieni. Tokių bajorų Lietuvoje, pažymi J. Jurginis, buvo labai daug. Galima sakyti, kad XVI a. pirmojoje pusėje jie sudarė pagrindinį raitelių kariuomenės branduolį.***

Cituotoje 1387 m. Jogailos privilegijoje bajoru vadinamas kiekvienas karys. Lietuvos Statutuose ir kituose vėlesniuose valstybinio pobūdžio aktuose bajoro sąvoka nebesutampa su kario sąvoka. Štai III Statute (XII, 1) aiškiai sakoma, kad yra šlėktų luomas ir paprastas luomas,**** t. y. to ar kito į karą jojančio žmogaus pavadinimas bajoru XVI a. viduryje jau nenukrito jo luominės priklausomybės. Visą šią sąvokų sampratą kaitą lėmė vienas bajorų pripažinimas, kitų nepripažinimas žemininkais. Generalinį bajorų patikrinimą, galutinį šlėktų arba žemininkų luomo atribojimą atliko valakų reforma. Valakų reforma, pabrėžia J. Jurginis, buvo ne tik žemėtvarkos, bet ir žemėvaldos reforma. Ja visų pirma buvo siekiama atskirti valstiečių valdomas žemes nuo bajorų, pripažįstamų žemininkais arba šlėktomis, žemių.*****

Kaip jau minėta, Bartininkų krašte, remiantis J. Totoraičio tyrimais, valakų reforma iš esmės vykdėta, tačiau dideli valdžios dvarai čia nebuvo sukurti ir valstiečiai liko laisvi. Tačiau J. Totoraitis teigia, jog valstiečiai, skirtingai nei liudija Basanavičius, mokėjo valakų įstatymo nustatytus mokesčius, bet šiuo atveju ši detalė nėra tokia svarbi.

Taigi Bartininkų valsčius buvo valdiškose žemėse, privačių dvarų nebuvo, gyventojai buvo laisvi, temokėjo mokesčius. Bajorai XVII a. dar mokėjo lietuviškai. Bent Bartininkų ir Liudvinavo apylinkėse ir XVII–XVIII a. sąvartoje bajorų ir valstiečių santykiai buvo žmoniški: kai kurie ir aukštesnieji bajorai buvo valstiečių vaikų krikšto tėvais. Po 60–70 metų, jau įvedus baudžiavą, ir čia tarp baudžiauninkų ir ponų bajorų išaugo neperžengiama siena.*****

* Veldamas – valstietis, didžiojo kunigaikščio padovanotas bajorui ir neturintis teisės nuo jo pasitraukti; savotiškas baudžiauninko prototipas.

** Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, p. 277.

*** Ten pat, p. 278.

**** III Lietuvos Statutas (Išrašai). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija. Sudarė ir parengė A. Baliulis ir E. Meilus. Vilnius, 2001, p. 142.

***** Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje, p. 279–280.

***** Rudzevičius J. Ten gimė, augo dr. Jonas Basanavičius, p. 19.

Pritardamas tėvo pasakojimams Basanavičius rašė, kad jo protėviai „buvę ateiviai iš Užnemunės, iš kurtai nuo Vilniaus (išretinta mano – V. B.)“.* Šiam teiginiui patikinti, jis nurodo Vilniaus apylinkėse gyvenančius ir kitus Basanavičius: Balstogėje – politinį kalinį, pačiame Vilniuje – sugudėjusį, dalyvavusį gudų draugijose ir trečiąjį – nuo Vileikos, kuris, nepakėlęs savo mylimos merginos M. Meišutavičiūtės mirties, pagijęs po savižudiško dūrio peiliu į krūtinę, „iš revolverio šūviu į galvą jis pabaigė gyvastį“.** Tiesa, A. Tyla nurodo, kad Alytaus ekonomijoje, kuriai priklausė Bartininkai su Ožkabaliais, gyventojai panašia pavarde aptinkami jau ir XVI a., todėl Basanavičiai nebūtinai turėjo XVII a. atsikelti nuo Vilniaus.*** Aišku, tai tėra prielaida. Šiuo atveju čia svarbesnė yra Basanavičiaus atspindima šeimos istorinės atminties tradicija.

Bartininkų bažnyčios metrikų knygoje pirmus savo giminės pavardės paminėjimus Basanavičius rado iš XVII–XVIII a. ir nurodė, kad pavardė pagal lenkišką tradiciją labai įvairiai užrašoma: *Basanoicz, Bosonowicz, Basanowicz, Bassanowicz* ir pan. Jis tvirtai manė, kad jo pavardė, „be abejo, yra kilusi nuo liet. (žodžio – V. B.) *basas*“****.

Mykolas Basanavičius, daktaro prosenelio senelis, yra buvęs pirmasis šia pavarde asmuo, 1694 m. minimas Bartininkų metrikų knygoje, kai jis su generosa H. Zavistovska (Zawistowska) buvo kūmais valstiečio M. Šurkino sūnui.***** Po aštuonerių metų, 1702 m., krikštijant M. ir O. Basanavičių sūnų Motiejų, krikšto tėvais buvo keturi bajorai, iš jų bent du „generosus dominus“. Basanavičiai užrašyti „dominus“, atseit, bajorais. Iš šio vieno atvejo nėra rimto pagrindo manyti, kad Basanavičiai yra buvę bajorai. Šio fakto nesureikšmino ir pats Basanavičius. Metrikų įrašai, nurodo J. Rudzevičius, greičiausiai buvo „pagerinti“ – prie keturių bajorų kūmų ir tėvai buvo įrašyti bajorais. Kituose trijuose metrikų įrašuose tiek M. Basanavičius, tiek jo žmona užrašyti valstiečiais, be jokių epitetų. Svarbiausia, kad aukštesniųjų bajorų buvimas kūmais valstiečių vaikams, ir ne vien čia minėtu atveju, rodo, kad XVII–XVIII a. sąvartoje šioje Sūduvos srityje bajorų ir valstiečių santykiai dar buvę draugiški. Taip buvę bene todėl, kad čia nei dvarų, nei „ponų“ nebuvo. Ir „generosus dominus“ F. Visockis, vienas iš Basanavičių kūmų, gyveno Ožkabalių kaime, matyt, vienkiemyje kaip ir kiti žmonės.*****

Šioje vietoje verta pabrėžti, jog ne be pagrindo Mykolas Biržiška – išbajoris, kaip pats save pavadintų, – kalbėdamas apie Lietuvos Atgimimą nurodė, esą klaidinga teigti, „/.../ jog esanti išlaikyta tik kaimo lietuvybė. Kad jis (valstiečių luomas – V. B.) sudarė vyriausią, tvirčiausią ir seniausią naujybinės lietuvių literatūros pagrindą, tai tiesa, kuri betgi reikalinga dar papildyti tuo, kad lietuvybei išlaikyti nemažai svėrė ir po tokiu pat šiaudiniu stogu seniau gyvenusi bajorija, kurios įtaka reiškiasi tajai kaimo ir tautos kultūrai.“*****

Sekant Basanavičium, jo motina M. Birštonaitė buvo „kilusi iš labai senos Birštonų giminės, kurios pavardę kryžiuočių raštuose randame 1384 m. minėta“. Ir baudžiaivos laikais Birštonai, matyt, buvo pranokę kitus kaimo gyventojus, jie gretimame Grajauskų kaime šaltyšiavę (Oberšulc) – baudžiaivos nėję.*****

Aprašęs savo kilmę, atsekęs iki prosenelio senelio, Basanavičius dėjo pastangas išryškinti ir jų genetines savybes, ypač kreipdamas dėmesį į „mūsų šeimynos narių gabumus“. Basanavičius tikėjo, kad jis buvo gimtosios apylinkės žmonių genetinio lobyno dalis, jų vaikas. Tarp gabių giminių Basanavičius mini ir rašytoją, Krokuvos bei Kauno universiteto docentą, 1876 m. gimusį J. A. Herbačiauską, kuris taip pat buvo neabejingas Lietuvos Atgimimui, o pažintis su M. Riomeriu (Römer) paskatino pastarąjį parašyti garsiąją „Lietuvą“*****.

Šeima. Basanavičius gimė ir augo jau trečios generacijos lietuvių valstiečių baudžiauninkų, tačiau gyvenusių pakankamai pasiturinčiai, Jurgio ir Marės (Birštonaitės) Basanavičių šeimoje. Vos gimęs Jonukas buvo ištiktas asfiksijos (gr. *asphyxia* – pulso nebuvimas) – buvo pridusęs. Svarbiausia, kad maždaug per valandą Jonukas atsigavo (objektyviai vertinant, matyt, padėjo kojų padukų trynimasis šepečiu). Tėvams atrodė – Basanavičius autobiografijoje

* Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*, p. 13.

** *Ten pat*, p. 13–14.

*** Tyla A. *Jono Basanavičiaus kilmė*, p. 20.

**** *Ten pat*, p. 13.

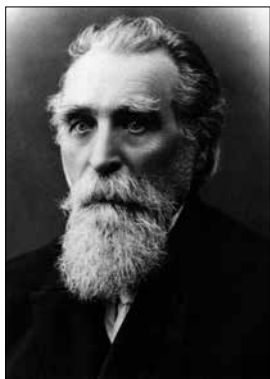
***** Lotynų kalba rašytose metrikų knygoje gyventojai buvo skirstomi į tris kategorijas: valstiečiai rašomi be jokių epitetų, žemesnieji – paveldėjimo bajorai žymimi titulu „dominus“, aukštesnieji – ponai bajorai (dvarininkai) – „generosus dominus“.

***** Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*, p. 14–15.; Rudzevičius J. *Ten gimė, augo dr. Jonas Basanavičius*, p. 28.

***** Biržiška M. *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*, t. 1. Los Angeles, 1952, p. 52.

***** Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*, p. 11.

***** Miknys R. *Įvadas veikalo „Mykolas Römeris. Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“ lietuviškajam leidimui. Römeris M. Studija apie lietuvių tautos atgimimą. Vilnius, 2006*, p. 16.

Dr. Jonas Basanavičius.
Apie 1920–1924 m.
Fotografas nenurodytas.
LCVA.

truputį ironizuoja, – kad įvyko kone stebuklas. Įdomu, kad per tą nerimastingą valandą tėvai pasižadėję Jonuką „leisti į kunigus“, jei tik Dievas suteiksiąs jam gyvenimą. Ilgainiui – ypač mama – ėmė puoselėti svajonę, kad jos sūnus bus kunigu. Šios tėvų viltys suprantamos. XIX a. vidurio luominėje ir dar labai bendruomeniškoje visuomenėje valstiečių sūnaus tapimas kunigu buvo tam tikro socialinio prestižo reikalas, ir ne tik jam pačiam, bet ir jo tėvams. Tai buvo bene vienintelis būdas savotiškai pakilti iš žemesnio (valstiečių) į aukštesnį (dvasininkų) luomą.

Naujagimis jau rytojaus, t. y. lapkričio 24 dieną, Bartininkų bažnyčioje nuo Punsko kilusio sūduvio ir nuoširdaus lietuvių bei nuostabiai šviesios dvasios klebono Jono Burdulio katalikiškai pakrikštijamas. Jam suteikiamas Jono vardas, nes buvo šv. Kryžiaus Jono diena.* „Bet tai buvo, rodos, nelemtas to šventojo vardas, kursai mano gyvenime tarytum man daug nelaimių atgabeno“,** – rašo Basanavičius. Taigi jis buvo ne tiek nepatenkintas savo vardu, kiek galbūt to vardo susiejimu su katalikų šventuoju. Šv. Kryžius Jonas (isp. Juan de la Cruz) yra XVI a. katalikų šventasis, rašytojas ir poetas, mistikas, laikomas vienu iš Bažnyčios mokytojų. Jis tapo karmelitų ordino reformatorių šalininku, siekusių grįžti prie senųjų karmelitų idealų – griežtumo ir asketizmo, ir įkūrė pirmą reformuotą (arba „basųjų“) karmelitų vienuolyną Duruele. Fundamentali šv. Kryžiaus Jono tikėjimą grindžianti maksima: *Dievas yra viskas, o žmogus – niekas*. Galbūt tai ir slėgė jau nuo mažų dienų smalsų ir žingeidų, į romantizmą stipriai linkusį ir autobiografijos rašymo metu jau neeiliniu eruditu tapusį Basanavičių.

Apie savo tėvus Basanavičius atsiliepia pagarbiai, apibūdina juos kaip dievobaimingus ir rūpestingus. Tėvas, jo žodžiais, nors prastas (turima galvoje – paprastas) ūkininkas ir tik truputį skaityti ir rašyti bei lenkiškai kalbėti mokėjo, tačiau kelis metus buvo Bartininkų valsčiaus vaitu ir savo krašte buvo gerbiamas ir teisingas žmogus. „Mano tėvas iš patyrimo po lenkiškų ponų arba sulenkėjusių Lietuvos bajorų (Gediminų Bartininkuose, kunigaikščių Puzinų Pajevonyje ir k.) baudžiavas žinojo labai daug apie visokius baudžiauninkų vargus apipasakoti; jis mokėjo ir daugel atsitikimų iš praėjusių laikų mūsų krašto (išretinta mano – V. B.) žmonių, taipogi daugelį pasakų, mįslių ir t. t., ir aš jam ir jojo atminčiai esmi kaltas įgaivinimu mano širdyje meilės į mūsų tautos praeitį ir lietuvių.“*** Motina buvo malonaus būdo, šneki, meili – simpatinga moteriškė.

Labai svarbu, kad Jonuką su tėvais siejo artimas ryšys ir jis tėvų buvo mylimas. Anks-tyvojoje vaikystėje jis augo vienturtis šeimoje ir atvirai prisipažįsta, kad motina jį labai mylėjo ir net lepino. Atsimena, kaip gimus broliui Vincui (tuomet Jonas buvo bebaigęs dešimtuosius gyvenimo metus) jis stipriai verkė, nes manė, kad motina dabar jo taip stipriai neglamonės kaip iki tol. „Atsimenu, kaip tėvas, kai kada vakarais svirne gulėdamas, imdavo mane savo lovon ir, pasiguldęs mane, pradėdavo bučiuoti ir mano veidą savo ataugusia barzda tarytum šepečiu lytėti.“****

Kaip ir daugelio to meto valstiečių vaikų Basanavičiaus vaikystė prabėgo tarp visokio naminio darbo vasaromis ir mokyklos žiemomis. Paūgėjęs jis mėgo rudenį su kitais vaikais susėsti ant žirgų ir jodinėti kitų kaimų piemenis vaikant, „vajiolia“ rėkaujant, šiaudadūšiais, smalabambliais, degutpilviais juos vadinant. Tokie prasivardžiovimai mums dabar skamba neįprastai, atrodo švelnūs, tačiau pats vaikiškas varžymasis su kitais vaikais, prisiminus savo pačių vaikystę, ypač berniukišką, atrodo suprantamas ir artimas. Svarbiau kai kas kita. Jau nuo vaikystės Basanavičius buvo linkęs fantazijos dėka įsijausti į istoriją: „Šitie „vaikymai“ man visados atrodė kaip rudimentinės kovos, kaip karas *en miniature* iš senovės lietuvių laiko.“***** Taip jaunasis Basanavičius, S. Šama (Shama) žodžiais,***** tarsį grįždavo atgal į laiką...

Buitis. Basanavičiai gyveno gana pasiturinčiai, jų namai buvo neblogai apstatyti: geros lovos, kėdės su atlošais, drabužių spinta, bufetas. Amžininkų atmintyje išlikę pilni drabužių spalvoti kuparai, tačiau fajetono, karietos tipo puošnaus keturių ratų vežimo, neturėjo. Turėjo tik paprastą vežimą. Todėl įsivaizduoti, kaip Basanavičių šeima iš lėto ir

* Šv. Kryžiaus Jono diena Romos katalikų bažnyčioje 1738–1969 m. buvo minima lapkričio 24 d. Pagal dabartinę liturgiją – gruodžio 14 d.

** Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*, p. 17.

*** Ten pat, p. 16–17.

**** Ten pat, p. 17.

***** Ten pat, p. 18.

***** Shama S. *Landscape and memory*, p. 23.

išdidžiai rieda su „ratukais“ į sekmadienines mišias, neišeina. Šis faktas atskleidžia, kad Basanavičiams buvo nesvetima kuklumo vertybė.

Basanavičiai buvo kuklūs, bet tikrai ne primityvūs. Jų namuose buvo ne taip dažnai pas valstiečius esantys sekreteras ir klavesinas. Galime įsivaizduoti Basanavičiaus tėvą Jurgį po dienos darbų, pavakary, sėdintį prie sekretero ir pildantį kokius nors Bartininkų valsčiaus dokumentus. Ir klavesinas jų namuose tikrai turėjo skambėti. Juolab kad dėdė Jonas buvo muzikantas. Jonas Basanavičius, sako, turėjęs gerą, gražų balsą ir mėgęs dainuoti. Neaišku, ar jis grojo. Tačiau muzika jam neabejotinai turėjo būti artima.*

Mokslas. „Į mokslą eiti“, kaip pats sako, Basanavičius pradėjo būdamas maždaug 5–6 metų amžiaus. Iš pradžių jį mokė įvairūs vietiniai menko mokslo daraktoriai. Iš jų jis išmoko gerai lietuviškai ir lenkiškai skaityti ir rašyti, truputį aritmetikos ir patarnauti mišioms. Pramokęs skaityti šventadienių rytais kartu su namiškiais jis pradeda uoliai giedoti religines giesmes. Jonui paaugus ir užsinorėjęs „eiti į kunigus“, tėvai jį išleidžia mokytis į Lukšių parapiinę mokyklą, kur jau buvo geresni mokytojai, galintys parengti pirmajai gimnazijos klasei. Ši mokykla, anot Basanavičiaus, buvo įsteigta Zyplių dvarininko Jono Bartkausko (1782–1855), „kursai kaip retai kuris tais laikais rūpinęsis savo žmonelių apšvietimu“.** Kaip matome, Basanavičius už valstiečių švietimą šį dvarininką pagiria. O žodžio *žmoneliai* pavartojimas yra charakteringas. Prisiminkime pranciškonų ordino vienuolio, kunigo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos XIX a. pradžios eilėraščio „Apie pypkininkus“ eilutę: *esu sau žmogelis, šarpus kožnam darbe****. Per šiuos žodžius – *žmonelis* ir *žmogelis* – ir jų vartojimą atsiskleidžia tam tikros tų laikų žmonių luominio mąstymo kategorijos: valstietis yra *žmonelis* arba *žmogelis*, o dvarininkas – *žmōgus*. Dvarininkas Bartkauskas yra bajorų luomo atstovas ir, be abejo, nesitapatina su valstiečiais, tačiau siekdamas būti doru krikščioniu jis rūpinasi savo *žmoneliais* kaip savo *avelēm*. Kad šis dvarininkas siekė būti doras krikščionis ir nebuvo dar visiškai atitrūkęs nuo lietuvių etninės kultūros, liudija Basanavičiaus cituojamas jo antkapio įrašas lietuvių kalba.

Iš jau savarankiško gyvenimo ir mokymosi Lukšiuose Basanavičiui išliko gražūs ir šilti prisiminimai. Į Marijampolės apskrities (nuo 1867 m. – gimnazija) mokyklą jis stoja 1865 m., tačiau dėl nepakankamo pasirengimo neišlaiko aritmetikos egzamino ir dar metams grįžta į Lukšius.

Antru kartu, 1866 m., Basanavičius įstoja į Marijampolės gimnaziją. Mokėsi gerai ir stropiai – nuo 5-tos klasės ėmė pats mokyti jaunesnius. Turėjo gerą vizualinę atmintį: kartą per geografijos pamoką ant lentos iš atminties nupiešė Europos kontūrus ir upes taip gerai, kad pamokoje dalyvavęs Varšuvos srities mokyklų kuratorius Vitė jį labai pagyrė: „Mokinkis – būsi žmogus“. Turėtų puikų literatūrinį stilių liudija jo rašinys „Tiše jedeš, dalše būdeš“, kurį mokytojas Poromenskis išgyrė ir pateikė kitiems mokiniams kaip pavyzdinį.

Gimnazijoje Basanavičius mokėsi tikrai gerai – ją baigė sidabro medaliu. Atidžiau žvelgiant į gimnazijos dalykų įvertinimus galima teigti, kad jis mokėsi gerai, bet ne „per gerai“. Tai reiškia, kad jis buvo savito ir originalaus mąstymo, ir jo tikrai negalima būtų priskirti eiliniams „kalikams“. Analizuojant gimnazijos baigimo atestatą aiškėja ir šokie tokie dėsningumai. Visi humanitariniai dalykai (tikyba, įvairios kalbos, literatūra ir istorija) įvertinti „labai gerai“. Tikslieji ir gamtos dalykai (išskyrus aritmetiką) – tik „gerai“. Matome, kad į tiksluosius dalykus jis nebuvo itin linkęs. Įdomu, kad kosmografija irgi įvertinta „labai gerai“. Dangus, jo reiškiniai, dangaus kūnai jį traukė, jis juos stebėjo. Bent dviejose savo užrašų vietose jis pasižymėjo pasirodžiusias šiaurės pašvaistes, tiksliai fiksavo jų trukmę.

Vieną mėgiamiausių Marijampolės gimnazijos mokytojų Basanavičius įvardija ne ką kitą, o tiktą mokytoją marijonų vienuolį kunigą Jurgį Čėsna. Viena iš priežasčių, lėmusių simpatijas šiam mokytojui, buvo ta, kad jis supažindino Basanavičių su Liudviko Rėzos parengta ir išspausdinta K. Donelaičio poema „Metai“. Šis pasaulietišku dvelkiantis lietuvių literatūros šedevras, parašytas liuteronų dvasininko, negalėjo nedaryti įtakos jaunajam Basanavičiui.

Neseniai Lietuvos centriniame valstybės archyve rasti, iki šiol neviešinti unikaliūs dokumentai, liudijantys kai kuriuos dr. Jono Basanavičiaus biografijos faktus. Jie susiję su asmens tapatybės liudijimo, užsienio paso ir pilietybės liudijimo išdavimu Lenkijos okupuotame Vilniuje 1922–1924 metais gyvenusiam Jonui Basanavičiui.

* Remtasi etnologo V. Baltrušaičio surinktais Basanavičiaus giminių ir Ožkabalių apylinkių gyventojų atsiminimais bei Vilkaviškio krašto muziejaus archyvo duomenimis. Medžiaga surinkta 2006 m. spalio mėn. Lietuvos liaudies buities muziejaus (LLBM) ekspedicijos metu.

** Basanavičius J. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija, p. 22–23.

*** Žukas S. Apie pypkininkus (du J. A. Pabrėžos eilėraščiai). LAIS, t. 4, p. 103.

Gimnazijoje Basanavičius graikų ir lotynų kalbos dėstytojui unitui A. Horoševičiui (Horoszewicz), kuris buvo ir gimnazijos bibliotekininkas, perrašinėdavo straipsnius bei padėdavo kataloguoti knygas. Dėl to Jonas galėjo visados imti ir skaityti kokias tik norėjo knygas. Juo buvo pasitikima. Gimnazijoje Basanavičius susipažino ir su Mickevičiaus bei Kondratavičiaus-Syrokoslės poezija: „Konradą Valenrodą“ ir „Margirį“ daugybę kartų skaitė ir kone viską iš atminties atkartoti buvo išmokęs. Susipažino ir su Strykovskio „Kronika“, Gvaninio, Dlugošo, Kromerio raštais, „/.../ o vėliau Kraševskio raštai turėjo didelę į mane įtaką, ir aš gimnazijoje dar būdamas patogiausiai buvau su lietuvių istorija susipažinęs“.*

Visame lietuvių tautinio atgimimo kontekste svarbi Basanavičiaus gimnazijos laikų įtaka jaunajam ir besulenkančiam Vincui Kudirkai.** Šių dviejų svarbiųjų tautinio atgimimo judėjimo asmenybių – Basanavičiaus ir Kudirkos – bendra patirtis įdomi, nes pastarajam ji tikrai turėjo įtakos atsiverčiant į lietuviybę. V. Kudirka šias patirtis mini savajame „Varpe“.* ** Basanavičius, priešingai, nesulenkęs ir gimnazijoje, visad tvirtai jautėsi lietuviu ir „atsivertinėti“ jam niekad nereikėjo.

Iki 4-tos gimnazijos klasės Basanavičius sakosi buvęs labai dievobaimingas ir dažnai dar galvojo apie seminariją. Tačiau 5-tos gimnazijos klasės atostogų metu jis netiesiogiai susipažįsta su Renano (Renan) knyga „Kristaus gyvenimas“ („Vie de Jesus“, 1863) ir susimąsto. Šioje knygoje, kaip žinome, atmetus antgamtišką elementą sugriaunamas tikėjimas Kristaus dieviškumu. Ilgainiui įvyksta Basanavičiaus sąmonės lūžis – jis supranta nenorįs būti kunigu. Tėvai į tai reaguoja neigiamai. Šeimoje įvyksta konfliktas. Tėvas ima reikalauti vykti į Seinus, antraip neduosiąs jam nė skatiko. Jonas stengiasi tėvus perkalbėti – „ir kitokiu būdu mokintų vyrų reikėtų“.* ** Mamos perkalbėti nepavyksta, o tėvas galų gale nusileidžia ir, įdavęs 100 rublių, išleidžia studijuoti į Maskvą. Taigi tokio aštraus konflikto su tėvu, kaip V. Kudirkos atveju,* ** nebūta. Tai momentas, kuomet Basanavičiui išsiskleidžia sparnai didžiajam gyvenimo skrydžiui. „Maskvon išvažiavau, tarytum nauju žmogum tapęs...“* **

Apibendrinimas. Specifiniais bruožais pasižymintis gimtųjų Bartininkų *istorijos kraštovaizdis*, visų pirma paženklintas dar neišblėsusiom „kryžikiškoms tradicijom“ ir apylinkių gyventojų atmintyje gyvu gerokai vėlyvu baudžiavos įvedimu (apie XVIII a. pab.), meile apgaubta namų aplinka, paties Basanavičiaus asmeniniai būdo bruožai, kartu su ankstyvoje jaunystėje įgytomis kompetencijomis ir, svarbiausia, jam jau nuo mažens tėvų perduota anuomet „kur tai nuo Vilniaus“ atsikėlusių prosenelių gyva „ano laimingesnio laiko“ kultūrinės atminties tradicija leidžia pagrįstai kelti Basanavičiaus tapsmo „dvasios aristokratu“ prielaidą.

Bartininkų Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios pastato liekanos. Vilkaviškio raj. Bartininkų miestelis. J. Pelenės nuotrauka.

* Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*, p. 35.

** *Ten pat*, p. 27, 50–51.

*** *Tėvynės varpai*. *Varpas*, 1893, Nr. 3.

**** Basanavičius J. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*, p. 37.

***** *Būtėnas J. Vincas Kudirka*. Vilnius, 1988, p. 33–41.

***** *Ten pat*.

DOKUMENTAI

PRIE SĄJŪDŽIO ŠVIETIMO REFORMOS IŠTAKŲ

Kad mąstymai apie švietimo reformą prasidėjo Dailininkų sąjungoje kalbantis apie vaikų estetinį lavinimą, nulėmė Sąjūdžio iniciatorių ryšiai su Dailininkų sąjungos vadovybe. O jie užsimezgė po to, kai LKP CK nurodymu „Žinijos“ draugija nebeįsileido eiliniam pokalbiui klubo „Istorija ir kultūra“ dalyvių, kurie buvo priimti Dailininkų sąjungoje ir jos patalpomis naudojosi iki pat Sąjūdžio įsikūrimo.

Kad nuo estetinio lavinimo problemų buvo pereita prie visos lavinimo ir ugdymo sistemos pertvarkos būtinumo apmąstymų ir siūlymų, nulėmė Meilė Lukšienė, tolydžio bylojusi, kad estetiškas lavinimas yra visos žmogaus ugdymo sistemos dalis.

Čia skelbiamų tekstų kūrime Meilė Lukšienė dalyvavo ir tiesiogiai, ir savo sukurtos tautinės mokyklos sugestija. Ją jautėme kaip visus švietimo rūpesčius gobiančią dvasią ir kryptį, kuria einant galima sparčiai spręsti lietuvių tautos sąmonėjimo klausimus.

Šis pluoštelis tekstų, kuriuos tikrai galima laikyti bandymu apčiuopti Sąjūdžio švietimo programos postulatus, tebūnie skirtas gerbiamosios Doktorės šimtmečiui paminėti ir prisidėti prie Meilės Lukšienės metų įamžinimo.

Skelbiami tekstai yra parengiamoji medžiaga Memorandumui, kurį jo iniciatoriai ketino pasiųsti, kaip buvo sakoma, *valdžiai*.

Būta trijų susirinkimų, tiksliau, dviejų pasitarimų Dailininkų sąjungoje ir redakcinės komisijos posėdžio „Minties“ leidykloje: 1988 m. gegužės 18, gegužės 24 ir gegužės 25 dienomis. Pasitarimų dalyviai, aišku, turi papildomos medžiagos, kuria žurnalo redakcija mielai pasinaudotų. Čia skelbiami visi mano archyve išlikę tekstai.

Kruopščiai išanalizavęs ir susisteminęs gegužės 18 dienos kalbėjusiųjų mintis, Arvydas Juozaitis parengė *Estetinio lavinimo vaikų darželyje ir vidurinėje mokykloje gaires*. Iš jų galima sužinoti, kas susirinkime ką akcentavo. Beje, mano archyve išliko ir svarbus Laimos Tupikienės klausimas: „Gerb. Ozolai, ar Jūs neoponuosite „ekonominiams“ meninio auklėjimo motyvams? Su pagarba! L. Tupikienė.“

Gegužės 24 dienos svarstyboms kaip pagrindinis tekstas buvo pateiktos A. Juozaičio *Estetinio lavinimo vaikų darželyje ir vidurinėje mokykloje gairės* (I dokumentas) bei R. Ozolo *Estetinis lavinimas reformuojamoje mokykloje. Bendroji dalis* (II dokumentas), A. Gursko *Esamoji dailės dalykų mokymo situacija respublikoje* (III dokumentas), J. Gudmono *Pasiūlymai dėl estetinio lavinimo vaikų darželyje ir vidurinėje mokykloje* (IV dokumentas) ir nepasirašytas ranka rašytas tekstas *Dailės, estetinio lavinimo respublikoje padėtis ir siūlymai jai gerinti (tezės)* (V dokumentas).

Meilė Lukšienė.
A. Ališausko nuotrauka.
LRS archyvas.

Pokalbis buvo nebe toks produktyvus kaip gegužės 18 dieną, krypta į technologijas ir detales, todėl, kaip pažymėta mano dienoraštyje („Žvaigždės blėsta auštant“, Vaga, Vilnius, 2007, p.232), M. Lukšienė tyliai pasakė: „Kalbam visai ne apie tai.“

Rytojaus dieną „tai“ padaryti susirinko M. Lukšienė, A. Andrijauskas, A. Gaižutis, V. Rubavičius „Minties“ leidykloje R. Ozolo kabinete. Tekstas buvo rašomas iš naujo, čia pat visų iš eilės taisomas ir redaguojamas, ir nuo pusės septynių vakaro iki pusės dvyliktos nakties baigtas. Paskui rašiusieji jį peržiūrėjo, kai ką patvarkė ir pavadinę *Sukurti estetinio lavinimo sistemą* (VI dokumentas) aprobavo publikavimui „Vakarinėse naujienose“. Tuo žadėjo pasirūpinti ten dirbusi žurnalistė Ona Balčiūnienė, vėliau labai padėjusi paskelbti pirmuosius tekstus apie įsikūrusią Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį.

I dokumentas

ESTETINIO LAVINIMO VAIKŲ DARŽELYJE IR VIDURINĖJE MOKYKLOJE GAIRĖS

Susirinkimo Lietuvos dailininkų sąjungoje apžvalga. 1988 05 13

I. STATUS QUO

Meno fenomeno ir estetikos minties dėstymo akivaizdžiai žemą lygį parodo turimų vadovėlių medžiaga. Ji nesutvarkyta nei istorinių faktų atrankos požiūriu, nei terminologijos požiūriu, nei, pagaliau, conceptualiniu požiūriu. Visiškai neatskleidžiamas kultūrinės epochos fenomenas, atskirų meno šakų istorija reprezentuojama netolygiai ir kaleidoskopiškai. Visur be atodairos ir vulgariai ieškoma „realistinio meno“. Estetinė mintis kaip dvasinės kultūros reiškinyss specialiai net neaptariama. (G. Vaitkūnas)

Istorijos vadovėliai – verstiniai.

Kelioms meno šakoms dėstyti teturima viena savaitinė valanda.

Visiškai nepanaudojama Lietuvos TV bazė (A. Gurskas, A. Andrijauskas).

Nesama specialių mokymo metodikos priemonių (A. Gurskas).

Prastai sutvarkyta mokymo kadrų paskirstymo ir jų įtvirtinimo mokykloje praktika. Visiškai devaluotas piešimo ir muzikos mokytojo statusas. Skurdi mokymo bazė materialiniu požiūriu.

II. BŪTINŲ POKYČIŲ DOMINANTĖS

a) Bendros kryptys

Suverenioje respublikoje turi būti nacionalinė mokykla, o ne mokykla „dėstomąja lietuvių kalba“. Tai natūralus gyvos tautos poreikis (L. Tupikienė).

Humanitarizuojant mokymą turi būti keliama bendra pedagogikos kultūra (L. Tupikienė). Dėl to ypatingas dėmesys skirtinas dailės, meno ir apskritai estetinio lavinimo disciplinoms.

„Pedagogikos klasikos“ biblioteka turi sudaryti intelekto bazę kasdienio pedagoginio darbo baruose (A. Gaižutis, A. Andrijauskas).

Todėl būtina šią biblioteką praplėsti, įtraukiant į ją nepelnytai „užmirštus“ klasikus.

Japonų pavyzdys rodo, kad estetiškas žmogaus išprusimas – milžiniška gamybinė jėga (A. Andrijauskas).

b) Struktūrinės kryptys

Dėmesio centre – mokymo turinys (L. Tupikienė), ir tai priklauso nuo mokymo koncepcijos.

Būtinai kultūros ir meno disciplinų blokas (L. Tupikienė, M. Lukšienė).

Galima humanitarizuoti visuomenės ir istorijos mokslus, dėstant blokais „Žmogus ir menas“, „Žmogus ir istorija“ ir pan. (M. Lukšienė). Dėstyti integruotą bendros meninės kultūros kursą, neskaidant į disciplinas (G. Vaitkūnas). Dėstyti kultūros istoriją.

Meno disciplinų blokas turi būti atviras naujai gimstančioms meno šakoms (L. Tupikienė).

Teigiant ir dėstyimo praktika įrodant dvasinės kultūros autonomiškumą materialaus gyvenimo atžvilgiu, būtinas subtilus meno reiškinių aiškinimas, nes čia kaip niekur kitur tie patys objektai lengvai interpretuojami viena kitai prieštaraujančių koncepcijų šviesoje (L. Tupikienė). Tai kelia papildomus reikalavimus mokytojams, jų ruošimo sistemai.

Dėmesio centre – ne išrinktųjų dailės mokyklos, o bendrojo lavinimo mokykla (A. Gurskas).

c) Konkretesnės mokymo ir metodikos kryptys

Pasaulinės kultūros ir meno istorijos dėstymas turi remtis:

a) fizine-geografinę kultūrą reprezentuojamų tautų charakteristika, b) kintančio „estetinio mentaliteto“ istorijos charakteristika (G. Vaitkūnas).

Būtina atsisakyti pigaus realizmo paieškų metodologijos (G. Vaitkūnas).

Kultūros ir meno disciplinų visumą diferencijuoti: pvz., 1–4 klasės rėmuose dėstyti gimtos kalbos, gimto krašto dalykus ... (M. Lukšienė), ir taip per 10 metų mokinys gautų humanitarinės kultūros pagrindus.

Dailės mokymas turi nenutrūkti visose klasėse (J. Gudmonas).

Elementariausias dailės kursas turi būti įvestas Pedagoginiame institute (A. Gurskas).

Visose klasėse turi būti 2 savaitinės valandos meno dalykų dėstymui (V. Brėdikis).

Estetinis lavinimas negali būti atsietas nuo amatų mokymo: G. Radzevičiaus pavyzdys (J. Markevičienė). Būtina stiprinti kabinetų bazę (mokytoją traktuoti kaip turintį kabinetą) ir galvoti apie klasės skėlimą į grupes (B. Maliauskienė, P. Tuinilaitė).

Negali būti verstinių vadovėlių (M. Lukšienė). Vadovėlis – tai kultūra (V. Valius). Vadovėlių klausimas jau dabar turi būti neatidėliotinai sprendžiamas (V. Kuzma) – tam reikia mesti geriausias jėgas.

Būtinas metodinio tyrimo centras (J. Gudmonas).

Metodiniai patarimai turi būti tiek mokytojams, tiek mokiniams (A. Gaižutis).

Visą leidybinį darbą reikia pajudinti iš mirties taško (A. Gurskas).

Dailės mokyklų vaikai turi turėti daugiau galimybių įsijungti į respublikos dailės gyvenimą – parodas ir pan. (B. Maliauskienė).

Vakarinės mokyklos turi būti atviros visiems pageidaujantiems (A. Šaltenis), nes jos išlaikomos pačių lankytojų.

Dailės mokyklų durys turi būti atviros savanoriams pagalbininkams (A. Šaltenis).

Reikia kurti „mažuosius pompidu“ centrus užklasiniam vaikų ir paauglių kultūrinių įgūdžių ir žinių formavimui (A. Gaižutis).

d) Papildomi samprotavimai

Religinis menas turi būti ne vulgarizuojamas ir dėstomas kaip organiška kultūros istorijos dalis (V. Kuzma).

Turi būti sukurti tvirti struktūriniai dailės ir meno mokyklų savarankiškumo pagrindai, kad jų būklė nepriklaustų vien nuo geros direktoriaus ir miesto valdžios valios (A. Andrijauskas).

Humanitarinės disciplinos turi ugdyti vietinio patriotizmo jausmą (D. Bertašiūnaitė).

Artimiausiu metu surengti TV forumą estetinio lavinimo klausimais (J. Gudmonas).

Reikia sukurti pedagogų vienybės centrą, kur būtų galima koncentruoti puikių pedagogų patirtį ir ją skleisti (A. Gurskas).

Meilė Lukšienė. Nuotrauka iš
I. Lukšaitės
asmeninio archyvo.

Mūsų veiklos pradžia ir pabaiga – kompleksinė estetiško lavinimo problema (A. Andrijauskas), kurią reikia išspręsti programos pavidalu.

II dokumentas

ESTETINIS LAVINIMAS REFORMUOTOJE MOKYKLOJE

I. BENDROJI DALIS

1. Esamoji padėtis

Šiandieninė mokykla neatitinka žmogaus ugdymo poreikių: ji yra ne kūrybos, o paklusimo mokymo įstaiga. Administracinės valdininkijos sistema biurokratizavo mokyklą ir mokymą, mokytoją iš ugdytojo paversdama vos ne prižiūrėtoju, o mokinį iš bręstančio paversdama vos ne perauklėjamuoju. Administracinės sistemos reikalavimus besistengias įvykdyti mokytojas ir savo suverenumą (sveiką protą, laisvą valią ir kūną) ginąs mokinys stovi priešingose barikadų pusėse. Mokykla ne tik mokiniui, bet ir sistemos dar neintegruotam mokytojui yra tapusi nepakenčiama. Mokytoją šiandieninė mokykla degraduoja profesiskai, mokinį – dvasiškai, ir retas kuris iš jų sugeba atsilaikyti spaudimui.

Kaip ir visa tarybinė kultūra, mokymas mūsų mokykloje yra specializuotas, ir specializuotas taip biurokatiškai, kad mokymo turinį sudaro tam tikrų žinių ir įgūdžių sumų vos ne mechaninis įsisavinimas, savo ir dalykiniu, ir idėjinu beprasmiškumu ne tik nudvasinantis ir mokantįjį, ir mokinį, bet ir iškreipiantis jų proto sugebėjimus arba ir visai jų neišugdantis. Mokinio ugdymo humanizacija yra svarbiausias naujos, pertvarkytos mokyklos tinklas, o kelias į ją – ugdymo humanitarizacija. Per humanitarizaciją į humanizaciją! – toks yra pertvarkomos mokyklos siekis.

2. Siektinybės visuma

Šiandieninė mokykla neužtikrina nė vienos iš trijų pagrindinių – fizinių, dvasinių ir protinių – žmogaus galių nekalbant apie jų visumą, išugdyti. Ne į sveikatos, o į sportinių pasiekimų ir karinių žinių ugdymą nukreiptas fizinis lavinimas. Dailė ir muzika orientuotos ne į plastikos ir akustikos (terminas sąlyginis) kaip dvasiai normaliai jaustis būtinos aplinkinės erdvės formų pajautos perteikimą, o į elementariausių ir vis tiek fragmentiškų technologinių įgūdžių įdiegimą. Tarpusavyje nesusietas ir fragmentiškas žinių visumas moksleiviui teduoda ideografinės disciplinos – matematika, fizika, astronomija, geografija, biologija, istorija, ir kalba – viso ugdymo alfa ir omega.

Pertvarkytoji mokykla turi mokymą organizuoti taip, kad pilnavertiškai ugdytų visas tris žmogaus galias – kūną, dvasią ir protą. Todėl svarbiausios šių galių ugdymo priemonės – fizinis lavinimas (sveikas kūnas), dailė ir muzika (dvasios pradmenys) bei gimtoji kalba (supratimo galimybės) – turi būti dėstomos nuo pirmosios iki paskutiniosios klasės, jų turinį ir uždavinius konkretinant pagal vaiko brendimo teikiamas galimybes bei naujų brandos tarpsnių leidžiamas įjungti disciplinas (matematiką, biologiją, istoriją ir t. t.). Struktūriškai pilnavertis trijų pagrindinių žmogaus galių ugdymo požiūriu disciplinų diferencijavimas ir koncentrinis išdėstymas yra labai atsakingas uždavinys, bet sėkmingai jį spręsti galima tik tuo atveju, jeigu jas integruoja trijų minėtų galių ugdymo svarbiausios disciplinos. Suprantama, kokia yra vaikų estetiško lavinimo dailės ir muzikos pagalba svarba.

3. Estetikos erdvė

Grožio pajautos pagrindai įgyjami ir intuityviai (fizinė savirealizacija), ir suvokiant aplinką (tipiška jo erdvinė forma – aplinkos plastika ir jos žmogiškasis perdirbinys – dailė, tipiška jo laikinė, trukminė forma – akustika ir jos žmogiškasis perdirbinys – muzika), ir pagaliau aplinką suprantant (visi mokslai, ypač filosofija su specifiniu mokslu apie grožį – estetika).

Dailė ir muzika yra universaliosios ir efektyviausios grožio suvokimo lavinimo priemonės. Muzikos padėtis Lietuvos mokyklose bent valandų skaičiumi yra patenkinama, tačiau ir ji dėstoma ne visą mokymosi laiką. Dvi savaitinės pamokos dailei ir dvi savaitinės pamokos muzikai yra būtinas naujosios mokyklos bruožas, mokymo proceso humanizacijos prielaida.

Principinis naujosios mokyklos bruožas turi būti minimalūs dailės ir muzikos istorijos kursai, paremti antropocentrinį šiuolaikinio suvokimo pobūdį atitinkančiu tų dalykų istorijų dėstymu pradedant nuo artimiausios aplinkos (miesto, rajono) ir per tautos šių kūrybos sričių pažinimą išeinant į pasaulio dailės ir muzikos istorijas, į pasaulio kultūrą.

Estetikos pradmenys turėtų būti pateikti kultūros pažinimo kursuose, pakeičiančiuose šiandieninį visuomenės mokslą ir dėstomuose (keliant vis sunkesnius uždavinius) ir pradinėse, ir vidurinėse, ir vyresnėse klasėse (trys vadovėliai).

II. SPECIALIOJI DALIS (neparašyta)

III dokumentas

ESAMOJI DAILĖS DALYKŲ MOKYMO SITUACIJA RESPUBLIKOJE

Bendrojo lavinimo sistema paremta atskirų dalykų, nesusietų tarpusavyje, žinių kiekio įsisavinimu bei protiniu ir fiziniu lavinimu. Dvasiniam lavinimui, ypač pirmaisiais vaiko mokymo metais, kurie svarbiausi, skiriama neleistinai mažai valandų (viena valanda per savaitę) („Sovietskaja pedagogika“ duomenys: dvasiniam lavinimui vidurinėse bendrojo lavinimo mokyklose skiriama tik 2 proc. viso laiko).

Esama mokymo sistema paremta brolžudiška kova tarp dalykų, besistengiant iškovoti kuo daugiau laiko tik savajam, visai nesirūpinant bendru visapusišku žmogaus išprusimu.

Šioje laiko tarp dalykų kovoje ypač pralaimėję dvasiniai dalykai.

Respublikos bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose dailinis mokymas nukentėjęs ne tik valandų grumtynėse, bet ir materialine baze. Tai gėdingiausia ir skubiausiai taisytina, nes TIK DAILĖS MOKYTOJAS NETURI elementariausių mokymo priemonių:

- a) dailės vadovėlio, dailės enciklopedijos;
- b) respublikos dailės, architektūros vaizdinių priemonių;
- c) metodinės literatūros nė vienai klasei;
- d) mokomųjų televizijos ir radijo laidų;
- e) nėra vaikų kūrybos muziejus;
- f) neorganizuojamos meno olimpiados;
- g) dailė neįtraukiama į užklasinę mokyklos darbą (muziejų lankymas).

Esamoji dailės dalykų mokytojų ruošimo sistema menkai orientuoja į meno, kūrybos suvokimo proceso skatinimą, o daugiausia remiasi įgūdžių, sugebėjimų mokymu. Visai sumenkintas liaudies kūrybos pažinimo kursas, kuriuo ypač turėtų remtis nacionalinė kūryba.

Nepalaikomi ne tik tarptautiniai, bet ir respublikiniai ryšiai, nesidalijama pedagogine dailinio estetinio auklėjimo patirtimi.

Siūloma

Susidariusiai kritiškai situacijai ištaisyti būtina:

Sustiprinti kadrais respublikoje esančius Pedagogikos mokslinio tyrimo ir Mokytojų tobulinimo institutų atitinkamus dalinius dailės dalykų specialistais (teoretikais ir praktikais).

Švietimo ministerijai rūpintis ir koordinuoti bendrą ne tik protinio, fizinio, bet ir dvasinio lavinimo darbą, jo metodiką bei aprūpinimą.

Meilė Lukšienė
su prof. V. Zaborskaite.
Nuotrauka iš I. Lukšaitės
asmeninio archyvo.

Sudaryti sąlygas mokytojams, rašantiems dailės dalyko mokymo priemonę. Pasirūpinti kokybišku jos išleidimu („Šviesos“ užsakymas).

Kol neturime nacionalinio dailės vadovėlio, išleisti verstinį. Taip padarė Rusijos Federacija, išvertusi italų dailės vadovėlį.

Esant nenormaliai situacijai, išimties tvarka skirti daugiau lėšų dailės dalyko vaizdinių priemonių ruošimui bei leidimui (Respublikos dailei, architektūrai, liaudies menui).

Išleisti respublikos dailės mokytojų darbo patirties rinkinį.

Įvesti „Tarybinėje mokykloje“, „Moksleivyje“ pastovų dailės skyrelį, kaip tai puikiai padarė „Lietuvos pionierius“. Įvesti mokomąsias dailės laidas televizijoje ir radijuje. Išleisti dailės enciklopediją moksleiviams.

Dailės dalykus įtraukti į mokyklos užklasinio darbo planus sudarant aiškią muziejų lankymo sistemą kaip teatro ar kino.

Įvesti visose aukštosiose mokyklose dailės suvokimo kursą.

Pritarti Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto ruošiamai bendrojo lavinimo programai, kuri aprėpia protinį, fizinį ir dvasinį klotus. Ji paremta pasaulinės pedagogikos patirtimi, kurioje aiški mokymo struktūra nuo artimo prie tolimo visuose dalykuose:

nuo gimtosios kalbos – prie svetimosios, nuo liaudies kūrybos prie profesionaliosios, nuo gimtojo krašto prie viso pasaulio, nuo respublikos kultūros istorijos prie pasaulinės.

Ypač akcentuoti dailės dalyko mokyme ne tik amato įgūdžių mokymo, bet sugebėjimo skaityti dailės kūrinių, jį suvokti.

Išmokyti naudotis meniniais kūrybos rezultatais.

Į dailinį mokymą pažvelgti kaip į nepamainomą priemonę bet kokios specialybės kūrybinio sugebėjimo vystymosi, žmogaus kūrybinių galių skatinimo gamybinę potencialą.

Šiems dailės mokymo uždaviniams atlikti būtina nuolatinė mokytojų tobulinimo sistema, kurios baze turėtų tapti Dailės instituto Pedagogikos katedra bei Respublikinis mokytojų tobulinimosi institutas.

Būtina tobulinimosi kursų laiką perskirstyti taip, kad piešimo mokytojas, atvykęs į kursus, gautų pilną dalyko programos vaizdą, o ne visų mokslų kratinį.

Kuo greičiau organizuoti Nacionalinę galeriją.

1988 05 24

Doc. A. Gurskas

IV dokumentas

PASIŪLYMAI DĖL ESTETINIO LAVINIMO VAIKŲ DARŽELYJE IR VIDURINĖJE MOKYKLOJE

J. Gudmonas

1. Prie Liaudies švietimo ministerijos sukurti METODINĮ TYRIMO CENTRĄ, apimančią Mokyklų mokslinio tyrimo institutą, Mokytojų tobulinimosi institutą su estetinio auklėjimo sektoriumi, vykdančią:

- a) metodinį tiriamąjį darbą,
- b) metodinės medžiagos rengimą,
- c) kadro poreikio tyrimą ir realizavimą,
- d) kompleksinės estetinio auklėjimo programos respublikoje rengimą,
- e) sistemingų ryšių palaikymą su kitų respublikų ir šalių analogiškais centrais.

Tuo tikslu sujungti ir žymiai praplėsti šiuo metu didžiausią estetinio auklėjimo srityje etatų skaičių.

2. Prie Liaudies švietimo ministerijos ar metodinio tyrimo centro įsteigti:

- a) estetinio auklėjimo biblioteką,

b) vaikų piešinių muziejų.

3. Metodinės medžiagos rengimui sudaryti konkrečią ilgalaikę programą sprendžiant metodinės medžiagos rengimą kompleksiskai (vadovėliai, metodiniai nurodymai, vertimai, skaidrių komplektai, diafilmai, vaizdinės priemonės), sutelkiant respublikos pedagogus, psichologus, mokytojus praktikus bei Šiaulių pedagoginio instituto dailės pedagogikos katedros pajėgas.

Liaudies švietimo ministerijai, sutelktiems mokslininkams, mokytojams, pedagogams sudaryti optimalias darbo sąlygas.

4. Užtikrinti (Liaudies švietimo ministerijai), kad estetiškas auklėjimas vyktų vaikų darželyje bei bendrojo lavinimo mokykloje visą mokymo periodą. Tuo tikslu sudaryti ir skirti visose klasėse konkrečias darbo valandas (piešimo pamokas, kultūros istorijos ir pan.) arba bent suteikti teisę mokykloms įvesti jas savo nuožiūra.

5. Liaudies švietimo ministerijai sudaryti sąlygas mokyklose, kuriose dirba mokytojai dailės srities profesionalai (dailininkai), vykdyti piešimo programas pagal norimą specializaciją (keramika, tapyba, skulptūra ir pan.), sudarytai ir patvirtintai programai skiriant dalį valandų (pvz., 50 proc.).

6. Artimiausiu metu Televizijos ir radijo komitete kartu su Liaudies švietimo ministerijos, Kultūros ministerijos bei kūrybinių sąjungų atstovais organizuoti televizijos forumą estetinio auklėjimo klausimais.

7. Sustiprinti Televizijos ir radijo komiteto vaidmenį estetinio auklėjimo srityje.

Tuo tikslu:

a) įtvirtinti šiuo metu esamas estetinio auklėjimo laidas;

b) įvesti pastovias mokomąsias televizijos estetinio auklėjimo laidas.

V dokumentas

DAILĖS, ESTETINIO LAVINIMO RESPUBLIKOJE PADĖTIS IR SIŪLYMAI JAI GERINTI (Tezės)

Turimi istorijos vadovėliai su meno istorijos skyriais nepatenkina, vienas kitam prieštarauja (1985, 1987). Į meną žiūrima iš klasinių pozicijų, todėl apibūdinimai – trafaretiški, banalūs („Kinų reljefai rodo pasiskirstymą į klases“). Būtina vyresnėse klasėse dėstyti kultūros istoriją – integruotą visų meno sričių programą. Pradinėse klasėse menas turi eiti per kraštotyros, savo krašto pažinimo kursą. Viena savaitinė dailės pamoka – bergždžias reikalas (pusė pamokos nueina pasiruošimui). Ta kryptimi reikia rengti ir dailės pedagogus – platesnio akiračio su atitinkamu specialiu paruošimu. Būtina pamokose įtvirtinti pačią kūrybą, praktinę veiklą. Bendrojo lavinimo mokyklose, kur stipresnė bazė, įkurti dailininkų dirbtuves, kur ir vyktų pamokos. Respublikos mastu reikalingas estetinio lavinimo centras su mokslinio metodinio tyrimo skyriumi.

Liaudies švietimo ministerija nerodo reikiamo dėmesio, nedalyvauja kaip užsakovas, nėra žmogaus, kuris koordinuotų, organizuotų. Būtina jungti visas – Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto, Mokytojų tobulinimosi instituto, Liaudies švietimo ministerijos – pajėgas.

Padėtis periferijoje – bloga. Į dailės pedagogus žiūrima iš aukšto, į jų nuomonę neatsižvelgiama (mokytojų siūlymai dėl vaizdinės agitacijos mokyklose atmetami, prašymai – ekskursijoms į muziejus, parodas, dirbtuves, meno žurnalų prenumeratos – nevykdomi). Nerengiamos dailės respublikinės „olimpiados“-apžiūros (panašiai kaip literatų, matematikų ir pan.). Mokama dailininkui pedagogui mažai – nėra krūvio. Kadrai nesukomplektuojami arba neišsilaiko. Priemonės – skurdžios, jų stinga. Nėra vaizdinių priemonių: skai-

Meilė Lukšienė 2003 m.
O. Posaškovos nuotrauka.
LRS archyvas.

drių, reprodukcijų, diafilmų ir pan. Dailės pedagogai negauna jokių priedų. Net „Tarybinė mokykla“ neįdeda reprodukcijų.

Būtina kurti ir vadovaujančių organų požiūrį į dailės (meno) vietą mokykloje. Ar respublikos MT, Plano komitetui rūpi estetika, jauno žmogaus meninis išprusimas – būsima ekonominė gamybinė jėga? Ne.

Dar apie vadovėlius: literatūros chrestomatijas ruošiant neatsižvelgiama į siūlymus pateikti lygiagrečią dailės istoriją. Baigti galų gale žiūrėti į religinį meną kaip antipodą, iš ateistinio taško destiliuoti svarbiausius kultūros bruožus.

Estetinio lavinimo paradoksai: žmonės veržiasi į apmokamas dailės studijas (Vilniaus vaikų dailės mokykla), bet negalima visų priimti – nei patalpų, lėšų ir pan. VDI nėra būsimiesiems dailininkams kultūrologijos kurso – argi pabaigęs institutą pedagogas bus kompetentingas.

Pagrindinis dalykas lieka senas: respublika privalo išsaugoti suverenias teises nustatyti sau estetinio lavinimo programą ir tikslus. „Vieninga“ nereiškia „vienoda“. Mokymo sistema turi apimti visumą – nuo vaikų darželio iki pat aukštosios mokyklos.

VI dokumentas

SUKURTI ESTETINIO LAVINIMO SISTEMĄ

1988 m. gegužės 18 d. įvykusiame LTSR dailininkų sąjungos ir kitų kūrybinių organizacijų forume buvo aptarti žmogaus meninio bei estetinio ugdymo klausimai, iškeltos mūsų respublikoje spręstinos reformuojamos mokyklos ir auklėjimo proceso tobulinimo problemos. Forume buvo plačiai atstovauti pedagogai, dailininkai, filosofai, rašytojai, kompozitoriai. Išrinktoji redakcinė taryba parengė žmogaus meninio bei estetinio ugdymo kompleksinės programos gaires, su kuriomis buvo supažindinti žymūs mūsų kultūros, meno ir mokslo veikėjai.

Išdėstytosioms mintims buvo pritarta ir pasiūlyta šios programos gaires pateikti apsvastyti plačiai visuomenei. Tatai padėtų sukurti ilgalaikę nacionalinę žmogaus meninio ir estetinio ugdymo programą, kuri taptų nedaloma pertvarkytos mokyklos pagrindų dalimi ir tarnautų auklėjant laisvą, kūrybingą asmenybę ir gausinant visuomenės dvasinį potencialą.

I. REALIJOS

Dvasinis gyvenimas ir meno bei estetikos kultūra Lietuvoje pergyvena akivaizdžią krizę. Tatai liudija daugybė kasdieninio gyvenimo faktų – žemas visuomenės meninis skonis, daugelio estetinių poreikių suprimityvėjimas ar net visiškas išnykimas, kultūros nacionalinio prado devalvavimas, per šimtmečius susiklosčiusių papročių, palaikančių tautos gyvybingumą ir dorovinį patyrimą, nykimas, abejingumo tradicinėms kultūros vertybėms – didėjimas, agresyvus masinės kultūros plitimas ir t. t.

Dėl susidariusios pavojingos padėties kaltintina ir mūsų mokymo sistema bei mokykla. Mokymas mūsų mokykloje yra labai biurokratiškai specializuotas: mokymo turinys yra mechaniškai įsisavinami įgūdžiai ir žinios, dalykiniu ir idėjiniu bejėgiškumu ne tik nudvasinantis mokinį, bet netgi slopinantis jo prigimtines kūrybines galias. Moksleivio ugdymo humanizavimas yra svarbiausias naujos, pertvarkytos mokyklos tikslas, o kelias į jį – ugdymo formų humanitarizavimas. Per humanitarizaciją – į humanizaciją! – toks turėtų būti pagrindinis pertvarkomos mokyklos siekis.

Šį siekį įgyvendinant, mokykla turi padėti ugdyti tokią asmenybę, kuri jaustų dvasinės savikūros poreikį, sugebėtų jį reikšti siekiamos demokratijos sąlygomis, turėtų asmeninį socialinės ir kultūrinės atsakomybės jausmą. Tik toks žmogus gali pilnavertiškai dalyvauti

materialinėje techninėje gamyboje MTR sąlygomis, pats įgyvendindamas lenininius demokratinius liaudies savivaldos principus ir būti visiškai atsakingas nacionalinės kultūros subjektas.

II. MENINIS AUKLĖJIMAS

Dvasiškai pilnavertį žmogų ugdyti galima tik suvienijus auklėjimą, lavinimą ir mokymą. Būtina pradėti kurti integracijos principu paremtą mokyklą, kur gamtos, technikos (darbo) ir meno dalykai būtų pateikiami kaip nacionalinės kultūros vertybės pasaulio humanistinės visumos suvokimo perspektyvoje.

Išskirtinis vaidmuo šiame procese tenka gimtosios kalbos ir meno disciplinų visumai – lietuvių literatūrai, dailei, muzikai ir kt. Šios disciplinos neturi būti priedėlis prie vadina-mųjų pagrindinių disciplinų, o tęstis visą mokymo laiką ir, tolydžio sudėtingėdamos, tapti bendrąja intelekto humanizavimo erdve.

II. SPRAGOS

Nūdien mūsų mokykloje nededama sistemingų pastangų, siekiant moksleiviui įskiepyti, jame išugdyti ir išlavinti meno, estetikos bei kūrybos poreikius. Pagrindinis trūkumas yra tas, kad į meno disciplinas žiūrima kaip į neesmines, šalutines, jų statusui tolydžio menkėjant, krinta šių disciplinų mokytojų ir dėstytojų prestižas. Prielaidos šioms pagrindinėms spragoms buvo tarybinės visuomenės raidoje ilgą laiką vyravusios biurokратиškai technokratiškos tendencijos, kurių neįvertinus neįmanoma išspręsti pagrindinio kultūros persitvarkymo uždavinio.

Nepaisant to, kad meninio ir estetinio žmogaus ugdymo politikoje esama labai rimtų trūkumų, neišnaudojamos net ir turimos organizacinės galimybės, nesukurta vieninga kadrų rengimo ir tobulinimo sistema (ypač bloga padėtis pedagoginio profilio aukštosios ir specialiosios vidurinės mokyklose). Didžiulį susirūpinimą kelia rajonų mokyklų reikalai ir padėtis.

IV. SPREŠTINA

Ieškant išeities iš susidariusios grėsmingos padėties, siūloma:

1. Žmogaus meninio ir estetinio lavinimo sistemą grįsti nacionalinės savimonės ugdymo poreikiais, atitinkančiais nacionalinį gyvenimo būdą, tradicijas ir etnopsichologinius ypatumus.

2. Prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos sudaryti interdisciplinarinę visuomenės estetiškos kultūros ugdymo tarybą, kuri iki 1989 m. vidurio parengtų nacionalinę meninio ir estetinio auklėjimo programą, vėliau kuruodama šios programos vykdymą, iškylančioms problemoms spręsti telktų ir skatintų plačiausius visuomenės sluoksnius.

3. Remiantis parengtąja programa pertvarkyti meninį ir estetinį lavinimą vaikų darželiuose, bendrojo lavinimo ir aukštesnėse mokyklose. Pagrindinė tokio pertvarkymo kryptis turėtų būti kultūrologinė, aprėpianti atskirų meno disciplinų (literatūros, muzikos, dailės, choreografijos, teatro, kino, fotografijos ir kt.) dėstymą ir užsibaigianti „Kultūros ir meno istorijos“ bei „Estetikos pradžiamokslio“ kursais baigiamosiose bendrojo lavinimo mokyklos klasėse. Vadovėliams sukurti būtina skelbti konkursus, laidavus šiam darbui būtinas sąlygas (pedagogams suteikiamos apmokamos kūrybinės atostogos, normalizuojamas atlyginimas už padarytąjį darbą ir pan.), kurios skatintų tokiaime konkurse dalyvauti kompetentingiausiems specialistams.

4. Stiprinti visų kadrus respublikos mokykloms rengiančių specialistų lygį visose aukštosiose mokyklose sukuriant naujus mokymo poreikius atitinkančius padalinius; išplėsti Dailės instituto pedagogikos specialybės skyrių; pertvarkyti Mokytojų kvalifikacijos kėlimo institutą, žymiai daugiau dėmesio skiriant meninio ir estetinio ugdymo disciplinoms, visiškai atsisakius formaliai iliustratyvaus „parodomojo“ šios veiklos pobūdžio; kuo greičiau išspręsti Kultūros ir meno instituto prie LTSR MT steigimo klausimą.

5. Ugdant žmonių meninius estetinius poreikius, priartinant prie žmogaus kultūros vertybes, sprendžiant daugelį iškylančių menino estetinio auklėjimo problemų, žymiai didesnis turėtų būti Radijo ir televizijos komiteto indėlis. Pirmiausia vertėtų pradėti rengti radijo ir TV mokomasias programas, meno dalykų mokymo populiarinimo laidas.

Skleidžiant reikšmingiausią pedagogikos patyrimą, iš esmės pertvarkytina „Pedagogikos klasikos“ biblioteka, dešimtį jos tomų skiriant XIX–XX amžių pasaulio žymiausių pedagogų idėjoms populiarinti, papildant ją XX a. pirmosios pusės nacionalinės pedagogikos minties raidą bei praktiką atspindinčiais leidiniais. Vertėtų parengti ir išleisti dviejų tomų chrestomatiją mokytojams „Estetinė kultūra mokykloje“, žymiausių XX a. veikalų, skirtų meninio ir estetinio lavinimo klausimams, bibliotekėlę (šią leidybą pavedant būsimajam Kultūros ir meno institutui).

6. Bendrojo lavinimo mokyklose pradėti kurti meno dirbtuves ir individualias studijas, į kurias būtų kviečiami menininkai profesionalai. Siūloma tokių dirbtuvių steigimą finansškai remti ir laikyti būtinu vykdant mokyklos reformą.

7. Dideliuose respublikos miestuose steigti vaikų ir jaunimo kultūros centrus, kuriuose optimaliai galėtų išryškėti ir pasireikšti vaikų ir jaunimo kūrybiniai sugebėjimai, vyktų kūrybinės veiklos parodos, koncertai, susitikimai su kūrėjais ir kt. Tokie centrai turėtų tapti svarbiais naujos pedagoginės patirties kaupimo ir skleidimo židiniais. Sistemingai dauginti specialiųjų vidurinių meno mokyklų ir ypač – bendrojo lavinimo mokyklų su sustiprintu humanitarinių ir meno disciplinų dėstymu tinklą; pasiekti, kad jau šį penkmetį visuose respublikos rajonuose veiktų bent po vieną tokio tipo mokyklą; plėsti vakarinių dailės ir muzikos mokyklų tinklą, kad jose mokytis galėtų visi pageidaujantieji.

8. Į darbą įgyvendinant šią programą įtraukti visas kūrybines sąjungas, rekomenduojant prie jų steigti visuomenės komisijas, kurios dalykiškai paremtų mokyklos reformos darbą. Šiam darbui plačiai pasitelkti Lietuvos kultūros ir Vaikų fondo galimybes. Pirmas realus žingsnis galėtų būti nemokamo moksleivių lankymosi muziejuose ir parodose įvedimas.

9. Visoje naujo žmogaus ugdymo veikloje smulkmenų nėra. Ta prasme pirmiausia atkreiptinas dėmesys į estetinį aplinkos tvarkymą, ką gali padaryti, šefų ar specialistų padedami, patys besimokantieji.

10. Šiuose pasiūlymuose akcentuoti praktiniai programos įgyvendinimo aspektai. Konkretus pačios programos turinys turėtų išryškėti ir konceptualizuotis plačios visuomenės diskusijų metu. Galutinis to svarstymo tikslas turėtų būti ilgalaikės nacionalinės meninio ir estetinio auklėjimo kompleksinės programos sukūrimas ir organizacinės jos įgyvendinimo schemos numatymas.

Parengė Romualdas Ozolas

VALSTYBĖS ATKŪRIMAS: SAJŪDŽIO RINKIMINIS PROJEKTAS

Dabar vis dažniau prisimenama, su kokiais įsipareigojimas į 1990-ųjų metų rinkimus ėjo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, kas iš rinkiminių pažadų buvo įvykdyta ir kas ne. Dažniausiai pasitenkinama teiginiu, kad nuo programos gerokai nuklysta, kad daug Sąjūdžio žadėtų ir pradėtų darbų taip ir liko neįgyvendinta. Kas konkrečiai žadėta ir netesėta, kas pradėta ir padaryta ne taip, o kas išvis pamiršta – to mūsų viešojoje erdvėje dar niekada neaptarinėta, nors šiandieninių politinių procesų supratimui tokios refleksijos galėtų labai padėti. Laukdami istorikų ir politologų dėmesio, tačiau nenorėdami prarasti dar daugiau laiko, skelbiame Sąjūdžio Seimo aprobuotą Sąjūdžio remiamų kandidatų rinkiminę programą, kuria vadovaudamiesi Tautos atstovai valstybę ir atkūrė, ir veikė, žengdami pirmuosius Nepriklausomybės įtvirtinimo žingsnius.

Laukiame visų neabejingųjų skaitytojų minčių!

SAJŪDŽIO RINKIMINĖ PROGRAMA

Sąjūdžio remiami ir šia programa besivadovaujantys kandidatai, 1990 m. vasario 24-osios dienos rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą gavę Lietuvos visuomenės mandatą, sieks atkurti nepriklausomą, demokratiškai tvarkomą Lietuvos valstybę, kūrybiškai vystyti ir įgyvendinti programos nuostatas*. Lietuvos nepriklausomybė yra tautos išlikimo, demokratinės santvarkos ir piliečių saugos bei gerovės būtina sąlyga.

ATGIMUSIAI LIETUVAI – NEPRIKLAUSOMYBĖ,
NEPRIKLAUSOMAI LIETUVAI – DEMOKRATIJA,
DEMOKRATIŠKAI LIETUVAI – ŽMONIŠKĄ GYVENIMĄ!
DEMOKRATIJA, NEPRIKLAUSOMYBĖ IR GEROVĖ NEATSKIRIAMOS!

I. SVARBIAUSIEJI UŽDAVINIAI

1. POLITIKA

A. Užsienio

– priimti Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimą, skelbiantį, jog 1940 m. rinkimai į Liaudies seimą ir jo nutarimai yra neteisėti ir negaliojantys;

* Sąjūdžio Seimo aprobuotame tekste žodžių „kūrybiškai vystyti ir įgyvendinti programos nuostatas“ nebuvo. Seimas įvyko 1990 m. sausio 26 d., Programa „Atgimime“ paskelbta 1990 m. vasario 2 d.

- panaikinti visas Lietuvos ir jos piliečių konstitucines prievoles Tarybų Sąjungai (tarp jų – ir prievolę tarnauti Tarybinėje armijoje). Tuo tikslu pakeisti atitinkamus Lietuvos TSR Konstitucijos straipsnius;
- paskelbti Lietuvos valstybės – Lietuvos Respublikos teisių perėmėjos – atkūrimo aktą;
- pradėti tarpvalstybines derybas su TSRS, kad dabartinis Tarybinės armijos statusas būtų pakeistas į užsienio kariuomenės statusą ir kad būtų nustatyti jos išvedimo iš Lietuvos teritorijos terminai bei sąlygos;
- remti Baltijos nebranduolinės zonos kūrimo idėją ir reikalauti nedelsiant išgabenti iš Lietuvos teritorijos branduolinį bei kitus masinio naikinimo ginklus;
- siekti neutraliteto kaip aukščiausiojo Lietuvos užsienio politikos principo;
- siekti, kad Lietuvos dekolonizavimas būtų vykdomas pagal tarptautinės teisės principus;
- visokeriopai plėtoti abiem pusėms naudingus ekonominius bei kultūrinius santykius su TSRS ir kitomis šalimis;
- atkurti diplomatinis tarptautinius kontaktus, grįžti į Europos ir pasaulio valstybių bendriją.

B. Vidaus

- saugoti Lietuvos teritorijos vientisumą ir nedalomumą, telkti visų tautybių piliečius nepriklausomai Lietuvai kurti bei stiprinti, ugdyti jų pilietinį patriotizmą;
- pertvarkyti ministerijų struktūrą, nustatyti naujas jų funkcijas, sudaryti veiklią, reformas ryžtingai įgyvendinančią vyriausybę;
- įgyvendinti įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teismo valdžių atskyrimo principą;
- sukurti krašto apsaugos sistemą, Lietuvos policijos ir valstybės saugumo organus, muitų tarnybą, valstybinės kontrolės sistemą;
- depolitizuoti teisėsaugos aparatą;
- įtvirtinti daugpartinę sistemą kaip demokratijos garantą;
- toliau vystyti valstybės ir Bažnyčios santykius pagal demokratijos principus;
- sudaryti sąlygas kurtis laisvoms profsąjungoms;
- įstatymu apriboti imigraciją ir įkurti imigracijos tarnybą;
- išaiškinti bei patraukti atsakomybėn stalininio genocido ir nusikaltimų prieš Lietuvos liaudį vykdytojus;
- priimti Lietuvos valstybės Laikinąją Konstituciją.

2. EKONOMIKA

- sukurti naują racionalią ūkininkavimo sistemą;
- įteisinti visas nuosavybės formas ir sudaryti joms vienodas sąlygas;
- sparčiai vykdyti denacionalizacijos ir reprivatizacijos politiką, pirmiausia žemės ūkyje, aptarnavimo sferoje, prekyboje, vietinėje, maisto ir lengvojoje pramonėje;
- ryžtingai formuoti rinkos santykiais pagrįstą ekonomiką;
- visoms pramonės įmonėms ir ūkiams suteikti savarankiškų firmų statusą;
- sukurti teises ir ekonomines sąlygas funkcionuoti miestų ir rajonų savivaldybėms;
- sukūrus būtinas sąlygas, įgyvendinti savas pinigų, finansų ir kredito sistemas;
- stabilizuoti Lietuvos nacionalinę valiutą, pažaboti infliaciją;
- įgyvendinti ekonomines priemones, skatinančias privačią veiklą, gamintojų ryšius su užsienio partneriais, kokybiškos produkcijos gamybą ir ekologiškai švarių technologijų diegimą;
- neatidėliotinai rengti ir perkvalifikuoti ūkio valdymo ir organizavimo specialistus; tam plačiau naudotis užsienio patirtimi ir pagalba;
- suformuoti ir vykdyti tokią darbo užmokesčio politiką, kuri sudarytų sąlygas žmogui gauti didžiausią sukuriamų grynųjų pajamų dalį ir tuo jam suteiktą pasirinkimo laisvę tenkinti socialines reikmes.

3. KULTŪRA

- visapusiškai ugdyti Lietuvos tautinę kultūrą ir saugoti jos savitumą;
- remti visuomenės, jos organizacijų ir Bažnyčios pastangas ugdyti dorovę, blaivybę ir pilietinę atsakomybę;
- įtvirtinti valstybinę lietuvių kalbą įstaigose ir viešajame gyvenime;
- panaikinti cenzūrą, valstybinį ir partinį monopolį masinės informacijos priemonėms;
- visokeriopa remti švietimą, mokslą, kultūrą, laikyti tai itin reikšminga valstybės pareiga;
- puoselėti ir remti lietuvių etnografinę Lietuvą, taip pat Mažąją Lietuvą ir išėivijoje;
- suteikti plačią kultūros autonomiją tautinėms mažumoms ir remti jų pastangas puoselėti savo kultūrą;
- propaguoti Lietuvos kultūrą pasaulyje, parengti tam specialią valstybinę programą;
- pertvarkyti dabartinę mokslo ir mokymo sistemą, sudaryti sąlygas steigti ir nevalstybinėms mokslo bei mokymo įstaigoms;
- diplomų, mokslinių vardų bei laipsnių suteikimo tvarką perorientuoti į pasaulinę praktiką;
- sudaryti naują valstybinių kalendorinių švenčių sąrašą.

4. SOCIALINĖ RŪPYBA

- garantuoti pragyvenimo minimumą visiems piliečiams, negaunantiems didesnių pajamų;
- pirmiausia remti daugiavaikes šeimas ir motinas, auginančias vaikus namie; skirti kreditų jaunoms šeimoms;
- sudaryti invalidams pilnavertės gyvenimo sąlygas ir teikti jiems valstybės paramą;
- teikti lengvatų pensininkams, studentams ir dirbančioms motinoms;
- pertvarkant Lietuvos ūkį ir racionalizuojant darbo vietas, darbuotojams sudaryti sąlygas persikvalifikuoti ir gauti kompensaciją įmonės ar valstybės sąskaita;
- įgyvendinti naują aprūpinimo gyvenamaisiais būstais politiką, atitinkančią socialinio teisingumo reikalavimus;
- periodiškai perskaičiuoti darbo užmokestį, pensijas, stipendijas ir pašalpas atsižvelgus į infliacijos lygį;
- kartu su valstybinės sveikatos apsaugos sistemos vystymu kurti ir kitokias gydymo įstaigas, formuoti ligonių kasų ir sveikatos draudimo sistemą.

5. GAMTOSAUGA

- imtis skubių priemonių ekologiškai kritiškoms Lietuvos zonoms gelbėti;
- sukurti naują gamtos apsaugos įstatymų sistemą;
- ekonominėmis priemonėmis skatinti ekologiškai švarią gamybą;
- atskirti valstybinius gamtos apsaugos organus nuo vykdomosios valdžios;
- viešai skelbti ekologinę informaciją;
- su visuomene aptarti potencialiai pavojingų aplinkai statybų projektus.

II. VEIKLOS PLANAS

1. POLITIKA

Aneksijos panaikinimas. Sąjūdis pabrėžia, kad 1940 m. TSR Sąjunga sulaužė tarpusavio sutartis ir įvykdė agresiją prieš Lietuvos Respubliką, nuvertė jos vyriausybę, prievartiniais ir suklastotais balsavimais sudarė Liaudies seimą, kuris, pasisavinęs tautos suverenias teises, paskelbė deklaracijas, pasitarnavusias priedanga Lietuvos aneksijai, pretekstu inkorporuoti Lietuvą į TSRS sudėtį, o jos gyventojus paversti TSRS piliečiais.

1941–1944 m. Lietuva buvo okupuota Vokietijos armijos.

1944 m. TSRS armija vėl okupavo Lietuvą, o karui pasibaigus okupacijos nenutraukė. Nepaskelbtu karu prieš Lietuvos tautą TSRS sužlugdė jos pastangas sukurti Lietuvos valstybę ir vėl atnaujino aneksiją, kuri trunka iki šiol.

Turėdami omenyje:

- tebegaliojantį nepriklausomos Lietuvos Respublikos tarptautinį pripažinimą;
- tautos siekį atkurti nepriklausomą valstybę;
- visoje Rytų Europoje vykstantį spartų demokratėjimą, tarptautinės įtampos atoslūgį ir nusiginklavimą;
- tai, kad Lietuvos Nepriklausomybė yra jos vidaus ir Rytų Europos stabilumo būtina sąlyga;
- Lietuvos TSR Konstitucijos suteiktą Aukščiausiąjai Tarybai kompetenciją,

Sąjūdis numato, jog artimiausiu metu būtina parlamentiniu konstituciniu keliu panaikinti Lietuvos aneksiją ir paskelbti Lietuvos valstybės atkūrimo aktą.

Aneksijai panaikinti su šia programa rinkimuose dalyvavę deputatai Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje sieks:

- paskelbti, jog 1940 m. Liaudies seimo deklaracijos ir nutarimai yra neteisėti ir negalioja nuo jų priėmimo momento;
- pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos 29-ąją ir 30-ąją straipsnius dėl TSRS ginkluotųjų pajėgų bei panaikinti 61-ąją straipsnį dėl Lietuvos TSR piliečių pareigos tarnauti TSRS ginkluotosiose pajėgose;
- papildyti Lietuvos TSR Konstitucijos 52-ąją straipsnį nuostata, kad LTSR piliečiai negali būti išgabenti už Lietuvos TSR ribų prieš jų valią;
- pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos 28, 57, 71, 72, 75, 77, 79-ąją straipsnius taip, kad būtų panaikintos Lietuvos TSR ir jos piliečių konstitucinės prievolės TSR Sąjungai;
- pakeisti Lietuvos TSR Konstitucijos 7-ojo skirsnio pavadinimą bei 68-ąją straipsnį, traktuojančius Lietuvą kaip sudėtinę TSRS dalį.

Teisiškai panaikinus aneksiją, normalus valstybės funkcijų atkūrimas nebus garantuotas tol, kol TSRS kariuomenės statusas, jos išvedimo iš Lietuvos teritorijos terminai ir sąlygos nebus nusakyti tarpvalstybinėmis sutartimis.

Sąjūdis pasisako už Lietuvos neutralitetą kaip aukščiausią jos užsienio politikos principą.

Santykiai su TSRS. Sąjūdis ragina TSRS valdžią atsisakyti bet kokių pretenzijų į Lietuvos suverenitetą, liautis kaltinti Lietuvą separatizmu, nustoti traktuoti savo santykius su ja kaip vidaus nacionalinę problemą ir šitaip kurstyti tautinę nesantaiką.

Dabartiniai ir ateities Lietuvos santykiai su TSRS privalo būti grindžiami Nepriklausomos Lietuvos valstybės pripažinimu, jos neutraliteto ir teisių gerbimu pagal tarptautinės teisės ir 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties pagrindinius principus.

TSRS turi atlyginti lietuvių tautai genocido, tremties ir kolonializmo nuostolius. Lietuva turi būti dekolonizuojama pagal tarptautinės teisės principus.

Ekonominiai santykiai su TSRS turi būti grindžiami tik tarpvalstybinėmis sutartimis, Lietuvos ir TSRS stabilus ekonominis ir kultūrinis bendradarbiavimas turi remtis abipusio palankumo, naudingumo bei lygiateisiškumo nuostatomis.

Šitaip reguliuojant Lietuvos – TSRS santykius, atkuriamoji Lietuvos valstybė bus dekolonizuojama ir grąžinta į Europos tautų bendriją kaip jos lygiateisė narė ir Lietuvos Respublikos teisių perėmėja.

2. EKONOMIKA

Savarankiškumas ir ūkininkavimo laisvė. Lietuvos valstybės politinės nepriklausomybės atkūrimas yra būtina sąlyga savarankiškai Lietuvos ekonomikai normaliai funkcionuoti.

Turi būti ryžtingai panaikinta Lietuvos teritorijoje esančių įmonių, ūkių, ūkinių organizacijų tiesioginė priklausomybė valstybinei administracijai, taip pat panaikinta privalomų

valstybinių užsakymų sistema. Administracinę komandinę ekonomikos sistemą būtina visiškai pakeisti rinkos santykiais pagrįsta ir valstybės saikingai reguliuojama ekonomika.

Įstatymai turi garantuoti įvairių nuosavybės formų lygias teises, sudaryti ir palaikyti konkurencijos sąlygas, užkirsti kelią rinkos monopolizavimui. Turi būti įgyvendintos ekonominės priemonės, skatinančios ūkinę iniciatyvą, privačią veiklą, gamintojų produkcijos gamybą ir ekologiškai švarių technologijų diegimą. Kiek įmanoma sparčiau reikia rengti ir perkvalifikuoti ūkio valdymo ir organizavimo specialistus, plačiau naudotis užsienio mokslo įstaigų ir firmų pagalba.

Valstybė turi apsiriboti socialinių, mokslinių techninių, bendrųjų ekonominių ir ekologinių programų rengimu. Respublikinės žinybos turi spręsti tik strateginius ūkio vystymo klausimus, formuoti mokslinės bei techninės pažangos strategiją, taikyti valstybines ekonomikos reguliavimo priemones, kartu su firmomis tirti ir prognozuoti rinkos konjunktūrą bei tendencijas.

Kiekvienos įmonės kolektyvas turi teisę savarankiškai ūkininkauti, būti apsaugotas nuo valstybinio administracinio komandavimo ir prisiimti visišką atsakomybę už ūkininkavimo rezultatus. Sprendimas dėl valstybinės įmonės ar organizacijos denacionalizavimo turi būti patvirtintas darbuotojų balsavimu.

Turi būti suformuota ir įgyvendinta tokia darbo užmokesčio politika, kuri sudarytų sąlygas darbuotojams gauti didžiausią sukurtų grynųjų pajamų dalį ir tokiu būdu suteiktų visiems socialinio pasirinkimo laisvę tenkinti gyvenamojo būsto, gydymo, švietimo, poilsio bei kitas reikmes.

Įstatymas turi reglamentuoti laisvai samdomo darbininko statusą ir samdos santykius. Reikia ekonomiškai skatinti žmones dirbti toje pačioje įmonėje ir atsisakyti nepertraukiamo darbo stažo teisinės kategorijos.

Nuosavybės santykių reforma. Žemės ūkyje, aptarnavimo veikloje ir pramonėje turi būti iš esmės pakeisti nuosavybės santykiai. Tam reikia ne tik parduoti akcijas ar smulkias socialinės infrastruktūros įmones, bet ir taikyti įvairias kitas formas, kurios leistų žmonėms tapti dalies kapitalo savininkais.

Reikia visokeriopai remti privačių ūkių atkūrimą, sudaryti sąlygas kolūkių ir tarybinių ūkių sistemai reformuoti.

Valstybė turi sudaryti sąlygas veikti privačioms, privačioms akcinėms, valstybinėms akcinėms, mišrioms, kooperatinėms ir kitoms firmoms bei bendrovėms, reglamentuoti firmų turtinę atsakomybę ir sukurti jų draudimo sistemą.

Laisvoji rinka ir finansai. Reikia formuoti žemės, gamybos priemonių, darbo jėgos, prekių, paslaugų, aptarnavimo, gyvenamųjų būstų, kapitalo, inovacijų, vertybinių popierių, užsienio valiutos ir kitas rinkas.

Per artimiausius dvejus metus turi būti atsisakyta dabartinės kainodaros, pereita prie rinkos kainų ir sukurta valstybinė kainų reguliavimo sistema kartu su darbo užmokesčio politikos reforma.

Būtina sukurti Lietuvos muitų tarnybą.

Su Latvija ir Estija reikia susitarti dėl Baltijos bendrosios rinkos formavimo. Lietuvos valstybiniai ekonominiai santykiai su kitomis užsienio šalimis gali būti vystomi tik paskelbus Lietuvos valstybės atkūrimo aktą.

Reikia kurti savarankišką pinigų sistemą kaip nepriklausomos Lietuvos ūkio pamatą su piniginiu vienetu – litu; steigti Lietuvos valstybinę emisijos banką bei komercinių bankų tinklą.

Valstybė turi nustatyti visuotinai priimtas ir visiems lygias apmokestinimo sąlygas. Socialinei ir kultūrinei labdarai skiriama pajamų dalis neturi būti apmokestinama.

Įgyvendinus savų pinigų emisiją, infliacijai pažaboti būtina:

- mažinti cirkuliuojančių pinigų masę – parduoti valstybinių ūkių ir įmonių akcijas, butus, kai kurias gamybos ir transporto priemones, žemės sklypus individualiai statybai bei kitokį valstybinį turtą;

- mažinti valstybės išlaidas, įvedus griežtą ekonomiką biudžeto lėšoms.

Ūkio struktūra. Lietuvos ūkis turi būti labiau orientuotas į Lietuvos poreikius tenkinančios, jai naudingos ir išorės rinkoje konkurencingos produkcijos gamybą. Pirmenybę reikia teikti tai produkcijai, kuriai pagaminti reikėtų kuo mažiau žaliavų (ypač atvežtinių) bei energijos, daugiau intelektualaus ir kvalifikuoto darbo, kurią gaminant mažiau teršiama aplinka. Valstybė turi skatinti turizmą iš užsienio.

3. KULTŪRA

Kultūros tautiškumas. Valstybė turi visapusiškai ugdyti Lietuvos tautinę kultūrą, saugoti jos savitumą, neatsiriboti nuo sąveikos su pasaulio kultūra.

Valstybė turi globoti visą istorijos bei kultūros palikimą, reikalauti sugrąžinti iš Lietuvos išvežtas kultūros vertybes. Savivaldos organų pareiga – rūpintis Respublikos regionų etninių savitumų išsaugojimu, paminklų, kapaviečių, parkų priežiūra.

Valdžios organai turi užtikrinti, kad lietuvių kalba, kaip valstybinė, funkcionuotų įstai-gose ir viešajame gyvenime, padėti kitataučiams jos išmokti nemokamai.

Lietuvos valstybė ir kultūrinė visuomenė turi rūpintis lietuviybės išlaikymu etnografinėje Lietuvoje, taip pat Mažonoje Lietuvoje ir išeivijoje. Visoms Lietuvoje gyvenančioms etninėms bendruomenėms turi būti suteikta kultūrinė autonomija. Jų kultūrinė raiška remtina kaip Lietuvos kultūros turtas, jos sudėtinė dalis.

Viešai aptarus ir atsižvelgus į tautines bei religines tradicijas, reikia sudaryti naują valstybinių kalendorinių švenčių sąrašą.

Dorovės ugdymas. Bažnyčia. Rūpintis dorovės ir blaivystės reikalais yra valstybės priedermė. Valstybė turi remti visuomenės, jos organizacijų ir Bažnyčios pastangas ugdyti dorovę ir dvasingumą, blaivų ir sveiką gyvenimo būdą, pagarbą šeimai, pilietinį atsakingumą.

Svarbu ir toliau vystyti demokratiškus valstybės ir Bažnyčios santykius. Atimtas bažnyčias, koplyčias, klebonijas, vienuolynus, mokyklas bei kitus pastatus, taip pat bibliotekas, kultūros ir meno vertybes būtina grąžinti religinėms bendruomenėms bei organizacijoms, jeigu sutinka šį turtą išlaikyti. Kaip kompensaciją už ilgametį naudojimą pastatus reikia grąžinti suremontuotus.

Kūrybos laisvė. Visuomenei reikia atverti visus archyvų ir bibliotekų fondus. Meninei saviraiškai ir mokslinei veiklai negali būti primetama jokia ideologija. Turi būti panaikinta cenzūra, informacijos platinimo apribojimai, valstybinis ir partinis monopolis masinės informacijos priemonėms, spaustuvėms, menui ir mokslui, kultūros mainams. Tačiau valstybė turi rūpintis, kad kūrybinėje, švietimo ir kitoje viešojoje veikloje nebūtų pažeidžiamos visuotinai priimtose dorovės normos.

Reikia remti ar net išlaikyti nekomercines meno ir mokslo institucijas, menininkų ir mokslininkų grupes, pavienius kūrėjus. Autorines teises turi saugoti įstatymas.

Švietimas ir mokslas. Valstybė turi garantuoti tėvų teisę auklėti vaikus pagal savo įsitikinimus ir kartu rūpintis, kad vaikų auklėjimas atitiktų visuomenės pripažintas dorovės normas. Lietuvos mokykla turi būti orientuota į tradicines tautines ir dorines vertybes, išmokyti etikos, dorovės bei saviugdos pagrindų ir kartu perteikti mokiniams šiuolaikinės informacinės civilizacijos įgūdžius. Svarbiausias Lietuvos mokyklos uždavinys – visapusiškas asmenybės ugdymas.

Būtina humanitarizuoti visą aukštąjį mokslą, įgyvendinti akademinės laisvės principą. Gabiausiems žmonėms reikia sudaryti galimybių mokytis ir tobulintis užsienyje. Valstybė turi įteisinti ir remti privačias, konfesijų bei visuomeninių organizacijų išlaikomas mokymo ir mokslo įstaigas.

Diplomų, mokslinių vardų ir laipsnių teikimo sistemą reikia perorientuoti į pasaulyje priimtą tvarką.

Kūno kultūra. Kartu su savivaldybėmis valstybė turi skatinti kurtis ir pagal išgales remti kūno kultūros, sveikatingumo ir sporto klubus. Iš valstybės išdo gali būti finansuojamos Lietuvos nacionalinės olimpinės komandos ir atskiri sportininkai.

4. SOCIALINĖ RŪPYBA

Socialinės garantijos. Valdžios organai turi reguliariai nustatinėti ir skelbti pragyvenimo minimumą, minimalų darbo užmokestį ir kitus socialinius normatyvus. Valstybė biudžeto lėšomis turi garantuoti pragyvenimo minimumą visiems piliečiams, tarp jų ir bedarbiams bei nedarbingiems šeimų nariams. Pragyvenimo minimumą būtina nuolat koreguoti pagal oficialiai skelbiamus paslaugų ir plataus vartojimo prekių kainų indeksus.

Valstybė turi rūpintis, kad būtų pakankamai darbo vietų darbingo amžiaus gyventojams. Moderninant Lietuvos ūkį ir racionalizuojant darbo vietas, darbuotojams turi būti sudarytos sąlygos persikvalifikuoti (pasiūlius keletą galimybių) įmonės ar valstybės sąskaita. Tokie darbuotojai turi būti oficialiai laikomi laikinai nedirbančiais dėl persikvalifikavimo ir gauti kompensaciją.

Turi būti panaikinta partokratinė privilegijų sistema. Reikia reguliariai skelbti oficialias žinias apie socialinės rūpybos būklę, deficitinių prekių išteklius, galiojančius prekybos reguliavimo principus, kurie turi būti vienodi visiems piliečiams.

Gyvenimo sąlygų derinimas. Socialinės rūpybos srityje valstybė turi teikti pirmenybę motinų, vaikų ir daugiavaikių šeimų poreikiams. Reikia įstatymu nustatyti motinų darbo lengvatas. Už kiekvieną namuose auginamą ikimokyklinio amžiaus vaiką valstybė turi mokėti kas mėnesinę kompensaciją, o keletą vaikų auginančioms motinoms – motinos algą.

Valstybė turi rūpintis invalidų įdarbinimo, visuomeninio ir buitinio gyvenimo problemomis, teikti jiems paramą, padėti Bažnyčiai ir labdaros organizacijoms rūpintis globos reikalingais žmonėmis. Valstybė turi remti savivaldybių bei parapijų išlaikomus senelių ir vaikų namus. Didesniuose miestuose įvairių nelaimių ištiktiems žmonėms reikia steigti Globos namus. Be valstybinės socialinės rūpybos sistemos, įstatymai turi numatyti ir šio pobūdžio visuomeninių organizacijų (savišalpos bei draudimo draugijų, kasų, fondų ir pan.) steigimo ir veiklos tvarką.

Apsirūpinimas būstais. Individualiai įkainoti valstybinio fondo butai turi atitekti gyventojams vienu iš šių būdų: a) pirkimu; b) pirkimu išsimokėtinai (suteikus ilgalaikę lengvatinę valstybės paskolą); c) nuoma (pirmiausia socialiniam minimumui užtikrinti). Jei yra eilė, turi būti laikomasi visiems vienodų pirmumo kriterijų: šeimos narių skaičiaus, turimo gyvenamojo ploto ir jo kokybės, buto laukimo trukmės ir kt. Socialiniam teisingumui įgyvendinti pereinamuoju laikotarpiu turi būti įvesta kompensacijų ir padidinto nuomos mokesčio už viršplotį sistema.

Reikia formuoti butų rinką ir ekonomiškai skatinti gyvenamųjų namų statybą. Valstybė turi saugoti piliečio būstą ir pasirinktą gyvensenos būdą. Nugriauvant būstą dėl visuomenės reikmių turi būti kompensuota lygiaverčiu būstu.

Sveikatos apsauga. Valstybės finansuojama sveikatos apsaugos programa turi būti efektyvi ir kryptinga. Valiutiniai ištekliai turi būti mobilizuoti klinikinei įrangai ir gydymo priemonėms įsigyti. Reikia steigti slaugos ir plėsti medicininės reabilitacijos įstaigas, organizuoti protezinių ortopedinių dirbinių, specialių prietaisų invalidams gamybą ir importą.

Be nemokamos valstybinės medicininės pagalbos plėtojimo, reikia sudaryti sąlygas steigti ir kitokioms gydymo įstaigoms, kurti ligonių kasų bei sveikatos draudimo sistemą.

Turi būti parengtas Lietuvos darbo saugos įstatymas, nustatantis nekenksmingus žmogui oro ir kitus darbo aplinkos fizinius parametrus, reglamentuojantis būtinas gamybinės bei sanitarinės higienos sąlygas ir priemones.

Kartu su visuomenės organizacijomis ir Bažnyčia reikia parengti ir įgyvendinti valstybines programas, nukreiptas prieš girtuokliavimą, rūkymą ir AIDS plitimą.

Profesijų sąjungos. Profesijų sąjungos turi būti laisvos ir nepriklausomos nuo valdžios organų, partijų ar administracijos kontrolės ir įtakos. Profesijų sąjungos turi ginti darbuotojų interesus ir atsisakyti socialinių lengvatų teikimo bei socialinio draudimo funkcijų, kurias privalo perduoti valstybei reguliuoti įstatymu.

5. VALSTYBĖ IR TEISĖ

Demokratinė santvarka. Paskelbus valstybės atkūrimą, reikia priimti Nepriklausomos Lietuvos Laikinąją Konstituciją. Ji turi įtvirtinti demokratišką parlamentinės respublikos santvarką, pagrįstą įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisimo valdžių aiškiu atskyrimu, visuotinai ir laisvai renkamos valdžios reguliaria kaita. Laikinojoje Konstitucijoje Prezidento funkcijas reikia pavesti kolegialiam organui – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Piliečių renkami valdžios organai privalo turėti visų kitų valdžios organų skyrimo ir kontrolės teisę įstatymo nustatytoje ribose. Konstitucija ir įstatymai turi garantuoti visas pagrindines žmogaus ir piliečio teises bei laisves ir jų nevaržomą gynimą teisme.

Valstybė turi saugoti Lietuvos teritorijos vientisumą ir nedalomumą, telkti visų tautybių piliečius nepriklausomai Lietuvai kurti bei stiprinti, ugdyti jų pilietinį patriotizmą.

Partijų ir politinių organizacijų struktūros turi būti kuriamos teritoriniu, o ne gamybiniu principu.

Tarnyba ir pareigos turi būti suteikiamos nepriklausomai nuo partiškumo. Tačiau įstatymas gali numatyti itin svarbias valstybines pareigas, į kurias turėtų būti skiriami tik nepartiniai piliečiai. Teisėsaugos ir valdžios atstovams keltini didesni etikos, dorovės ir tarnybinio sąžiningumo reikalavimai.

Struktūros pertvarka. Teismai ir teisėsaugos organai turi būti nepriklausomi nuo vykdomosios valdžios, politinės ir partinės įtakos. Teismų sistemą turėtų sudaryti miestų ir rajonų, apygardų ir Aukščiausieji teismai. Reikia steigti Konstitucinį ir administracinius teismus. Vidaus reikalų ministerijai turi būti skiriamos valstybės saugumo, kovos su nusikalstamumu ir viešosios tvarkos palaikymo funkcijos. Miliciją reikia pertvarkyti į valstybinę ir municipalinę (didžiuosiuose miestuose) policiją. Tardymo organai, pataisos darbų įstaigos ir kalėjimai turi būti pavaldūs Teisingumo ministerijai.

Turi būti sukurtas valstybinės kontrolės institutas, pavaldus tik Aukščiausiajai Tarybai.

Reikia sukurti krašto apsaugos sistemą.

Įstatymų reforma. Lietuvos įstatymai turi atitikti visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus ir atspindėti tautoje susiklosčiusią teisingumo sampratą. Reikia humanizuoti baudžiamąjį kodeksą, atsisakyti jo kaltinamojo kryptingumo. Įstatymai turi labiau ginti negimusią gyvybę ir numatyti atsakomybę už kenkimą žmogaus sveikatai.

Lietuvos piliečiai negali būti prievarta išgabenti už Lietuvos ribų – dirbti, kalėti, tarnauti kariuomenėje.

Reikia priimti imigracijos reikalus reglamentuojantį įstatymą ir sukurti imigracijos tarnybą.

Turi būti laikomasi SNO priimtų taisyklių, reglamentuojančių teisėsaugos pareigūnų veiksmus piliečių atžvilgiu.

Įstatymas turi ginti vartotojų teises.

Teisėsaugos stiprinimas. Kova su organizuotu nusikalstamumu laikytina pirmąja valstybės reikalu. Valstybė turi sukurti tokią teisėsaugos sistemą, kuri užtikrintų įstatymų laikymosi priežiūrą, bausmės neišvengiamumą ir apgintų visuomenę nuo nusikaltėlių. Reikėtų sugriežtinti bausmes už ypač sunkius smurtinius nusikaltimus, sulyginti atsakomybę už valstybinio ir privataus turto vagystę bei grobimą.

Reikia humanizuoti kalinimo įstaigas ir sudaryti jose tokias sąlygas, kurios ne smukdytų, o padėtų kaliniams grįžti į teisingą gyvenimą.

Turi būti išaiškinti ir stoti prieš teisną stalininio genocido ir nusikaltimų prieš Lietuvos liaudį vykdytojai.

6. GAMTOSAUGA

Pagalba kritinėms zonoms. Ekologiniu požiūriu kritiškoms zonoms (Nemunui, Kuršių marioms, Baltijos jūrai, Šiaurės Lietuvos karstiniam rajonui, Akmenės rajonui bei Vilniaus–Kauno arealui) suteikti neatidėliotiną pagalbą. Nuo 1991 m. biudžeto asignavimai ekologinėms programoms turi būti gerokai padidinti.

Reikia papildomai ištirti Ignalinos AE būklę, ir, jeigu būtina, užkonservuoti veikiančius reaktorius. Visi Lietuvos gyventojai turi būti išsamiai informuojami apie padėtį šioje elektrinėje ir turėti teisę prireikus spręsti jos ateitį referendumu.

Būtina tolydžiai mažinti gigantiškų gamyklų pajėgumus, keisti jų gamybos profilį ir technologijas.

Kol iš Lietuvos teritorijos neišvesti Tarybinės armijos daliniai, ekologinė inspekcija turi būti be kliūčių vykdoma visose jų dislokavimo Lietuvoje vietose.

Neatidėliojant steigti numatytus nacionalinius parkus ir kitus gamtos draustinius.

Naujoviškas ūkininkavimas. Ekonominių interesų ir gamtos saugos bei ekologijos normų prieštaravimą spręstini trejopai:

- didinti ūkio, įmonių, gamybinių, transporto ir kitokių susivienijimų savininkų ir valdytojų moralinę, materialinę ir juridinę atsakomybę už žalą gamtai ir žmonių sveikatai;
- pramonėje ir žemės ūkyje ekonomiškai skatinti ekologiškai švarią gamybą bei produkciją;
- skirti mokesčius už gamtos išteklių vartojimą ir gamybos daromą žalą aplinkai.

Pramonės, žemės ūkio, transporto, energetikos plėtots strategija, miestų generaliniai planai turi būti kuriami ir peržiūrimi atsižvelgus į galimas socialines, demografines, ekologines pasekmes. Sprendimai dėl galinčių turėtų neigiamą poveikį aplinkai objektų statybos turi būti priimami tik visuomenei apsvačius.

Kompetencija ir dalykiškumas. Turi būti sukurta nauja gamtos apsaugos ir gamtonaudos įstatymų sistema.

Valstybiniai gamtos apsaugos organai neturi priklausyti nuo vykdomosios valdžios ir privalo atsiskaityti tik Aukščiausiajai Tarybai.

Respublikiniai gamtos apsaugos organai turi sukurti efektyvią monitoringo sistemą, ekspertizės, ekologinės informacijos tarnybas. Visi gamintojai joms turėtų nuolat teikti žinių apie kenksmingų medžiagų įvežimą, suvartojimą ir jų susidarymą gamyboje, taip pat apie atliekų nukenksminimą, kad būtų galima sudaryti bendrą Respublikos balansą. Šios tarnybos, atsižvelgdamos į tarptautinių organizacijų rekomendacijas bei patirtį, turėtų nustatyti moksliskai pagrįstus aplinkos kokybės normatyvinius parametrus, formuoti ekologinės politikos strategiją ir taktiką.

Ekologinių tyrimų ir projektų strategiją turėtų sudaryti šios pagrindinės kryptys:

- gamtos išteklių – žemės, vandens, naudingųjų iškasenų – optimalus vartojimas;
- ekologinis švietimas.

Moksliniai duomenys apie Lietuvos ekologinę būklę (bendrą ir atskirų zonų) turi būti prieinami kiekvienam žmogui.

Pirminį projektą rengė: K. Antanavičius, O. Balakauskas, A. Butkevičius, V. Čepaitis, E. Klumbys, V. Landsbergis, A. Sakalas, A. Saudargas, Č. Stankevičius.

Dalyvaujant: A. Brazui, A. Juozaičiui, A. Kaušpėdai, S. Kropui, E. Laurinaičiui, T. Lideikiui, A. Nasvyčiui, G. Vagnoriui, P. Vaitiekūnui, Z. Vaišvilai, S. Gričiui, A. Taurantui ir kt.

Pasinaudota programos projektu, parengtu: R. Bubelio, K. Černiausko, A. Degučio, A. Dobrynino, E. Jansono, K. Lapinsko, A. Leščinsko, Z. Namavičiaus, E. Potašinsko, V. Radžvilo, A. Sakalo, A. Šliogerio, A. Sventicko, J. Tamulio ir L. Vildžiūno.

Galutinį variantą parengė Seimo sudarytos komisijos nariai: K. Antanavičius, A. Butkus, V. Čepaitis, E. Klumbys, M. Laurinkus, A. Saudargas, Č. Stankevičius (pirmininkas), Z. Vaišvila, J. Veselka.

Parengė Romualdas Ozolas

Sąjūdžio rinkiminė konferencija 1990 02 03.
R. Urbakavičiaus nuotrauka.

DU NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO EIGOS PROJEKTAI

Nepriklausomybės sąsiuvinių 2012 metų antrajame numeryje paskelbėme pirmąją, o 2013 metų pirmajame numeryje – antrąją LTSR Aukščiausiosios Tarybos sudarytos Komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti posėdžių stenogramas, parengtas pagal išlikusius audioįrašus. Žurnalo 2012 m. pirmajame numeryje buvo paskelbta 1990 m. kovo 9 d. Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimo dėl valstybės atkūrimo tvarkos stenograma. Iš jų galima pakankamai autentiškai nustatyti buvus dvi skirtingas valstybės atkūrimo strategijas – išėjimo iš Tarybų Sąjungos ir besąlygiško valstybės nepriklausomybės tęstinumo deklaravimo. Pirmąją siūlė LTSR Aukščiausiosios Tarybos A. Brazausko vadovaujami deputatai, antrosios laikėsi Sąjūdžio atstovai.

Tvarkydamas savo archyvą, radau du įdomius su šiuo klausimu susijusius dokumentus. Jų iki šiol viešojoje erdvėje nėra tekę matyti.

Pirmasis vadinasi *Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planas*, yra nepasirašytas, tačiau ir pagal idėjinį turinį, ir siūlomos koncepcijos logiką, pagaliau pagal mašinraščio grafinę išvaizdą jis laikytinas LTSR Aukščiausiosios Tarybos pažiūras išreiškiančiu oficialiu dokumentu. Komisijoje jis nebuvo svarstytas, todėl su jos oficialia pozicija netapatintinas. Jeigu būtų buvę bandyta naujai Aukščiausiajai Tarybai pateikti oficialią komisijos poziciją, tekste tikrai būtų buvusi pareikšta atskira dviejų Sąjūdžiui atstovavusių Komisijos pirmininkų (K. Motiekos ir R. Ozolo) nuomonė.

Antrasis dokumentas rašytas ranka, yra be pavadinimo, bet su jo autorių – Č. Stankevičiaus ir V. Katkaus – parašais. Plano projektas (vadinamas *eskizu*) yra trijų dalių ir detaliai nusako visą nepriklausomybės skelbimo procedūrą. Parašytas jis kovo 3 d., gautas kovo 4 d. Dokumento laukelyje yra nuoroda tekstą surinkti 10 egzempliorių tiražu. Mašinraštinio varianto savo archyve neaptikau. Daug kas buvo daroma taip, kaip ir rekomendavo „eskizo“ autoriai, todėl tekstas skelbiamas jo pirminiu pavidalu – kaip valstybės atkūrimo tvarkos vienas iš pirmųjų konceptualizuotų apmąstymų.

Šie du dokumentai dar kartą parodo, kad abi nepriklausomybės atkūrimo dalyvavusios pagrindinės politinės jėgos savo požiūrius į šį istorinį žingsnį buvo suformulavusius gana aiškiai.

I dokumentas

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO PLANAS

Paiškinamoji dalis

Lietuvos dabartinis statusas – Tarybų Sąjungos aneksuota valstybė. Planą realizavus, Lietuvos valstybė būtų atstatyta kaip tarptautinių santykių subjektas. Lietuvos valstybė

prarado galimybę vykdyti savo suverenias funkcijas po Tarybų Sąjungos karinės operacijos 1940 m. birželio mėn. 15 d. Kalbame ne apie naujos valstybės sukūrimą, o apie sudarymą tokių sąlygų, kuriose Lietuvos valstybė vėl tas funkcijas galėtų vykdyti.

Plano realizavimo laikas – 1–5 metai. Konkretus realizavimo laikas priklauso nuo padėties Lietuvoje, tarptautinės padėties, nuo to, ar TSRS sutiks oficialiai pripažinti ypatingą Lietuvos padėtį (okupaciją ir aneksiją) ir kt.

Šis planas jokių pretekstu negali būti jėga primestas. Galutinis žodis priklauso tautai. Tautos valios pareiškimas bet kokių Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimu turi didesnę galią, nei bet kokio asmens ar organizacijos nuomonė.

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas

1 e t a p a s (paruošiamasis). Jo metu esamos valdžios organai (LTSR Aukščiausioji taryba, Ministrų taryba, vietinės tarybos, armija, policija ir kt.) reformuojami į tokius, kurie galėtų būti pagrindu analogiškomis nepriklausomos Lietuvos institucijoms. Tai daroma, pasinaudojant rinkimų suteikiamomis ir kitomis galimybėmis.

Ekonomika reformuojama tokiu būdu, kad ji galėtų funkcionuoti savarankiškai ir būtų potencialiai pajėgi integruotis į pasaulinę ekonominę sistemą, plečiami jos ryšiai su užsienio šalimis.

Sudaromos sąlygos nepriklausomoms Lietuvos politinėms, kultūrinėms ir kt. organizacijoms ir asmeniškai Lietuvos žmonėms plėsti kontaktus su užsieniu. Lietuvos žmonėms stengiamasi užtikrinti spaudos, informacijos ir kitas jiems priklausančias laisves.

LTSR valdžios organai atsisako pasirašyti bet kokius tarptautinius dokumentus ar atlikti bet kokius veiksmus tarptautinėje srityje, jeigu tai galėtų būti interpretuojama kaip pripažinimas naujo iki tol neegzistavusio tarptautinių santykių subjekto – LTSR.

2 e t a p a s (pereinamasis). Tautai sudaroma galimybė pareikšti savo valią dėl to, kas galėtų jai atstovauti tarptautinėje srityje atkuriant nepriklausomybę. Tai galėtų būti padaryta, organizuojant rinkimus į Lietuvos Nepriklausomybės Seimą.* Labai pageidautina, kad tokiuose rinkimuose dalyvautų visa tauta (Lietuvoje ir emigracijoje). Precedento pavyzdys: rinkimai į dabartinį Lenkijos Seimą.

Taip suformuotas Seimas nepakeičia esamos valdžios organų, o veikia kartu su jais. Šio Seimo funkcijos – atstovauti tautai tarptautinėje srityje atkuriant Lietuvos nepriklausomybę. Seimas užmezga kontaktus su teisėtais Lietuvos valstybės atstovais užsienio šalyse, vykdančiose nepripažinimo politiką, ir per tuos atstovus, o taip pat tiesiogiai susisiečia su tų šalių oficialiais atstovais. Panašiai elgiamasi TSRS atžvilgiu.

Su užsienio šalimis pravedamos konsultacijos dėl nepriklausomybės atkūrimo. Paruošiami reikalingų tarptautinių dokumentų projektai. Aptariamos galimos nepriklausomybės atkūrimo pasekmės.

3 e t a p a s (galutinis). Paruošiamos kuro, medikamentų ir kt. būtinos atsargos.

Pravedamos konsultacijos su Lietuvos žmonėmis, kaip elgtis krizinėje situacijoje, jeigu tokia susidarytų.

Skelbiamas nepriklausomybės atkūrimas.

II dokumentas

ESKIZAS

1990 03 04 gauta iš Stankevičiaus

I ETAPAS

1. Sušaukiama LTSR Aukščiausioji Taryba; renkama mandatų komisija, tvirtinami deputatų įgaliojimai.

2. Renkamas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas.

* Komitetą, tarybą.

3. Keičiama Lietuvos TSR K-jos 105, 106 ir 103 straipsniai (dėl AT Pirmininko įgaliojimų ir Prezidiumo sudėties), įvedamas papildymas iš 1922 m. Konstitucijos 30 straipsnio. Įvedamas nuolatinis AT posėdžio pirmininko ir pavaduotojo institucijos.

4. Pavedama dabartinei Vyriausybei toliau eiti pareigas (personaliai).

5. Renkamas AT pirmininkas, pavaduotojas, Prezidiumo nariai ir sekretorius.

6. Renkami AT posėdžių pirmininkas ir pavaduotojas (spikeriai).

7. Sudaryti spaudos, radijo, televizijos ir ryšių komisiją.

8. Paskelbti neteisėta Liaudies seimo 1940 m. deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į SSSR sąstatą.

9. Paskelbti, kad Lietuvos teritorija yra to meto TSRS valdžios aneksuota, o TSRS kariuomenė tebėra neteisėtai dislokuota kitos valstybės kariuomenė.

10. Panaikinti LTSR K-jos 29, 60 ir 61 straipsnius dėl karinės tarnybos.

11. Patvirtinti, kad Lietuvos teritorijoje galioja 1949 m. Ženevos konvencija ir panaikinti bet kokią atsakomybę už karinės prievolės nevykdymą.

12. Priimti kreipimąsi į TSRS vyriausybę /.../ sugrąžinimo.

13. Deklaruoti, kad 1990 m. vasario 24 d. išrinkti deputatai yra rinkimų teisę turinčių Lietuvos gyventojų vieninteliai teisėti atstovai, gavę aiškų mandatą ir prievolę artimiausiu metu atstatyti Lietuvos valstybę. Jie tik naudojami dabartinėmis svetimos jėgos primestomis valdžios struktūromis.

14. Priimti nutarimą dėl derybų su TSRS objekto ir principinių nuostatų.

15. Išrinkti personaliai delegaciją deryboms su TSRS dėl TSRS ir Lietuvos Respublikos santykių atstatymo 1920 ir 1939 m. sutarčių bei tarptautinės teisės principais. Apibrėžti delegacijos įgaliojimus.

16. Panaikinti ir pakeisti LTSR Konstitucijos straipsnius dėl prievolių TSR Sąjungai.

17. Sudaryti [komisiją]* ekonominės blokados sąlygomis veikimo strategijai ir taktikai parengti.

II ETAPAS

1. Patvirtinti AT struktūrą ir reglamentą.

2. Sudaryti komisiją krašto apsaugos ir muitinės tarnybos kūrimui.

3. Sudaryti komisiją piliečių sekimo reiškiniams tirti ir konstitucinių piliečių teisių apsaugos sistemos sukūrimui.

4. Patvirtinti Vyriausybės struktūrą.

5. Paskirti Ministrą Pirmininką ir pavesti jam formuoti kabinetą.

III ETAPAS

1. Deklaracijos, skelbiančios, kad teisėtai išrinkti balsavimo teisę turinčių Lietuvos gyventojų atstovai, reikšdami tautos suvereninę galią, skelbia:

– kad 1940 m. seimo rinkimai buvo neteisėti;

– kad 1918 II 16 d. Lietuvos valstybės aktas niekada nebuvo panaikintas; jis turi pilną galią ir yra aukščiausiasis Lietuvos valstybės konstitucinis įstatymas;

– kad šiuo aktu visiškai atstatomas 1940 m. kitos valstybės prievarta sustabdytų Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir jos veikimas;

– kad sudaroma Lietuvos valstybės Seimą, kaip vienintelį tautos suverenumo vykdytoją;

– kad Lietuvos teritorija yra vieninga ir nedaloma;

– kad 1938 m. Lietuvos valstybės Konstitucijos kaip aukščiausiojo valstybės įstatymo veikimas atstatomas visoje Lietuvos teritorijoje, išskyrus laikinai sustabdomą 80-ojo straipsnio veikimą.

2. Priimti kreipimąsi į pasaulio valstybes.

* Rankraštyje žodis
nubrauktas.

3. Padaryti 1938 m. Lietuvos valstybės Konstitucijos pakeitimus.
4. Priimti nutarimą dėl pasienio apsaugos organizavimo.
5. Priimti aktą dėl Lietuvos diplomatinė tarnybų pripažinimo.
6. Priimti kreipimąsi į tautines mažumas (analogiškai K. Griniaus 1921 m. XII 17 d. deklaracijos tekstui – žiūr. „Lietuvos konst. teisės paskaitos“, psl. 493).
7. Seimo P-ko ir prezidiumo rinkimai.
8. Vyriausybės formavimas.
9. Teismų formavimas.
10. Nutarimas dėl įstatymų galiojimo.

1990 kovo 3 d., Kaunas

Č. Stankevičius: parašas

V. Katkus: parašas

Parengė Romualdas Ozolas

Sąjūdžio mitingas Vingio parke 1988 07 09.
R. Urbakavičiaus nuotrauka.

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖ. JAV VYRIAUSYBĖS LAIKYSENA 1990 01 05–1991 02 15

Skaitytojų dėmesiui pateikiame labai įdomų ir svarbų dokumentą: gana kruopščiai surinktą ir konspektiškai pateiktą JAV spaudos pranešimų rinkinį apie Lietuvos nepriklausomybės bylą 1990–1991 metais, kaip ji kilo viešumon iš aukščiausių JAV pareigūnų lūpų. Tai daug sakantis ir labai pamokantis rinkinys: bus padėta, jeigu padėsime patys sau.

Nepavyko surasti dokumento autoriaus nei vertėjo į lietuvių kalbą. Jeigu atsiliieptų, būtume labai dėkingi. Šiuo metu nematome kitų galimybių, kaip dokumentą paskelbti, kad su juo susipažintų kur kas platesnis nei iki šiol ratas žmonių, ir už šį nerimu alsuojantį tekstą padėkoti jį rengusiems žmonėms.

Pratarmė

Šioje knygoje pateikiami dabartinės Jungtinių Valstijų administracijos nuo 1990 m. iki šių dienų padaryti pareiškimai dėl Lietuvos siekio atgauti nepriklausomybę. Iš įvairių šaltinių surinkta ir suredaguota medžiaga pasitarnaus kaip 1) patogus žinynas žurnalistams, istorikams ir studentams, norintiems tirti JAV administracijos poziciją Lietuvos atžvilgiu, 2) istorinis dokumentas, 3) paskata diskusijai apie dabartinę kėblią Lietuvos padėtį ir diskusijai apie užsienio politiką, kuri yra labai svarbi demokratinei visuomenei.

Visą pastarąjį šimtmetį Jungtinės Valstijos reiškė savo paramą Lietuvai. 1922 m. JAV oficialiai pripažino naujai suformuotą Lietuvos vyriausybę, o 1940 m. prezidentas Franklinas Ruzveltas (Franklin D. Roosevelt) paskelbė JAV administracijos poziciją dėl Sovietų Sąjungos neteisėtai įvykdytos Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijos bei aneksijos.

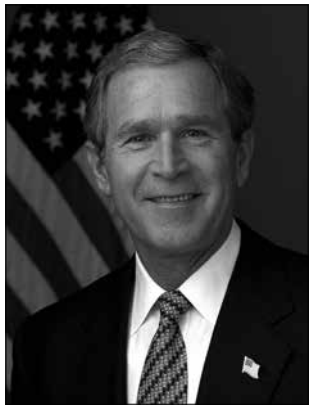
Šį dešimtmetį būtų ypač prasminga tęsti tokią JAV politiką, kuri visada buvo moralinė atrama Baltijos žmonėms. Tad dabar ypač svarbu išnagrinėti dabartinę JAV administracijos požiūrį į Lietuvą, Latviją ir Estiją.

Norėčiau padėkoti Etninių bendruomenių organizacijai už jos paramą, be kurios nebūtų buvę įmanoma įgyvendinti šio projekto. Esu labai dėkingas Vaivai Vaišnys už pagalbą ir įžvalgius patarimus, taip pat Brendai ir Viki už baigiamuosius darbus.

Redaktorius Algirdas J. Šilas

1991 m. vasario 16 d.

Vašingtonas

Džordžas Volkeris Bušas

1990 01 05. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Ką gi, jis [Michailas Gorbačiovas (Mikhail Gorbachev)] vykdo savo vidaus politiką, tačiau žino, kad mes remiame taikias permainas.“ /.../ „Šiuo metu jis susiduria su vidaus problemomis, problemomis Sovietų Sąjungos viduje – Baltijos šalyse, o paskutiniu metu dar ir šita problema. Tačiau ir toliau kartoja, jog tiki taikiomis permainomis. Ir aš tam pritariu. Be to, turėjome galimybę filosofiskai aptarti šį klausimą Maltoje.“ (*Prezidento Džordžo Bušo spaudos konferencija, 1990 01 05.*)

1990 01 24. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Nepripažinome Baltijos šalių statuso. Tačiau noriu pasakyti, kad siekiame paskatinti M. Gorbačiovą laikytis pozicijos, jog dabar atėjo laikas taikioms permainoms. Jis sprendžia labai sunkias vidaus problemas šiose trijose Baltijos šalyse. Nemanau, kad tai mums padės sutvarkyti šį reikalą. Jie žino mūsų poziciją.“ (*Prezidento Džordžo Bušo spaudos konferencija, 1990 01 24.*)

1990 01 28. VICEPREZIDENTAS KVEILAS (QUAYLE): „Baltijos šalys nusipelno nepriklausomo apsisprendimo. Šiuo metu jos tai neabejotinai ir demonstruoja. Mes, Jungtinės Amerikos Valstijos, niekada nepripažinome Estijos, Latvijos ir Lietuvos įtraukimo į Sovietų valstybę.“ (*ABC, Savaitė su Davidu Brinkliu, 1990 01 28.*)

1990 02 16. „Dabar iškilusi dilema dėl Baltijos šalių paveldėta iš Stalino eros. Tačiau demokratinis pabudimas Lietuvoje teikia vilties, kad visuotinis politinio, ekonominio ir socialinio teisingumo siekis bus realizuotas.“

Narsūs Lietuvos vyrai ir moterys 1918 m. vasario 16 d. pradėjo siekti teisingų ir kilnių tikslų. Dar kartą patvirtiname, kad šiandien prisimindami šios datos – 72-ųjų Lietuvos nepriklausomybės metinių – svarbą remiame Lietuvos žmones ir jais žavimės. (*Prezidento dokumentai: Pranešimas Nr. 6098, Lietuvos Nepriklausomybės diena, 1990 m. Prezidentas Dž. Bušas, 1990 02 16.*)

1990 02 28. SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS (James Baker): „Galime remti šių [Baltijos šalių] žmonių siekius į apsisprendimą, senatoriau Kastenai (Kasten), vienu būdu – reikšti jiems savo paramą, kaip tai darėme daugiau nei 40 metų ir tebedarome dabar. Nepripažįstame šių valstybių įtraukimo į Sovietų Sąjungą, niekada nepripažinome ir sakome tai aiškiai. Taip pat manome, kad permainos, bet kokios permainos, turėtų vykti taikiai /.../“ (*Senato Biudžeto komiteto posėdis, Valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris Trečiasis, 1991 fiskalinių metų biudžetas, 1990 02 28.*)

Kovo 11 d. Lietuvos parlamentas išrenka Vytautą Landsbergį Parlamento pirmininku ir balsuoja už tai, kad iš naujo būtų paskelbta ir atkurta 1940 m. prarasta nepriklausomybė.

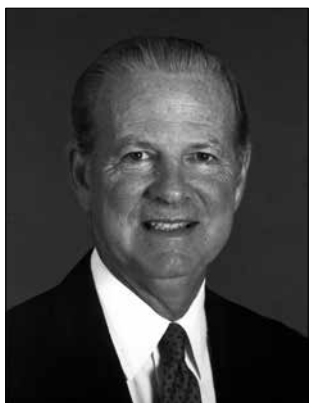
1990 03 11. „Jungtinės Valstijos niekada nepripažino prievartinio nepriklausomų Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybių prijungimo prie SSRS. Nuosekliai remiame Baltijos žmonių neatimamą teisę į taikų apsisprendimą.“

Naujasis Parlamentas paskelbė savo ketinimą atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Jungtinės Valstijos ragintų sovietų vyriausybę gerbti Lietuvos piliečių valią, reiškiamą per laisvai išrinktus atstovus, ir tikisi, kad Lietuvos vyriausybė atsižvelgs į mažumų teises. /.../ Raginame sovietų vyriausybę spręsti iškilusias problemas ir ginti savo interesus nedelsiant pradėdant konstruktyvias derybas su Lietuvos vyriausybe. Tikimės, kad nė viena šalis nesiims smurto ir jo neskatinas.“ (*Baltųjų rūmų pranešimas spaudai, Lietuvos nepriklausomybė, 1990 03 11.*)

1990 03 12. „Reikalavimus kelia abi pusės. Tai jie turi išspręsti taikiai, – pasakė Dž. Bušas Ovaliniame kabinete naujienų tarnybos *Scripps Howard* imtame interviu. – Pagrindinis dalykas, prie kurio vis grįžtu, yra taikios permainos. Štai ką noriu matyti čia vykstant. Tačiau mes neatsižadame apsisprendimo koncepcijos. Leiskime kam nors kitam visa tai išspręsti.“ (*The Washington Times, 1990 03 13.*)

Džeimsas Denfortas Kveilas

Džeimsas Beikeris

M. FICVOTERIS (Fitzwater): „Norėtume, kad pripažįstant būtų atsižvelgta į paskutinę vyriausybę, kuri kontroliavo savo pačios likimą. Dėl daugumos dalykų dar reikia susiderėti su Sovietų Sąjunga.“

KLAUSIMAS: „Ar tai reiškia, kad jūs nepasirengę pripažinti?“

M. FICVOTERIS: „Tai tiesa.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose, 1990-03-12.*)

1990 03 13. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Galime nenaudoti to žodžio [pavergta tauta], tačiau niekada nelaikėme Lietuvos prijungta prie Sovietų Sąjungos. Tokia yra mūsų politika. Džiaugiamės, kai žmonės turi žodžio laisvę, kurią laikome savaime suprantamu dalyku šioje šalyje, ir be abejo manau, kad egzistuoja didelis suinteresuotumas apibrėžti šią koncepciją, lietuviai tai turi padaryti su sovietais, kad pasiektų norimų tikslų. Tam mes neprieštaruojame, tačiau norint pripažinimo, būtina vykdyti aiškiai nustatytą sąlygą – kontroliuoti savo teritoriją; mums patariama vadovautis šia sąlyga.“ (*Prezidento Dordžo Bušo spaudos konferencija, 1990 03 13.*)

Kovo 18 d. Sovietų kariniai lėktuvai ir sraigtasparniai Lietuvoje pradeda neplanuotus karinius manevrus.

Kovo 19 d. Sovietų vyriausybė įsako ministerijoms padidinti gyvybiškai svarbios infrastruktūros apsaugą Lietuvoje.

1990 03 19. Bušo administracija pirmadienį vengė kritikuoti Maskvą dėl Lietuvos, tačiau pasakė, kad atidžiai stebės sovietų karinius veiksmus Baltijos regione.

„Kai kuriuos dalykus su SSSR aptarti būtina, – pasakė Baltųjų rūmų atstovas spaudai Marlinas Ficvoteris. – Norime, kad tai būtų taikus procesas.“ /.../ M. Ficvoteris leido suprasti, kad šis žingsnis [užmegzti diplomatiniai santykiai] būtų žengtas, jei Lietuva aiškiai kontroliuotų padėtį. „Šiuo atveju vadovaujamės reikalavimu, kad būtina kontroliuoti savo teritoriją.“ (*Associated Press, 1990 03 19.*)

Valstybės sekretorius Dž. Beikeris pakeliui į Namibiją taip pasakė apie būsimą diskusiją su sovietais: „Mūsų nuomonės skirsis. Skatinsime sovietus sudaryti sąlygas išsipildyti Lietuvos žmonių troškimui patiems apsispręsti.“ (*The Washington Post, 1990 03 20.*)

1990 03 20. „Mes [D. Beikeris ir E. Ševardnadzė (Shevardnadze)] aptarėme įvykius Sovietų Sąjungoje. Ministras [E. Ševardnadzė] labai aiškiai man pasakė, jog jie tikisi, kad su Lietuva susiję klausimai bus sprendžiami dialogo keliu. Būtent to norėtų centrinė vyriausybė. Būtent to jie tikisi. Jis dar kartą kaip ir anksčiau pasakė, kad jėgos Sovietų Sąjunga nelaiko problemos sprendimu.“ (*The New York Times, 1990 03 21.*)

Atstovas spaudai Marlinas Ficvoteris, cituodamas pranešimus apie sovietų pajėgų judėjimą prie Lietuvos sienos, pasakė, kad „sovietų vyriausybės veiksmai ir pareiškimai per keletą pastarųjų dienų kelia nerimą. Mes atidžiai stebime situaciją.“

M. Ficvoteris pasakė, kad „nesame tikri, ko siekiama“ pajėgų judėjimu ir „nėra jokių požymių, kad imamasi prievarta kontroliuoti padėtį“. Tačiau jis pridūrė, kad pajėgų judėjimas „kelia nerimą ir skubina mus labiau domėtis situacija“. (*The Washington Post, 1990 03 21.*)

Vakar vykusiam susitikime su Kongreso lyderiais Dž. Bušas pasakė: „Džiaugiuosi, kad jie vis dar kalba apie taikias permainas. Tai esminis dalykas, sovietams tai visai gerai sekėsi visoje Rytų Europoje. Taiki raida Lietuvoje yra tai, ką kiekvienas norime matyti.“ (*The Boston Globe, 1990 03 21.*)

Kovo 21 d. M. Gorbačiovas išleidžia įsakymą Lietuvos piliečiams atiduoti visus ginklus, ir įsako KGB sugriežtinti pasienio kontrolę, taip pat riboti atvykstančiųjų iš užsienio skaičių.

1990 03 22. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Ką gi, kaip žinote, dėl Lietuvos laikomės pozicijos, kad niekada nepripažinome jos prijungimo prie Sovietų Sąjungos. Esu įsitikinęs,

Marlinas Ficvoteris

Eduardas Ševardnadzė

kad atsakymas yra taikus sutarimas ir šalių diskusija. Džiaugiuosi, kad E. Ševardnadzė dar kartą patvirtino, jog yra įsitikinęs, kad Sovietų Sąjunga nenaudos jėgos. Labai svarbu, kad jėga nebūtų naudojama. Tačiau tikiu, kad jie gali kalbėtis ir išspręsti šias problemas.“

„Norėčiau akcentuoti jo pareiškimą [M. Gorbačiovo įsakymą Lietuvos gyventojams atiduoti ginklus], kad jėga nebus naudojama, štai ką aš ir toliau akcentuosiu ir nuolat priminsiu kiekvienai diskusijos šaliai: jokios jėgos, taiki raida. /.../ Tad norėčiau pasakyti, kad prašau ir toliau elgtis taip pat santūriai bei prisiminti – jokios jėgos. /.../ Tačiau gyvenime yra tam tikrų nemalonių dalykų, kuriuos lietuviai gerai žino, ir jie turėtų kalbėti, ką jie ir daro, su sovietų pareigūnais apie savo skirtingus požiūrius.“

KLAUSIMAS: „Pone Prezidente, jums uždavė daug klausimų apie Lietuvą. Jei Sovietų Sąjunga imtųsi jėgos prieš lietuvius...“

PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Per daug hipotetiška. Čia ir baikite. /.../ Ar iš to būtų kas gero, jei Jungtinių Valstijų Prezidentas, stovėdamas kitoje pasaulio pusėje, spekuliuotų tuo, ko jis nenorėtų matyti įvykstant? Noriu pasakyti, kad galėčiau netyčia privesti prie kažko blogo.“ (*Neoficialus klausimas ir atsakymas: Prezidentas Dž. Bušas po America the Beautiful iniciatyvinės ceremonijos, 1990 03 22.*)

Kovo 23 d. Sovietai išsiunčia du JAV diplomatus iš Lietuvos. Maskva taip pat pradeda riboti užsienio diplomatų ir spaudos atstovų keliones į Lietuvą bei susisiekimą su ja.

1990 03 23. M. FICVOTERIS: „Mūsų ambasada Maskvoje pranešta, kad dviem JAV diplomatams Vilniuje nurodyta išvykti per 12 valandų. Jie paklus nurodymui ir grįš į JAV konsulatą Leningrade.“

Šis veiksmas be abejo verčia mus dar labiau sunerimti. Tai nepadeda mažinti įtampą ir nepalengvina produktyvaus dialogo. Mes pareiškėme protestą pabrėždami, kad Jungtinės Valstijos nepadarė nieko, kas didintų įtampą.

Be to, neaišku, kokių konkrečių veiksmų imtasi prieš žurnalistus. Tačiau mes prieštarausame bet kokiems pasikėsinimams į spaudos laisvę. Išsiunčiant žurnalistus pakertama *glasnost* dvasia.“ (*Marlino Ficvoterio pareiškimas, po kurio vyko spaudai skirta klausimų ir atsakymų sesija (dėl situacijos Lietuvoje), 1990 03 23.*)

PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Narsūs Lietuvos vyrai ir moterys paskelbė apie savo troškimą atkurti Lietuvos Respublikos suverenumą. Jungtinės Valstijos palaiko juos ir remia jų teisę į apsisprendimą. Tai yra sunkus ir sudėtingas laikas, kuomet abiem pusėms reikia realistiškai mąstančių, šaltakraujiškų vadovų. Lietuvos lyderiai nuolat demonstravo šiuos savo gebėjimus, ir Jungtinės Valstijos nedarys nieko, kas apsunkintų jų užduotį.“

Mes pakartotinai raginame Sovietų Sąjungą – sovietų vyriausybę – nedelsiant pradėti derybas su Lietuvos vyriausybe, kuri pati reikalauja tokių derybų. Žinome, kad Sovietų Sąjunga nuo seno turi interesų Lietuvoje, tačiau šiuos interesus galima patenkinti tik dialogo ir derybų keliu. Bet kokie bandymai daryti spaudimą Lietuvos žmonėms, juos bauginti ar prieš juos naudoti jėgą tikrai duos priešingą rezultatą nei tikimasi, tai yra neišvengiama. Sovietų vadovybė daug kartų sakė, kad nenaudos jėgos, ir mes tai sveikiname. Leiskite pasikartoti, mes aiškiai parodėme Sovietų Sąjungai, kad Lietuvoje susidariusią padėtį galima išspręsti tik taikiais būdais.“ (*Prezidento Džordžo Bušo komentarai spaudos konferencijoje su regionine žiniasklaida, 1990 03 23.*)

Kovo 25 d. Sovietų kareiviai užgrobia dvi komunistų partijos mokyklas ir komunistų partijos būstinę Vilniuje.

1990 03 26. M. FICVOTERIS: „Mes taip pat raginame abi puses nesiimti jokių veiksmų, kurie neleistų tęsti dialogo. Abiem pusėms privalu atvirai bendrauti ir nedaryti nieko, ką galima būtų neteisingai suprasti. Nenoriu hipotetiškai kalbėti apie kokias nors galimas pasekmes, tačiau akivaizdu, jog bet kokie bandymai daryti spaudimą Lietuvos žmonėms ar

juos bauginti tikrai duos priešingą rezultatą nei tikimasi. /.../ Tolesni veiksmai nesumažins įtampos, o tik galėtų sulaukti nepageidaujamo tarptautinio atgarsio ir neigiamai paveikti JAV ir SSSR santykius.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose, 1990 03 26.*)

Kovo 27 d. Sovietų desantininkai užima du nepriklausomos Lietuvos komunistų partijos pastatus ir juos perduoda Maskvai ištikimiams dariniams. Sovietų kareiviai taip pat suranda ir žiauriai sumuša tuziną Vilniaus psichiatrinėje ligoninėje besislapstančių atsisakiusių tarnauti armijoje.

1990 03 27. „Nenorime kaitinti padėties,“ – pasakė Baltųjų rūmų atstovas spaudai Marlinas Ficvoteris, atsisakydamas komentuoti sovietų veiksmus, kai pora tuzinų jaunų armijos dezertyrų buvo pagrobti iš psichiatrinės ligoninės Lietuvoje.

Prezidentas Dž. Bušas praėjusią savaitę įspėjo, jog jėga ar bauginimai negali būti naudojami, bet M. Ficvoteris atsisakė komentuoti, ar tokie sovietų veiksmai jau reiškia jėgos panaudojimą ir bauginimus. „Nenorėčiau kalbėti apie jokiais apibrėžtis“, – pasakė jis. (*The Washington Post, 1990 03 28.*)

M. TUTVILER (MARGARET TUTWILER): „Kaip žinote, Lietuvos nepriklausomą valstybę mes pripažįstame nuo 1922 m. Niekada nepripažinome Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos. Tokios politikos laikomės jau daugiau nei 40 metų. Tad remiame Lietuvos žmonių troškimą laisvai apsispręsti. Labai nerimaujame dėl praėjusios savaitės ir vakardienos įvykių. Mes paraginome Sovietų Sąjungą ir Lietuvos žmones išspręsti padėtį taikiai derybų ir dialogo keliu.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Valstybės departamente, atstovė spaudai Margareta Tutviler, 1990 03 27.*)

1990 03 28. M. FICVOTERIS: „Ką gi, nespekuliuosime dėl jokios hipotetinės įvykių eigos, tačiau mes jau paskelbėme apie savo politiką dėl pripažinimo, t. y. kad niekada nepripažinome Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos ir šios pozicijos laikomės. Tačiau sakyčiau, jog yra daug dalykų – pozicijų, pareiškimų, pasakymų, kurie galėtų komplikuoti padėtį, tad stengiamės elgtis atsargiai, kad to nedarytume.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose, 1990 03 28.*)

Susitikime už uždary durų su keturiais Kongreso nariais [respublikonais Ričardu Durbinu (Richard Durbin), Bilu Sarpaliumi (Bill Sarpalius), Krisu Koksu (Chris Cox) ir Džonu Mileriu (John Miller)], kurie vasario 24–25 d. buvo apsilankę Lietuvoje, Dž. Bušas ir jo vyresnieji padėjėjai pasakė, kad sovietų vadovo išsilaikymas valdžioje yra didesnis prioritetas nei Lietuvos nepriklausomybės siekis, tačiau jie tikėjosi, anot įstatymų leidėjų, kad jų preferencijos neišaiškės.

Baltųjų rūmų atstovas spaudai Marlinas Ficvoteris vakar pasakė, kad administracija „bando padėti“ tiek Maskvai, tiek Vilniui susitarti. „Norime padėti, kiek tik galime,“ – pasakė jis. (*The Washington Times, 1990 03 29.*)

1990 03 29. „Prezidentas Dž. Bušas šią savaitę nusprendė laikytis santūriai konflikto tarp Lietuvos ir Sovietų prezidento Michailo Gorbačiovo atžvilgiu po to, kai Maskvoje besilankantys amerikiečiai [senatorius Edvardas Kenedis (Edward Kennedy) ir į pensiją išėjęs Gynybos departamento patariamasis vyresniųjų kariškių grupės pirmininkas Viljamas Krouvas Jaunesnysis (William J. Crowe)] privačiai pranešė, kad namuose M. Gorbačioviui daromas didžiulis spaudimas laikytis griežtos linijos separatistinės respublikos [Lietuvos] atžvilgiu“, – vakar pasakė administracijos pareigūnai. (*The Washington Post, 1990 03 30.*)

Kovo 30 d. Sovietų pajėgos okupuoja Generalinę prokuratūrą Vilniuje ir į prokuroro pareigas paskiria Maskvai ištikimą asmenį. Pajėgos taip pat užima pagrindinę spaustuovę, kur leidžiami respublikos svarbiausi nepriklausomi laikraščiai. Tą pačią dieną prezidentas Dž. Bušas pareiškia, kad praėjusį vakarą sovietų ambasada Vašingtone buvo perduotas slaptas pranešimas, kuriame išsakomas JAV susirūpinimas Lietuvoje susidariusia padėtimi.

Margareta Tutviler

Ričardas Durbinas

Džonas Mileris

Edvardas Kenedy

1990 03 30. „Nenoriu rizikuoti būti neteisingai suprastas tik dėl nebendravimo. Noriu įsitikinti, kad sovietai supranta mūsų poziciją ir suvokia, kad nebandome apsunkinti Lietuvos, Sovietų Sąjungos arba kieno nors kito padėties“, – pasakė jis [prezidentas Dž. Bušas]. (*Los Angeles Times*, 1990 03 31.)

1990 04 04. Valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris Trečiasis šiandien įspėjo Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministrą Eduardą Ševardnadzę, kad griežtos priemonės prieš Lietuvą gali niekais paversti visą pažangą, pasiektą Sovietų ir Amerikos santykiuose praėjusiais metais. (*The New York Times*, 1990 04 05.)

SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Žinoma, referendumas yra būdas šalims pareikšti apsisprendimą. Buvo gana įdomu, kad referendumą komentavo abi pusės. Be abejo, bet kokį referendumą reglamentuoja įstatymas dėl atsiskyrimo, kurį svarstė Aukščiausioji Taryba.“ (*Klausimai ir atsakymai dalyvaujant Valstybės sekretoriui Džeimsui Beikeriui ir Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministrui Eduardui Ševardnadzei trumpoje spaudos konferencijoje prieš susitikimą*, 1990 04 04.)

Balandžio 5 d. Maždaug 50 sovietų kareivių įsiveržia į Lietuvos prokuratūrą, išveja darbuotojus ir užima pastatą.

1990 04 06. Amerikos laikraščių redaktorių asociacijai skirtoje kalboje Dž. Bušas teigė, kad Jungtinės Valstijos nebando nurodyti Maskvai, ką daryti Lietuvoje. „Mes aiškiname jiems, ko nedaryti. /.../ Nenaudokite jėgos, – sakė jis. – Darykite tai, ko patys teigiate nori – kalbėtis, diskutuoti. Tačiau nenaudokite jėgos, nes Jungtinėse Valstijose daug kas pastatyta ant kortos: santykiai su Sovietų Sąjunga, daug kas yra pavojuje. /.../ Tai vieni svarbiausių santykių, kurie turi įtakos žmonių gyvenimui visame pasaulyje.“ (*Los Angeles Times*, 1990 04 07.)

PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Dar kartą priminiu [užsienio reikalų ministrui E. Ševardnadzei] tvirtą Jungtinių Valstijų nuomonę, kad [Lietuvos nepriklausomybės] klausimas turi būti sprendžiamas taikiomis priemonėmis. Mes remiame Lietuvos žmonių apsisprendimo teisę. /.../ Ministrui E. Ševardnadzei taip pat sakiau, kad šis klausimas gali pakenkti pažangai plėtojant šiuos svarbius JAV ir Sovietų Sąjungos santykius. Paraginau Sovietų Sąjungą pradėti sąžiningą dialogą su Lietuva.“ (*Prezidento Džordžo Bušo kalba Amerikos laikraščių redaktorių asociacijos suvažiavime*, 1990 04 06.)

VALSTYBĖS SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Pirmiausia kalbėjome apie Lietuvą. Šį klausimą svarstėme labai rimtai ir atvirai kiekvieną šio susitikimo su ministru dieną. Ir Prezidentas, ir aš aiškiai pareiškėme, kad reikia plėtoti procesą siekiant taikiai išspręsti problemą. Atkreipėme dėmesį ir į didžiulę grėsmę, kylančią Sovietų Sąjungai ir jos santykiams su mumis ir kitomis šalimis, jei ji nesilaikys šios krypties. /.../ Sovietų Sąjungai ir Amerikos žmonėms sakome būtent tai, ką ir reiškia tie žodžiai, t. y. jei reikalai pakryptų netinkama linkme, santykiams kiltų pavojus. /.../ Tačiau noriu pasakyti tai, kad, mano nuomone, duotas aiškus, tiesioginis, gerai suprantamas ženklas, kuris yra nepaprastai svarbus Jungtinėms Valstijoms.“ (*Valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris ministrų susitikimo spaudos konferencijoje*, 1990 04 06.)

1990 04 10. Omenyje turėdamas buvusius Sovietų Sąjungos vadovus Dž. Bušas sakė, kad M. Gorbačiovas „parodė esąs atviras reformoms ir įsipareigojo jas vykdyti... Tai nuostabu. Todėl pasitikėkime juo.“

Atrodo, kad savo komentaruose Dž. Bušas atsižada ankstesnių administracijos pareiškimų, kad Kremlius „grasina“ kovotojų už Lietuvos nepriklausomybę vadovams. (*The Washington Times*, 1990 04 11.)

„Skrisdamas į Torontą susitikti su Kanados Ministru Pirmininku Brajanu Malruniu (Brian Mulroney) ir *Air Force One* lėktuve kalbėdamasis su reporteriais, Prezidentas Dž. Bušas pareiškė, jog Jungtinės Valstijos leido M. Gorbačioviui „aiškiai“ suprasti, kad Jungtinių Valstijų ir Sovietų Sąjungos santykiai pablogės, jei Maskva panaudos jėgą prieš

Judėjimą už Lietuvos nepriklausomybę“, – pranešė naujienų tarnyba *Cox News Service*. (*Baltimore Sun*, 1990 04 11.)

1990 04 11. M. FICVOTERIS: „Amerikos Baltijos šalių bendruomenės vadovams Prezidentas paaiškino, kad Jungtinės Valstijos turi vengti imtis veiksmų, kurie gali netyčia apsunkinti padėtį ir dėl to Lietuvai būtų sunkiau siekti savo tikslo. Jis pabrėžė, kad tylioji diplomatija ir visuomenės palaikymas yra tie būdai, kuriais greičiausiai pavyks taikiai išsikovoti apsisprendimo teisę. Jis aiškiai pareiškė pritarius Amerikos Baltijos šalių bendruomenės pareikštam susirūpinimui dėl jų gerovės, dėl Baltijos valstybių piliečių gerovės ir jų politinių siekių. /.../ Sakėme, kad mūsų politika, mūsų įsitikinimu, yra teisinga ir kad ji nėra susijusi su pripažinimu.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose*, 1990 04 11.)

Trečiadienį Prezidentas Dž. Bušas priminė prieš tris dešimtmečius Vengrijoje įvykusį kruviną sovietų susidorojimą Amerikos Baltijos šalių etninių grupių vadovams pasakęs, kad jis negali nieko daugiau padaryti, kad paremtų nepriklausomybės judėjimus Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. (*Los Angeles Times*, 1990 04 12.)

Susitikime [balandžio 11 d.] su Amerikos Baltijos šalių bendruomenės vadovais, prašiusiais Jungtinių Valstijų pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, Dž. Bušas pasijuokė, kad jis esąs „šaltakraujis britų kilmės amerikietis protestantas“, o jie – „etninių grupių karštuoliai“. (*New York Post*, 1990 04 25.)

Balandžio 17 d. Sovietai informuoja Lietuvą apie būsimą staigų naftos ir gamtinių dujų tiekimo nutraukimą.

1990 04 17. „Noriu būti tikras, kad viskas, ką mes darome, yra veiksminga. /.../ Pasaulyje vyksta didžiulės permainos, todėl nenoriu per neapsižiūrėjimą imtis veiksmų, kurie jas sustabdytų. /.../ Akivaizdu, kad šie pranešimai [nutraukti kuro vežimą] prieštariauja požiūriui, kurio laikytis Sovietų Sąjungą raginame mes ir kitos šalys. Svarstome, kokių atitinkamų priemonių reikėtų imtis, jei šie grasinimai būtų įvykdyti.“ (*Los Angeles Times*, 1990 04 18.)

Balandžio 18 d. M. Gorbačiovas paskelbia visapusišką ekonominę blokadą Lietuvai. Sovietai nutraukia naftos tiekimą didžiulei Lietuvos naftos perdirbimo gamyklai Mažeikiuose.

1990 04 18. SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Negalima nepripažinti Lietuvos žmonių teisių. Mes, žinoma, kaip ir anksčiau remiame apsisprendimo teisės siekiančius Lietuvos žmones, mes niekada nepripažinome prievartinio Lietuvos, Latvijos ir Estijos prijungimo. /.../ Jau keletą savaičių kartojame, kad atėjo laikas pradėti dialogą. Lietuviai nori tokio dialogo. Taigi, pone pirmininke, mums atrodo, kad problemos sprendimas ir yra dialogas, o ne ekonominiai boikotai ar grasinimai įvesti prezidentinį valdymą.“ (*Klausymai Atstovų Rūmų Finansų ir biudžeto komitete: valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris Trečiasis, JAV prekybos santykiai su SSRS*, 1990 04 18.)

„Kaip man paaiškinti apklausos rezultatus, iš kurių matyti, kad mes kažkodėl neturėtume dalyvauti sprendžiant Baltijos šalių klausimą? – retoriškai klausia Dž. Beikeris. – Manau, kad Amerikos žmonės taip iš dalies pripažįsta, jog čia ant kortos pastatyta daug interesų, kurie yra labai svarbūs Jungtinėms Amerikos Valstijoms.“ (*The Wall Street Journal*, 1990 04 19.)

Balandžio 19 d. Maskva daugiau nei 80 proc. sumažina gamtinių dujų tiekimą Lietuvai.

1990 04 20. Vakar Baltųjų rūmų pareigūnai sakė, kad kitos savaitės pradžioje Prezidentas Dž. Bušas greičiausiai praneš apie atsakomuosius veiksmus prieš Sovietų Sąjungą dėl griežtų priemonių, kurių ji ėmėsi Lietuvos atžvilgiu.

„Manome, kad turime pranešti Amerikos žmonėms, kad tai yra labai svarbus reikalas, – reporteriams sakė Baltųjų rūmų atstovas spaudai Marlinas Ficvoteris. – Man atrodo, kad

Bilas Sarpalius

Krisas Koksas

gana greitai – po susitikimo su Kongreso vadovybe pirmadienį arba antradienį – būsimę pasirengę pranešti apie veiksmus, kurių imsime.“ (*News day, 1990 04 21.*)

Balandžio 24 d. KGB praneša stiprinanti dislokuotą kariuomenę ir didinanti sienos patrulių skaičių. Sovietų centrinės valdžios pareigūnai įspėja, kad Lietuva negalės importuoti strateginių žaliavų be Maskvos leidimo.

1990 04 24. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Tai ypač sudėtinga padėtis [Lietuvos nepriklausomybė]. Lengvų sprendimų nebūna ir esu pasiryžęs visam pasauliui paaiškinti, kad iš esmės esame gyvybiškai suinteresuoti Lietuvos apsisprendimo teise. Mes niekada nepripažinome Lietuvos prijungimo prie Sovietų Sąjungos. Todėl mums nekyla tokių problemų, su kuriomis susiduria generalinis sekretorius ir kai kurios šalys, laikančios Lietuvą neatskiriama Sovietų Sąjungos dalimi ir teigiančios, kad, reikšdami susirūpinimą dėl Lietuvos vidaus įvykių, mes kišamės į Sovietų Sąjungos vidaus reikalus. Mes nesusiduriame su tokia dilema, nes mes niekada nepripažinome Lietuvos, Latvijos ir Estijos prijungimo prie Sovietų Sąjungos.

Nors dar tiksliai nenusprendžiau, ką konkrečiai darysiu dėl siūlymo taikyti sankcijas, apie kurias daug kas kalba, siekiu ir esu pasiryžęs pradėti dialogą arba pasirūpinti, kad sovietai ir lietuviai jį pradėtų, kad galėtų derėtis ir priimti sprendimą dėl taikios demokratijos raidos laikydamiesi mūsų nuo seno pripažįstamo žmonių apsisprendimo teisės principo. Nenoriu daryti to, kas per neapdairumą sustabdytų Rytų Europoje padarytą išpūdingą pažangą.

Todėl toliau remsiu nuomonę, kad mes esame įsipareigoję palaikyti šių Baltijos šalių apsisprendimo teisę ir kad raginame jas (abi puses) pradėti dialogą, kuris baigsis pasiekus šį tikslą. M. Gorbačiovas pareiškė norįs jį pradėti, lietuviai taip pat to norėtų. Iš tikrųjų šiandien Maskvoje vieši delegacija iš Vilniaus. /.../ Tikėkimės, kad jie galės susitikti ir pradėti diskusiją.“ (*Prezidento Džordžo Bušo komentarai Generalinių rangovų asociacijoje, 1990 04 24.*)

„Man neramu, kad mes netyčia darome kažką, kas verčia Sovietų Sąjungą imtis veiksmų, kurie gali trukdyti viskam, kas daroma dėl laisvės visame pasaulyje“, – vakar pareiškė Dž. Bušas po susitikimo su Kongreso vadovybe Baltuosiuose rūmuose.

„Atvirai kalbant, norėčiau, kad pažanga būtų toliau daroma Sovietų Sąjungoje ir kad tie elementai, kurie priešinasi M. Gorbačioviui, visko nesugriautų ir nebandytų pasukti istorijos rato atgal į tuos laikus, kuriuos mes visi atmename kaip Šaltojo karo mentalitetą.“ (*The Boston Globe, 1990 04 25.*)

PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Nenusprendžiau, kas bus daroma [dėl Lietuvos]. Susiduriame su itin sudėtinga padėtimi, kai daug kas pastatyta ant kortos. Prisiminkime Jeugį Bėrą (Yogi Berra) ir kas nutiko. Į klausimą „Kodėl pralaimėjote beisbolo varžybas?“ jis atsakė: „Padarėme ne tą klaidą.“ Reikia galvoti apie tą vienintelę klaidą. Bet nenoriu padaryti ne tos klaidos. Galiu padaryti kažką neapgalvoto /.../. Laisvės raida kitose Baltijos šalyse, kurių prijungimo mes nepripažinome, man nedavė ramybės. Man neramu, kad mes netyčia darome kažką, kas verčia Sovietų Sąjungą imtis veiksmų, kurie gali trukdyti viskam, kas daroma dėl laisvės visame pasaulyje.“ (*Ištrauka iš Prezidento Džordžo Bušo komentarų spaudos konferencijoje, skirtoje Nacionalinei žemės ūkio žurnalistų asociacijai, 1990 04 24.*)

Balandžio 24 d. Lietuvos Parlamento pirmininkas Vytautas Landsbergis pareiškia, kad Prezidento Dž. Bušo sprendimas atidėti sankcijas Maskvai dėl Kremliaus vykdomo ekonominio ir politinio spaudimo Lietuvai prilygsta politinei Miuncheno sutarčiai. Tai aliuzija į 1938 m. Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos sprendimą faktiškai palikti Čekoslovakiją nacistinei Vokietijai.

1990 04 25. Prezidentas Dž. Bušas, fotosesijos metu paklaustas, ar jis nenorėtų paaiškinti savo sprendimo atidėti sankcijų Maskvai svarstymą dėl jos vykdomo ekonominio

Lietuvos boikoto, atsakė: „Man nereikia jokios gynybos. Mano patvirtintas politikos kryptis ir priimtus sprendimus [o ne sankcijas Maskvai dėl jos vykdomo ekonominio Lietuvos boikoto] tvirtai remia Amerikos žmonės, o aš stengiuosi būtent jų labui.“ (*The Washington Post*, 1990 04 26.)

Gegužės 3 d. Prezidentas Dž. Bušas susitinka su Lietuvos Ministre Pirminine Kazimiera Prunskiene. Tai pirmas kartas po Lietuvos Kovo 11-osios Akto paskelbimo, kai Prezidentas susitinka su nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės nare.

1990 05 03. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Jei kas nors abejoja Prezidento pozicija, tuomet leiskite man priminti, kad mes, be abejo, remiame apsisprendimo teisę. Nemanau, kad pasakiau kažką naujo. Taip pat remiame demokratiją ir laisvę. Esant tokiai padėčiai daug kas pastatyta ant kortos ir viskas labai painu. Noriu, kad kariuomenė pasitrauktų iš Lenkijos, Rytų Europos. Trokštu regėti tvirtėjančias demokratines valstybes Rytų Europoje. Noriu, kad tęstume šį procesą. Vadinasi, mūsų užsienio politika nėra formuojama vien tik pagal M. Gorbačiovą. /.../ Tačiau Lietuvos atveju iškilo nepaprastai sudėtinga problema. /.../ Bet noriu užtikrinti Amerikos lietuvių, kad jų laisvės ir apsisprendimo teisės trokštu taip pat stipriai kaip ir bet kas kitas. Taip pat turiu patikinti esančius čia ir visą pasaulį, jog siekiame, kad tęstųsi taiki raida demokratijos link.

Taigi Teris (Terry) uždavė klausimą apie dialogą, kuris ir yra mūsų politika. Džiaugiuosi, kad V. Landsbergis dabar mano, jog tokia politika gali turėti pranašumų. Tačiau, Lesle Stal (Lesley Stahl), negalime vadovautis principu, pagal kurį „reikia rinktis M. Gorbačiovą arba V. Landsbergį. Tai ne Jungtinių Valstijų Vyriausybės politika.“ (*Prezidento Džordžo Bušo spaudos konferencija*, 1990 05 03.)

„Prezidentas dar kartą pakartojo ilgalaikę mūsų politiką, pagal kurią atsisakėme pripažinti prievartinį Baltijos šalių prijungimą prie SSRS. Jis dar kartą patvirtino, kad mes tvirtai remiame Lietuvos žmonių apsisprendimo teisę. Jis paragino visas šalis pradėti sąžiningą dialogą. Prezidentas pabrėžė norįs, kad padėtis Lietuvoje būtų išspręsta taikiai ir be grasinimų. Jis taip pat pažymėjo tvirtą Amerikos žmonių įsipareigojimą skatinti laisvę bei demokratiją visame pasaulyje ir tolesnę pažangą vykdant reformą Sovietų Sąjungoje.

Susitikimą Prezidentas užbaigė prašydamas, kad Lietuvai K. Prunskienė perduotų tokią žinią: „Aš pats ir Jungtinių Valstijų Vyriausybė esame įsipareigoję gerbti Lietuvos žmonių apsisprendimo teisę.“

1990 05 16. „Trečiadienį [gegužės 16 d.] viršūnių susitikimo su Michailu Gorbačiovu metu Prezidentas Dž. Bušas pasakė, kad sovietų valdžios mėginimai stabdyti Baltijos valstybių žingsnius nepriklausomybės link „be abejonės kelia tam tikrą įtampą“, bet nesutrukdydys deryboms dėl branduolinių ginklų /.../. „Neatmetama galimybė“, kad per keturias dienas truksiančias derybas Dž. Bušas ir Gorbačiovas galėtų pasirašyti pagrindų sutartį dėl branduolinių ginklų. „Nepasakyčiau, kad šių klausimų negalima išspręsti iki viršūnių susitikimo.“ (*Tulsa World*, 1990 05 17.)

1990 05 24. „Dž. Bušas viešai leido suprasti, kad tol, kol truks ekonominė [Lietuvos] blokada, JAV politiškai negalės daryti Rusijai nuolaidų prekybos srityje. „Tikėkimės, kad Lietuvos klausimu bus pasiekta tam tikros pažangos, nes manau, kad daugelis mato čia tiesioginį ryšį ir turiu pasakyti, kad tai man rūpi“, pasakė Dž. Bušas 1990 m. gegužės 24 d.“ (*The Washington Post*, 1990 06 05.)

PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „/.../ sakiau Jums, Amerikos žmonėms, kad padėtis Lietuvoje ir visose Baltijos valstybėse, kurių įtraukimo į Sovietų Sąjungą niekad nepripažinome, iš tikrųjų kelia tam tikrą įtampą. Džeimsas Beikeris [Valstybės sekretorius] labai atvirai aptarė šį klausimą su Prezidentu Gorbačiovu. Ir Dž. Beikeris, ir, atvirai kalbant, aš pats,

leidome jam suprasti, ką galvojame šiuo klausimu.“ (*Prezidento Džordžo Bušo spaudos konferencija dėl palankiausios valstybės statuso suteikimo Kinijai, 1990 05 24.*)

1990 05 27. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Be to, turime daug regioninių klausimų. Turime aptarti daug ekonominių klausimų, taip pat yra dar vienas dalykas, kurio nenoriu slėpti, – tai Baltijos valstybių klausimas ir Lietuvos sunkumai. Turiu jam [M. Gorbačioviui] suprantamai išaiškinti, kad tol, kol Lietuvos žmonėms nebus suteikta laisvo apsisprendimo galimybių, bet koks JAV [prezidentas] jaus tam tikrą susirūpinimą.“ (*Interviu su Prezidentu Džordžu Bušu sovietinės televizijos laidai, 1990 05 27.*)

1990 06 01. VALSTYBĖS SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Manau, kad Prezidentas toliau itin stropiai skleis mintį, kad nepripažįstame Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Mes manome, kad Sovietų Sąjunga turi gerbti Lietuvos žmonių viltis ir norus. Tokia ir liks mūsų pozicija.“

„Kiek žinau, niekad nesame pareiškę, kad esama tiesioginių sąsajų su Lietuvos klausimu“. (*JAV ir TSRS viršūnių susitikimo konferencija, dalyvaujant valstybės sekretoriui Džeimsui Beikeriui, 1990 06 01.*)

1990 06 03. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „/.../ mėginau paaiškinti visiems, kad nepripažinome šių Baltijos valstybių įtraukimo į Sovietų Sąjungos sudėtį ir todėl į šį klausimą žiūrime kitaip nei TSRS. Jie mano, kad tai vidaus politikos klausimas, o mes sakome, kad kadangi nepripažinome įtraukimo, mums atrodo kitaip.“

Tačiau šiuo klausimu turėjome keletą rezultatųvųjų diskusijų. Įvairių lyderių diskusijos suteikė man optimizmo; tikėkimės, kad šis klausimas bus išspręstas, nes mano nuomonė dėl žmonių siekio laisvai apsispręsti nepasikeitė ir tikrai tokį norą remiu visomis išgalėmis. Tai skiriamasis Amerikos įsitikinimų ir politikos bruožas.“ /.../ (*Bendra spaudos konferencija po viršūnių susitikimo, kurioje dalyvavo Prezidentas Džordžas Bušas ir Prezidentas Michailas Gorbačiovas, 1990 06 03.*)

1990 06 05. M. FICVOTERIS: „Jis [Prezidentas Dž. Bušas] nuosekliai laikosi nuomonės, jog svarbu, kad JAV toliau keltų Lietuvos klausimą, toliau kreiptų į jį pasaulio visuomenės ir Sovietų Sąjungos dėmesį. /.../ Prezidento nuomone, turime ir toliau stengtis pabrėžti ryšius su Sovietų Sąjunga ir mūsų bendrus tikslus, įskaitant ekonominių reformų ir demokratijos skatinimą Sovietų Sąjungoje bei demokratijos skatinimą Rytų bloko valstybėse. Taip pat svarbu pabrėžti, kad skirtingai žiūrime į Lietuvos ir Baltijos valstybių klausimą.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose, 1990 06 05.*)

1990 06 07. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Žinoma, į kai kuriuos klausimus mes [JAV ir TSRS] žiūrime skirtingai. Dabar tikriausiai skaitote viršūnių susitikimo spaudos apžvalgą, kur plačiai analizuojama, ką būčiau galėjęs padaryti kitaip arba ką jie turėjo padaryti. Žinoma, jie kitaip žiūri į šį klausimą. Aš noriu, kad Lietuva atgautų nepriklausomybę. Mes ryžtingai sieksime, kad Baltijos valstybės įgyvendintų tautų laisvo apsisprendimo teisę.“ (*Prezidento Džordžo Bušo kreipimasis per pietus Viskonsino gubernatoriaus T. Tompsono (Tommy Thompson) garbei, 1990 06 07.*)

PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Kai buvau čia praeitą kartą, keli žmonės iš priekinių eilių ėmė ant manęs šaukti dėl Nikaragvos. Aš pasakiau: „Nikaragva kada nors taps demokratine valstybe.“ Po dviejų mėnesių taip ir atsitiko. Tad tikiuosi, kad ir šįkart auditorijoje yra tokių žmonių (*plojimai*) ir kad jie vėl protestuos dėl vieno ar kito klausimo, bet dėl to jausiuos tik geriau.“

Pasakysiu dar kai ką apie už lango susirinkusius žmones (*auditorija juokiasi*): tai padorūs, gerbiami žmonės, kurie remia Lietuvos laisvę. Aš taip pat labai nuoširdžiai trokštu, kad Lietuva būtų laisva. Manau, kad kiekviena tauta turi laisvo apsisprendimo teisę ir kad Lietuva turi teisę būti laisva. (*Plojimai*) Tad visi – ir jie, ir mes – laikomės tos pačios nuomonės. O jeigu mūsų politika bus įgyvendinta sėkmingai, tikėkimės, kad jie turės galimybę

įgyvendinti teisę į tautų laisvą apsisprendimą ir turės laisvę, kurią dėl pokyčių Sovietų Sąjungoje ir JAV ilgalaikės užsienio politikos jau turi Lenkija, Vengrija, Čekoslovakija ir kitos valstybės.“ (*Prezidento Džordžo Bušo pastebėjimai paramos akcijoje „Edgaras – būsimasis gubernatorius“, 1990 06 07.*)

1990 06 12. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Manau, kad [Baltijos valstybių atstovų susitikimas su Gorbačiovu] yra optimizmo suteikiantis įvykis. Tikiuosi, kad iš to seks tolesni žingsniai link Baltijos valstybių laisvo apsisprendimo ir manau, kad šis dialogas yra labai svarbus. Visada sakiau, jog norime, kad dialogas tęstųsi ir eitų pirmyn, nes jis [Gorbačiovas] žino, kad aš kitaip nei jis žiūriu į Lietuvos statusą ir kad JAV niekad nepripažino Lietuvos įtraukimo į Sovietų Sąjungą.“ (*Prezidento Džordžo Bušo atsakymas į dizainerio Felikso de Veldono (Felix de Weldon) komentarą (po kurio vyko susitikimas su spaudos atstovais), 1990 06 12.*)

VALSTYBĖS SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Tačiau Prezidentas Gorbačiovas pakartojo, kad sieks taikiai išspręsti konfliktą su Lietuva ir mes taip pat manome išgirdę žodžius, kad įsipareigojama siekti kompromiso. Džiaugiamės, kad šiandien Baltijos valstybių vadovai lankosi Maskvoje. Tikimės, kad šio apsilankymo metu ne tik įvyks susitikimas su Sovietų Sąjungos vadovais, bet ir kad po jo seks nuolatinis dialogas, lemsiantis taikų šios problemos sprendimą. Bet praktinis Sovietų Sąjungos ir Lietuvos ginčų sprendimas, manau, vis dar laukia mūsų ateityje.“ (*Senato Užsienio reikalų komiteto posėdis, Valstybės sekretoriaus Džeimso Beikerio kalba apie JAV ir Sovietų Sąjungos santykius ir NATO, 1990 06 12.*)

Birželio 30 d. Sovietų Sąjunga sušvelnina ekonominę blokadą, nutraukdama 10 savaičių trukusį embargą naftai. Ekonominė blokada smarkiai sumažino Lietuvos kuro ir vaistų išteklius.

1990 07 02. M. TUTVAILER (TUTVILER): „Ši savaitgalį Sovietų Sąjunga, kaip teigiama, atnaujino naftos gabenimą laivais į Lietuvos perdirbimo įmones. Šis žingsnis buvo padarytas po to, kai Lietuvos parlamentas birželio 29 d. nutarė paskelbti savo 1990 m. kovo 11 d. deklaracijos, kuria atstatoma Respublikos nepriklausomybė, 100 dienų moratoriumą. Deklaracijos galiojimas bus pristabdytas tol, kol truks derybos su Maskva. Džiaugiamės šiais žingsniais. Tikimės, kad šie abiejų vyriausybių gestai rodo, jog prasidės konstruktyvios Sovietų Sąjungos ir Baltijos valstybių derybos. Lietuvos sprendimas dėl moratoriumo niekaip nepaveiks JAV politikos nepripažinti prievartinio Baltijos valstybių įtraukimo į TSRS sudėtį.“ (*JAV Valstybės departamento spaudos konferencija, 1990 07 02.*)

1990 10 01. VALSTYBĖS SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „O dabar leiskite pasakyti keletą žodžių apie Latviją, Lietuvą ir Estiją. Patvirtiname Prezidento Džeraldo Fordo (Gerald Ford) pareiškimą, padarytą pasirašant galutinį aktą, kad tai nekeičia JAV pozicijos dėl Baltijos valstybių statuso. Vašingtone vykusio viršūnių susitikimo metu Prezidentas Dž. Bušas dar kartą pabrėžė mūsų nuomonę, kad būtina tęsti nuolatinį dialogą, idant būtų įgyvendinti Baltijos regiono gyventojų norai.“ (*Džeimso Beikerio pastebėjimai ESBO ministrų susitikime (konferencija Europos saugumo ir bendradarbiavimo klausimais), 1990 10 02.*)

1990 12 10. M. FICVOTERIS: „Tarp Baltijos valstybių ir centrinės TSRS vyriausybės vis dar yra trintis. Raginame, kad šie ginčai būtų išspręsti derybų keliu. Jie vis dar nėra išspręsti, ir tai vis dar kelia visiems susirūpinimą. Sakyčiau, panašu, kad situacija nepagerėjo; Prezidentas V. Landsbergis, be abejonės, tai pabrėš atvykęs.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose, 1990 12 10.*)

„Šiandien Apvaliojoje salėje vyko valandą trukęs Prezidento susitikimas su Lietuvos Prezidentu Vytautu Landsbergiu ir jį lydinčia Lietuvos pareigūnų delegacija. /.../ JAV Prezidentas dar kartą išsakė JAV politikos Baltijos valstybių atžvilgiu principus. Jis pasakė Prezidentui Landsbergiui, kad JAV remia Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių teisę į laisvą apsisprendimą. JAV Prezidentas pridūrė, kad JAV niekada nepripažino prievartinio Balti-

jos valstybių įtraukimo į TSRS sudėtį ir patikino Prezidentą V. Landsbergį, kad ši politika nesikeis.“

„JAV Prezidentas pabrėžė, jog JAV nori, kad Baltijos valstybių ir TSRS problema būtų išspręsta taikiai, ir tikisi, kad sovietinė vyriausybė bendradarbiaus su Baltijos valstybių vadovais konstruktyviai, be grasinimų, gąsdinimo ar jėgos naudojimo.“ (*Baltųjų rūmų pranešimas spaudai: susitikimas su Lietuvos Prezidentu V. Landsbergiu, 1990 12 10.*)

Gruodžio 12 d. Prezidentas Dž. Bušas patvirtina JAV kredito garantijas iki 1 mlrd. JAV dolerių vertės prekybiniais sandėriams su TSRS, leisdamas Maskvai pirkti maistą ir kitas žemės ūkio prekes.

Sausio 8 d. JAV Žemės ūkio departamentas praneša, kad jau išduota 900 mln. JAV dolerių iš bendros 1 mlrd. JAV dolerių sumos, kurią numatyta skirti kaip kredito garantiją Sovietų Sąjungos maisto ir kitiems žemės ūkio produktams pirkti.

1991 01 08. M. FICVOTERIS: „Padarysiu pranešimą dėl situacijos Sovietų Sąjungoje ir Baltijos valstybėse. JAV atidžiai stebi, kaip įgyvendinamas Sovietų Sąjungos sprendimas nusiųsti papildomas karines pajėgas į Moldovą, Ukrainą, Gruziją, Armėniją ir tris Baltijos valstybes – Latviją, Lietuvą ir Estiją. Šis veiksmas yra rimtas žingsnis link įtampos su TSRS eskalavimo, apsunkinantis taikų Sovietų Sąjungos tautų santykių vystymą.

JAV itin nuogąstauja dėl to, kad Sovietų Sąjungos sprendimas siųsti karinius dalinius į Baltijos valstybes, kurį laikome provokaciniu ir neproduktyviu, gali pakenkti taikioms ir konstruktyvioms deryboms dėl šių valstybių ateities. JAV ragina TSRS nutraukti mėginimus įbauginti, grįžti prie derybų stalo ir nebenaudoti spaudimo ir jėgos.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose, 1991 01 08.*)

1991 01 13. Vilnius, Lietuva.

„.../ Sekmadienis, 1:55 ryto: Sovietų Sąjungos pajėgos puola Vilniaus televizijos bokštą, šaudo į taikius protestuotojus, bandančius joms priešintis. .../ Žurnalistai mato, kaip per maždaug 30 žmonių grandinę važiuoja tankas, mirtinai sužalodamas mažiausiai vieną protestuotoją. .../ Po penkių minučių kita ginkluota kolona atakuoja televiziją .../. Naudojama panaši taktika. Koviniai tankai kurtinamai šaudo, siekdami įbauginti minią, o desantiniai daliniai puola ašarinėmis dujomis ir šaudo iš šautuvų.“

„Sovietų karininkai paskelbė šiandien Lietuvoje griežtą komendanto valandą, kol šios Respublikos žmonės gedėjo 13 (14) šimtų žuvusių nuo Raudonosios armijos desantininkų rankos aukų. Lietuviai sakosi biją, kad Maskvos atsiųsta kariuomenė gali netrukus pulti parlamento pastatą.“ (*The Washington Post, 1991 01 14.*)

PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Atidžiai stebėjau situaciją Lietuvoje ir Baltijos valstybėse. Įvykiai ten yra labai neraminantys. Jėgos naudojimas prieš taikų ir demokratiškai išrinktą vyriausybę yra nepateisinamas. O drąsūs Baltijos valstybių žmonės ir vadovai ištis elgėsi oriai ir santūriai. JAV žmonės galvoja apie juos ir meldžiasi už juos, ypač už Lietuvos žmones, kurie patyrė didžiulę tragediją. .../ Smerkiame šiuos veiksmus, kurie, be abejonės, turi poveikį JAV ir TSRS santykiams. Dabar JAV padvigubins Vakarų pastangas sustiprinti ir paskatinti taikius pokyčius Sovietų Sąjungoje.“ (*Prezidento Džordžo Bušo komentarai grįžus iš Camp David, 1991 01 13.*)

1991 01 29. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Kaip daugelis kitų valstybių, mes esame giliai sunerimę dėl smurto Baltijos valstybėse ir pranešėme apie tai Sovietų Sąjungos vadovybei.

Vadovaujamės paprastu principu: mūsų tikslas – padėti Baltijos valstybių gyventojams pasiekti savo tikslus, o ne nubausti Sovietų Sąjungą. (*Plojimai*) Pastaruoju metu su Sovietų Sąjunga vykusiose diskusijose mums buvo duota užuominų, kurios, jei bus įgyvendintos, nulems Sovietų Sąjungos karinių pajėgų išvedimą ir dialogo su Baltijos respublikomis atnaujinimą atsisakant smurto.“ (*Prezidento Džordžo Bušo metinis pranešimas, 1991 01 29.*)

1991 02 06. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Šiek tiek istorijos. Niekad nesame pripažinę Baltijos valstybių įtraukimo į Sovietų Sąjungos sudėtį, todėl mums labai sunku žiūrėti, kaip šių valstybių atžvilgiu naudojama jėga. /.../ Gorbačioviui kyla didžiulės problemos Sovietų Sąjungos viduje. /.../ Ir jis... Tai vidiniai Sovietų Sąjungos reikalai, kuriuos man reikėtų aptarinėti labai atsargiai, bet JAV (*sic*) nuomone, būtina užtikrinti, kad prieš šias Baltijos valstybes nebebūtų naudojama jėga ir kad šie klausimai būtų išspręsti taikiai. Antraip nukentės ne tik mūsų prekybiniai santykiai, kurie jau kenčia /.../, bet gali kilti problemų ir kitose santykių srityse.“ (*Prezidento Džordžo Bušo kreipimasis į Niujorko verslininkų klubą, 1991 02 06.*)

M. FICVOTERIS: „Atsakydamas į prašymą padėti sumažinti vaistų trūkumą ir norėdamas parodyti JAV susirūpinimą situacija Baltijos valstybėse, Prezidentas nusprendė padėti užtikrinti Lietuvai, Latvijai ir Estijai itin reikalingų vaistų tiekimą. Vaistų gabenimas jūrų transportu prasidės paskutinę vasario savaitę.“

„Na, manau, kad čia siunčiamas tam tikras signalas, nes aišku, kad norime padėti Baltijos valstybių žmonėms bėdoje ir norime bendradarbiauti su jais ir pasistengti užtikrinti minėtų išteklių tiekimą. Politiniu lygiu, mano nuomone, signalas išlieka tas pats kaip ir anksčiau – kad mums itin rūpi Baltijos valstybių ateitis, nepripažinome jų įtraukimo į TSRS sudėtį ir ketiname kiek tik galime atsakyti į tokius ir panašius žmonių poreikius tame regione.“ (*Kasdienė spaudos konferencija Baltuosiuose rūmuose, 1991 02 06.*)

VALSTYBĖS SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Per pastaruosius kelis mėnesius įvyko keli nerimą ir susirūpinimą keliantys įvykiai. Baltijos valstybėse įvyko tragiškas smurto proveržis, atnaujinta ekonominė centralizacija, apribotos žiniasklaidos teisės, padidinta armijos ir KGB įtaka, o pagrindiniai reformos šalininkai atsistatydino arba pasitraukė iš valdžios. /.../ Tiesiog visiškai niekaip negalima pateisinti jėgos naudojimo prieš taikias ir demokratiškai išrinktas vyriausybes. Užjaučiame ir remiame drąsius Baltijos valstybių žmones, kurie visą tą laiką elgėsi oriai ir santūriai. Tikiuosi, kad Sovietų Sąjunga greitai vėl pasimokys iš savo sunkios patirties: senieji būdai nėra teisingi. Perestroika negali vykti sėkmingai, kai grasinama šautuvu.“

ATSTOVŲ RŪMŲ NARYS BRUMFILDAS (Broomfield): „Paskutinis klausimas dėl Sovietų Sąjungos: ar galėtumėte pakomentuoti situaciją Baltijos valstybėse? Ar manote, kad jų nepriklausomybė neišvengiama?“

VALSTYBĖS SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Pone Brumfildai, JAV tikrai remia šį principą ir šį ilgalaikį tikslą. Taip pat norime padaryti viską, ką galime, kad padėtume tai įgyvendinti. Manome, kad reikėtų atsižvelgti į keletą pozityvių dalykų. Šiuo metu baigiamas techninis darbas, ir netrukus bus išsiųsta humanitarinė medicininė pagalba, apie kurios siuntimą Prezidentas informavo paskelbęs, kad Sovietų Sąjungai bus taikoma ekonominių priemonių visuma, daugiausia skirta Baltijos valstybėms ir rodanti, kad mes iš tikrųjų pasiryžę remti Baltijos žmonių siekius.“ (*JAV Atstovų rūmų Užsienio reikalų komiteto posėdis, Valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris, 1992 m. biudžeto prašymo svarstymas, 1991 02 06.*)

1991 02 10. VALSTYBĖS SEKRETORIUS DŽ. BEIKERIS: „Labai aiškiai parodėme, kad norime, jog Baltijos žmonių noras gyventi nepriklausomoje valstybėje būtų išpildytas. Toliau laikysimės šios pozicijos mūsų diskusijose su Sovietų Sąjunga. Toliau laikysimės šios nuomonės, ir tai yra labai svarbu JAV ir TSRS santykiams. Su Sovietų Sąjunga šiuo klausimu nesutariame. Jie tai pripažino, ir mes tai pripažįstame, aiškiai išsakydami šią mūsų poziciją.“ (*CBS Face the Nation, Valstybės sekretorius Džeimsas Beikeris 1991 02 10*)

1991 02 15. PREZIDENTAS DŽ. BUŠAS: „Jungtinės Valstijos niekad nepripažino prievartinio Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių įtraukimo į TSRS sudėtį ir nuosekliai rėmė Baltijos regiono žmonių teisę laisvai apsispręsti ir numatyti savo ateitį. Šiandien, 73-iejų

Lietuvos nepriklausomybės metinių proga [1991-02-16], dar kartą išreiškiame mūsų paramą teisėtiems Lietuvos žmonių norams. Jų kova, skirta įtvirtinti jų teisėtas teises taikiomis priemonėmis per demokratiškai išrinktus atstovus yra verta mūsų simpatijos ir pagarbos.

Lietuvos žmonės demokratišku būdu ir taikiomis priemonėmis sistemingai siekė užtikrinti, kad būtų pripažinta jų teisė į nepriklausomybę. Sovietų valdžia atsakė sausio mėnesį naudodama smurtinę jėgą, nužudydama mažiausiai 20 žmonių ir sužalodama šimtus kitų. Jungtinės Valstijos pasmerkė šį veiksma kaip nepateisinamą smurtą prieš taiką ir demokratiškai išrinktą vyriausybę ir paragino sovietus ateityje vengti grasinimų ir smurto Baltijos valstybių atžvilgiu. Raginame Sovietų Sąjungą tęsti konstruktyvias derybas su išrinktaisiais atstovais Lietuvos žmonių, kurių dauguma nacionaliniame vasario 9 d. referendume išsakė savo norą būti nepriklausomais.“ (*Lietuvos nepriklausomybės dienos deklaracija, 1991. 1991 02 15.*)

Išėivijos lietuvių manifestacija prie Kongreso rūmų per TSRS prezidento Michailo Gorbačiovo vizitą Jungtinėse Amerikos Valstijose. Vašingtonas, 1990 06 01.
R. Urbakavičiaus nuotrauka.

KAIP JIE OKUPAVO LATVIJĄ

Leonidas Mlečinas – žinomas demokratinių pažiūrų Rusijos rašytojas, žurnalistas, filmų kūrėjas. Didžiausią jo knygų dalį sudaro blaivaus vertinimo politinės biografijos ir apybraižos: nuo Lenino ir Stalino iki dabartinių Rusijos vadų. Knygoje „Stalinas. Rusijos haliucinacija“ („Stalin. Navaždenije Rossii“) apžvelgiama plati istorinė epocha, taip pat ir 1940 metų liūdnai pamokantys įvykiai Baltijos šalyse, pusei amžiaus ištrynę jas iš pasaulio žemėlapiu. Autorius šiek tiek plačiau restauruoja Latvijos tų metų istorinį vaizdą. Šiuos L. Mlečino knygos puslapius pateikiame ir „Nepriklausomybės sąsiuvinių“ skaitytojams.

Baltijos žmonės Raudonąją armiją sutiko kaip priešus. Todėl Raudonosios armijos vadai ir *politruškai* stengėsi savo karius atitverti nuo bendravimo su vietiniais gyventojais. Rusijos karo atašė Latvijoje pulkininkas Konstantinas Vasiljevas rašė Gynybos komisariato

vadovybei, kad raudonarmiečiai daro prastą išpūdį: „Kariai ir vadai savo laikysena ir pasitempimu smarkiai atsilieka nuo Latvijos armijos. Paprastai mūsų vadai, pasirodydami viešosiose vietose ar tiesiog mieste, po miline turi revolverį ir dėklą, todėl jų išpūsti šonai atrodo tiesiog komiškai, be to, išeina į miestą senomis milinėmis ir nesiskutę. Raudonarmiečiai vilki sena suskretusia mundirute, blogai pasiūtomis milinėmis ir taip pat nesiskutę. Visa tai sukuria nepalankų palyginimą su latviais.“

Raudonarmiečiai buvo nustebinti aukštu „pribaltų“ gyvenimo lygiu, kontrastuojančiu jų pačių apgailėtinais būčiais. Karo atašė K. Vasiljevas aliarmuodavo Maskvai: „Kariai ir vadai laikraščių ir laiškų negauna, karių laiškų į tėvynę nesiunčia. Prastos apgyvendinimo sąlygos – miega ant grindų. Drėgna ir šalta, trūksta pirčių ir skalbimo paslaugų, atsirado utėlių ...“ Kai kurie bandė dezertyruoti, kad liktų Pabaltijy. Sovietų vadovybė tuomet apkaltino vietos valdžią, kad jie grobia raudonarmiečius ir apskritai pažeidžia pasirašytus susitarimus.

1940 m. gegužės 17 d. užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas paprašė Vokietijos ambasadorių F. W. Schulenburgą priimti „pačius karščiausias sveikinimus ryšium su Vokietijos kariuomenės sėkme Prancūzijoje.“ Tačiau Maskvai ne tas rūpėjo, ji skubėjo prisijungti Pabaltijį. V. Molotovas atvirai perspėjo Vokietijos ambasadorių, kad į visas Baltijos šalis siunčiami emisarai, kuriems nurodyta suformuoti naujas Maskvai priimtinas vyriausybes.

Keturiasdešimtaisiais metais Sovietų Sąjungai karinių bazių Pabaltijy būtų užtekę. Tačiau Stalinas panorėjo visiško Lietuvos, Latvijos ir Estijos prijungimo. Birželio viduryje Maskva pareikalavo, kad Latvija, Lietuva ir Estija suformuotų naujas Sovietų Sąjungai draugiškas vyriausybes ir užtikrintų laisvą įėjimą į jų teritoriją papildomoms sovietų karinėms dalims. Birželio 14-tą prieš pusiaunaktį V. Molotovas priėmė Lietuvos užsienio reikalų ministrą Juozą Urbšį ir pateikė jam Sovietų vyriausybės reikalavimus. /.../ Kitą rytą J. Urbšys V. Molotovui pranešė, kad Lietuvos vyriausybė priėmė visus Sovietų Sąjungos reikalavimus ir atsistatydino.

Birželio 16 d., šį kartą dienos metu, tokius pačius reikalavimus Molotovas pateikė Latvijos ambasadoriui Maskvoje Friciui Kociniui: Latvijos vyriausybė turi atsistatydinti, turi būti suformuota nauja, į šalį įvesta papildoma Sovietų kariuomenė. Ir Molotovas paaiškino: jei reikalavimai nebus priimti, Maskva imsis atitinkamų veiksmų. Ambasadorius prašė leisti

„KARIAI IR VADAI SAVO LAIKYSENA IR PASITEMPIMU SMARKIAI ATSILIEKA NUO LATVIJOS ARMIJOS. PAPRASTAI MŪSŲ VADAI, PASIRODYDAMI VIEŠOSIOSE VIETOSE AR TIESIOG MIESTE, PO MILINE TURI REVOLVERĮ IR DĖKLĄ, TODĖL JŲ IŠPŪSTI ŠONAI ATRODO TIESIOG KOMIŠKAI, BE TO, IŠEINA Į MIESTĄ SENOMIS MILINĖMIS IR NESISKUTĘ. RAUDONARMIEČIAI VILKI SENA SUSKRETUSIA MUNDIRUOTE, BLOGAI PASIŪTOMIS MILINĖMIS IR TAIP PAT NESISKUTĘ. VISA TAI SUKURIA NEPALANKŲ PALYGINIMĄ SU LATVIAIS.“

nuskristi į Rygą, tačiau Molotovo pasakė, kad atsakymas turi būti pateiktas tą pačią dieną – ne vėliau kaip vienuoliktą vakaro. Ketvirtą valandą po pietų ambasadorius Kocinis susisiekt su Ryga, perskaitė ultimatumo tekstą užsienio reikalų ministrui Vilhelmui Munterui.

Rygoje prezidentas Karlis Ulmanis surengė pasitarimą su karine vadovybe. Vieninga nuomonė: karinė konfrontacija neįmanoma. Septintą vakaro Ulmanis surinko pagrindinius ministrus. Ultimatumą nutarta priimti.

Ambasadorius Kocinis perdavė Molotovui atsakymą: „Latvijos vyriausybė, nepripažindama motyvų, paskatinusių Sovietų Sąjungos vyriausybę paskelbti Latvijos vyriausybei ultimatumą, pareiškia, kad ji visada sąžiningai vykdė ir toliau vykdys savitarpio pagalbos sutartį. Latvijos vyriausybė yra pasirengusi suteikti laisvą prieigą Sovietų Sąjungos ginkluotosioms pajėgoms...“

Su Lietuvos ministru Molotovas kalbėjosi trisdešimt dvi minutes, su Latvijos ambasadoriumi – dvidešimt tris. Estijos pasiuntiniui Molotovas tiesiog neleido išsižioti. Jam perdavė tokius pat reikalavimus, kaip Lietuvai ir Latvijai. Pasiuntinys norėjo kažko paklausti: „Ar negalima būtų...“, tačiau Molotovas net nepanorėjo jo išklausti ir iš karto nutraukė: „Ne, ne.“ Pasiuntinys apgailestavo, kad jo vyriausybei duodama mažai laiko atsakymui. „Nieko negaliu padėti“, – metė Molotovas.

Maskvos ultimatumą priėmė visos trys vyriausybės. Baltijos politikai suprato, kad priešintis Sovietų Sąjungai beprasmiška. Raudonoji armija užimtų visą Pabaltijį ir be jų sutikimo. Leningrado, Kalinino ir Baltarusijos specialiosios apskrities kariai buvo pakelti pagal aliarmą ir dislokuoti prie Baltijos valstybių sienų. Kovinė užduotis: sutriuškinti Lietuvos, Latvijos ir Estijos kariuomenę. Vadovauti operacijai pavesta liaudies komisaro pavaduotojui Aleksandrui Loktionovui.

Ankstų 1940 m. birželio 17 d. rytą sovietų kariai perėjo Latvijos sieną. Latvijos kariuomenės karo lakūnas Janis Tomsons savo prisiminimuose rašė: „Sėdėdamas savo naikintuve ir laukdamas signalo kovai, patyriau jausmą, kurio negaliu apibūdinti arba atpasakoti – jį reikia pergyventi pačiam... Kaip rimbo smūgis pasigirdo priešlėktuvinės gynybos pranešimas: „Virš Daugpilio Rusijos lėktuvai!“ Visų akys nukrypo į kapitoną. Jis vaikštinėjo aplink radijo stotį, laukdamas įsakymo. Bet radijo stotis tylėjo, tylėjo ir kapitonas.“

„Pirmadienį, 1940 m. birželio 17 d., – savo knygoje „Su išeiginiais bateliais Sibiro snieguose“ rašo Sandra Kalnietė (jos tėvai buvo ištremti į Sibirą, ten ji 1952 m. gimė, 2002–2004 metais buvo Latvijos užsienio reikalų ministrė, nuo 2009 m. – Europos Parlamento narė), – žmonės prabudo ir ruošėsi į darbą, tačiau išėję į gatves pamatė, kad virš Rygos ratus suka sovietų bombonešiai, o po kelių valandų miesto centre pasirodė tankai.“

Dieną sovietų kariuomenė užėmė Stoties aikštę. Čia iš karto pradėjo rinktis žmonės. Kažkas ėtikė gėlių sovietų tankistams, o kai kas pradėjo į policiją mėtyti akmenis. Sovietų ambasada nurodė Rygos radijui: apie Raudonąją armiją pranešti tik iš ambasados gautą informaciją. Patarta transliuoti muziką.

VĖLAI NAKTĮ PER RADIJĄ KALBĖJO PREZIDENTAS K. ULMANIS. SAVO KALBĄ JIS BAIGĖ ŽODŽIAIS: „AŠ LIEKU SAVO VIETOJE, JŪS LIKITE SAVO.“ PO TO JIS IŠĖJO PRIE ŽURNALISTŲ. VIENAS JŲ PAKLAUSĖ: „PONE PREZIDENTE, AR NEREIKĖJO VIS TIK MUMS KARIAUTI?“

„12 valandą iš Krišjano Barono gatvės atvažiavo tankas, – prisiminė radijo žurnalistas Konstantinas Karulis. – Kurį laiką jis manevravo, vikšrai slydo ant lygaus asfalto, palikdami galias vagas. Tankas apsisuko ir mes išvydome, kaip lėtai tiesiai į mūsų langą kyla pabūklo vamzdis...“

Vėlai naktį per radiją kalbėjo prezidentas K. Ulmanis. Savo kalbą jis baigė žodžiais: „Aš lieku savo vietoje, jūs likite savo.“ Po to jis išėjo prie žurnalistų. Vienas jų paklausė: „Pone prezidente, ar nereikėjo vis tik mums kariauti?“ Ulmanis pasisuko į jį: „Jūs taip manote? Ir daugelis taip mano?“ – „Taip.“ – „Ir ką tai duotų?“

Nauju Latvijos vyriausybės vadovu tapo mikrobiologijos profesorius Augustas Kiršenšteinas. Jis nė neįtarė, kad Sovietų Sąjungoje gyvenęs jo brolis, beje, sovietų žvalgas, jau prieš keletą metų buvo sušaudytas.

Vienas Latvijos žurnalistas paskambino naujam premjerui: „Ar gresia Latvijos prijungimas prie Sovietų Sąjungą?“ – „Jūs kalbate nesąmones“, – atsakė A. Kiršėnas. – „Višinskis (Sovietų emisaras Latvijoje) sakė, kad Latvija liks nepriklausoma valstybė, o Raudonoji armija nesikiš į mūsų reikalus. Mūsų uždavinys – atstatyti šalyje demokratinę santvarką.“

Savo kabinete nusišovė pasienio brigados vadas generolas Ludvigas Bolšteinas, palikęs laišką: „Aš kovojau už Latvijos nepriklausomybę ir dalyvavau jos sukūrimo. Aš nenoriu dalyvauti Latvijos nepriklausomybės sunaikinime.“ Jo pavyzdžiu nepasiekė niekas...

Tai principinis klausimas. Nedidelė Latvija ginkluotam pasipriešinimui neturėjo jėgų. Tačiau nebuvo ir moralinių! Visur buvo rengiami Staliną ir Raudonąją armiją šlovinantys mitingai. Kas tai buvo? Įprotis paklusti stipriajam? Daugelis latvių, estų, lietuvių tikėjosi, kad jų šalys taps SSRS karinėmis sąjungininkėmis, bet išliks nepriklausomos. Tai buvo naivios svajonės.

1940 m. liepos 4 d. Latvijos Ministrų kabinetas nusprendė liepos 14 ir 15 dienomis surengti rinkimus į Seimą. Kampanijai buvo skirta tik dešimt dienų. Neįtikėtina skuba!

Rygoje vykusiame mitinge Andrejus Višinskis kalbėjo: „Yra žmonių, kurie mano, kad rinkimai į Seimą – neva tai Latvijos nacionalinės laisvės ir valstybinės nepriklausomybės pabaiga. Tai provokuojantys plepalai!“

Latvijos gyventojai pirmą kartą susidūrė su sovietiniais rinkimais. Balsuoti buvo galima tik už „darbo žmonių bloką“, kurį iš esmės sudarė tik komunistai. Maskvai ištikimi politikai sukūrė Demokratinį bloką, tačiau jis buvo uždraustas. Vienas Latvijos karininkas prisiminė: „Ką daryti? Netoli urnos stovėjo du sovietiniai karininkai su pistoletais. Jei nebalsuosi visai, jie pamatys. Padėtis pavojinga – aš paėmiau biuletenį ir nuėjau prie urnos.“

Apie dalyvavimą rinkimuose į pasą buvo dedamas spaudas. Jo nebuvimas galėjo būti pavojingas. Vienas laikraštis taip ir parašė: kas neina į rinkimus – tas liaudies priešas. Galima buvo balsuoti „prieš“, tačiau beveik niekas tuo nepasinaudojo. Kai kuriuose rajonuose „už“ balsavo beveik šimtas procentų rinkėjų. Kaip tą paaiškinti? Vis tuo pačiu įpročiu paklusti stipriausiam?

Liepos 21 d. naujasis Latvijos Seimas be diskusijų balsavo už įsijungimą į Sovietų Sąjungą. Per rinkimų kampaniją apie tokius planus kandidatai nekalbėjo. Vadinas, jie neturėjo rinkėjų mandato. Pagal Konstituciją tokie klausimai turėjo būti pateikti visuotiniame balsavime.

Panašius sprendimus priėmė Lietuvos ir Estijos parlamentai. Tą pačią dieną, kai prasidėjo Latvijos Seimo posėdis, į Rygos pilį, Latvijos prezidento rezidenciją, atvyko Sovietų ambasadorius. Jis nurodė Ulmaniui susiruošti per tris valandas. Karlį Ulmanį išvežė į Sovietų Sąjungą ir ten areštavo. Buvusį Latvijos prezidentą laikė Ordžonikidzės mieste, po to Vorošilovske, o vėliau perkėlė į Krasnovodską Turkmenijoje. Karlis Ulmanis mirė neaiškiomis aplinkybėmis 1942 m. rugsėjo 20 d.

Jis buvo autoritarinis vadovas, visą šalies valdžią sukoncentravo savo rankose ir nebuvo labai populiarus. Bet tai, kas nutiko įvedus sovietų valdžią, lėmė daugeliui jį prisiminti su nostalgija. Netinkami darbai buvo pamiršti, ir jis jau buvo suvokiamas kaip beveik pavyzdinis vadovas.

Liepos 22 d. Seimo sprendimu buvo nacionalizuota žemė, po to – bankai, pramonė ir transportas. 1941 m. vasarį nacionalizuotos ir mažos įmonės. Visko pradėjo trūkti. Perkant vilnos, odos ir medvilnės gaminius, pase apie tai buvo pažymima. Tiems, kurie turėjo dvi poras batų ir du kostiumus, naujų neparduodavo. Pirkėjas turėdavo raštiškai paliudyti turįs tokių daiktų. Pamėlavus – bauda arba metai kalėjimo.

Atsirado eilės, prekyba iš po prekystalio ir specialus tiekimas aukštiems valdininkams. 1941 metų gegužės 15 d. įvesti sviesto, dešros, mėsos prekybos apribojimai. To Latvijoje anksčiau nebūdavo.

RYGOJE VYKUSIAME MITINGE ANDREJUS VIŠINSKIS KALBĖJO: „YRA ŽMONIŲ, KURIE MANO, KAD RINKIMAI Į SEIMĄ – NEVA TAI LATVIJOS NACIONALINĖS LAISVĖS IR VALSTYBINĖS NEPRIKLAUSOMYBĖS PABAIGA. TAI PROVOKUOJANTYS PLEPALAI!“

1940 m. lapkričio 20 d. Andrejus Ždanovas, tuometiniame Leningrade kalbėdamas apie užsienio politikos laimėjimus, su pasididžiavimu aiškino: „Mūsų neutralitetas ypatingas – nekariaudami mes gavome kai kurias teritorijas.“ Salė linksmai juokėsi. Vėliau šie žodžiai iš stenogramos buvo išimti.

PASKUTINĖ PRIEŠKARINĖ DEPORTACIJA LATVIJOJE ĮVYKO 1941 M. BIRŽELIO 14 D., TUOMET IŠTRĖMĖ 15 424 ŽMONES, TARP JŲ 100 VAIKŲ IKI VIENERIŲ METŲ, 3 000 – IKI 16 METŲ. TĄ DIENĄ BUVO AREŠTUOTI 424 LATVIJOS KARININKAI, DAUGUMA JŲ NUŽUDYTA.

Į Pabaltijo respublikas atvyko NKVD operatyvinės grupės, iš karto prasidėjo represijos. Paskutinė prieškarinė deportacija Latvijoje įvyko 1941 m. birželio 14 d., tuomet ištrėmė 15 424 žmones, tarp jų 100 vaikų iki vienerių metų, 3 000 – iki 16 metų. Tą dieną buvo areštuoti 424 Latvijos karininkai, dauguma jų nužudyta. Tokio teroro Latvijoje nebuvo per visą jos istoriją. Žmonės sukaustė siaubas, sklido gandai apie dar vieną trėmimų bangą.

„Siaubo metais“ – nuo 1940 m. birželio iki 1941 m. liepos – vykęs latvių tautos naikinimas sukėlė tokią neapykantos bangą, kad pasikeitė per šimtmečius suformuotas supratimas apie pagrindinį latvių priešą – vokiečius. Jų vietą užėmė komunistai, Rusija. Štai kodėl į Latviją įžengusią Vokietijos armiją tauta sutiko kaip išvaduotojus nuo komunistinės tironijos.

Parengė Anatolijus Lapinskas

1940. Raudonoji armija Rygoje.

MĄSTYMAI

APIE KALBOS TIKROVES

2013 metų rugsėjo 24–26 dienomis Vilniuje, Seimo rūmuose, įvyko tarptautinė konferencija „Vienijanti įvairovė: kalbų reikšmė mobilumui, darbui ir aktyviam pilietiškumui“, kurią organizavo Europos Komisija, Lietuvių kalbos institutas, Valstybinė lietuvių kalbos komisija ir Vilniaus universiteto Vertimų studijų katedra. Joje dalyvavo apie 300 mokslininkų, vertėjų, mokytojų, teisininkų, rašytojų, kalbos technologų, verslo atstovų, politikų iš visų Europos Sąjungos šalių. Buvo perskaityta nemažai pranešimų, kuriuose analizuota kalbų, tarp jų ir lietuvių kalbos, situacija ir svarba skaitmeninėje erdvėje, vertimo reikšmė, kalbų išsaugojimo ir turtinimo globalizacijos ir skaitmeninių technologijų laikais keliai, diskutuota, dalytasi patirtimi.

Kalbos tikrovė, originaliai ir dramatiškai aptarta Dalios Staponkutės, susilaukė apmąstymams skatinančio dėmesio. Pranešimą autorei maloniai sutikus pateikiame Nepriklausomybės sąsiuvinių skaitytojams.

Dėkojame Daivai Vaišnienei už galimybę paskelbti jos pranešimą, pristatantį naujosios mūsų Valstybinės kalbos komisijos vadovės poziciją.

DALIA STAPONKUTĖ

TARP VIDURŽEMIO IR BALTIJOS PERIFERIJŲ: KALBINĖS TRAJEKTORIJOS IR GALIMYBĖS

Šiandien, Europos kalbų dienos išvakarėse, pasirinkau kalbėti apie *periferijas*. Sieju tai su savo antrosios – graikų – kalbos žodžiu *perifero*, kurio prasmė gerokai platesnė, nei mes įpratome galvoti. *Perifero* graikiškai reiškia judėjimą, susijusį su pernešinejimu, nuomonės perkėlinėjimu nuo viena prie kita, abejone, aistringa diskusija ir naujų ribų nubrėžimu. *Pakeisti mūsų įprastą mąstymą apie kalbas, vertimą ir periferijas* – toks ir buvo Europos Tarybos tikslas, paskelbus: „Europa visados bus daugiakalbė.“

*Skatinkime daugiakalbystę,
naudokimės galimybėmis, kurias suteikia kalbų mokėjimas,
puoselėkime kalbą, kad geriau susikalbėtume ir būtume pilietiškai aktyvūs,
panaudokime technologijas kūrybingai.*

Įpratome galvoti apie periferijas kaip siauras galimybes, nutolusias nuo centro aktualijų, retas kalbas, „mažas“ literatūras, nykstančius dialektus. Tokiame galvoje yra nemažai tiesos. Ar pati kalba nėra periferija skaitmeninės kultūros pasaulyje? O literatūra? O vertimas? O visi kalbiniai menai ir filosofija, viešpataujant naujosioms technologijoms? O pats „centras“? Pagaliau, kas yra „centras“? Kur mano, mūsų „centras“? Periferijos yra tai,

kas iki galo nepažinu. Nežinomos kalbos, kultūros, mokslo sritys, ir netgi tokie kintantys reiškiniai kaip žmogiški jausmai, kurie bylos šiandien kaip mano asmeniniai išgyvenimai kalbinėse trajektorijose tarp dviejų tėvynių – Kipro ir Lietuvos.

Nuo 2001-ųjų, kai rugsėjo 26-oji buvo paskelbta Europos kalbų diena, praėjo dvylika metų. Įdomu, kaip per tą laiką kito daugiau nei dviejų šimtų Europos kalbų žemėlapis? Kaip keitėsi su kalbomis susijusios teorijos? Motinos kalba? Kiekvieno iš mūsų kalbinės gyvenimo trajektorijos?

Šis dvylikos metų laikas keistai sutapo su mano kūrybinio ir akademinio virsmo laiku. Nuo tada pradėjau rašyti esė apie savo gyvenimą tarp kalbų, ėmiau tirti vertimą kelionių literatūroje, savinausi akademinę anglų kalbą ir todėl šiandien kalbu kaip eseistė, kaip vertėja ir tarpsritinė tyrėja. Jeigu kyla minėtieji klausimai, atsiras ir atsakymai. Galbūt jie slypi kiekvieno iš mūsų asmeninėje istorijoje ir sudėtingoje tapatybės mozaikoje. Jeigu mūsų gyvenimo trajektorijos šiandien atrodo painios, galbūt nereikia jų paversti paprastomis? Kalbėkime apie tai daugiau, tirkime tai. Žiūrėkime į visa, kaip sako lietuviškas šaknis turintis amerikiečių filosofas Alphonso Lingis, *istoriografiškai*. Istoriografo žvilgsnis geba aprėpti platų įvykių ir biografijų spektrą, kitų ir savo vizijas. Tai reikalauja vaizduotės, kūrybingumo, naujų istorijos užrašymo formų ir draugystės su technologijomis.

Mano kalbinė ir kūrybinė tapatybė per du dešimtmečius gyvenimo Kipre susilipdė iš kelių. Sykiu ji lieka tik iš dalies išsipildžiusi. Aš užaugau Lietuvoje, studijavau filosofiją Rusijoje, gyvenu Kipre, profesiskai brendau kelionėse tarp Kipro, Lietuvos, Graikijos ir Anglijos. Kodėl kelionėse? Todėl, kad saloje nebuvo plataus profesinio pasirinkimo, kurio man norėjosi. Man atvykus į Kiprą *gyventi*, nebuvo net universiteto. Ryžausi ieškoti ir judėti tarp šalių. Iš pradžių maniau – tai laikina, tačiau, kaip juokaujama, nieko nėra stabilesnio už laikinumą. Ir turbūt nėra didesnės laisvės už pasirinkimo nebuvimą. Nepaisant visko, mano tikroju centru lieka lietuvių kalba, mano namais – Kipras.

Tačiau su tokia biografija galiu atrodyti diletantė tiek lietuvių, tiek kipriečių reikaluose: Lietuvoje, nes nedalyvauju kasdieniame Lietuvos gyvenime; Kipre – nes kipriečių bendruomenei esu atvykėlė iš svetur. Tarp manęs ir aplinkos visur tvyro tam tikras atstumas. Atstumas tapo mano kasdienybe. Jis yra ne saugumo zona, o įtampos laukas. Sykiu bet kas ir bet kada gali pasakyti, kad kalbėdama, rašydama ir versdama per atstumą aš niekuo nerizikuoju, esu saugiuose vandenyse. Bet kas gali pastebėti – kokią teisę iš viso turiu rašyti apie lietuviškus arba kiprietiškus reikalus ir kelti triukšmą? Ar atstumas atveria kokias nors duris? Sunku pasakyti. Galbūt literatūra šiuo atveju *yra* vienintelės durys. Literatūra sieka atsivėrimų, ir man tenka manyti, kad atstumas kartais padeda tokius atsivėrimus pastebėti. Jei mėginčiau patalpinti save į Europos periferinį kontekstą, tai, pasitelkdama savo pavyzdį, galėčiau pasakyti: europiečio tapatybė šiandien yra ankstyvoje vertimo pakopoje; jos laukia ilgas vertimo etapas, kurio metu, kaip žinia, kažkas prarandama ir kažkas atrandama.

Tos tapatybės didžioji dalis yra mūsų kalba arba kalbos, kurias vartosime ateityje.

Aš tikiu, kad ir literatūroje vis daugės tekstų, aprėpiančių įvairias epochas, rašymo stilius, žanrus ir tradicijas, nes daugės mišrios tapatybės rašytojų. Jie keis kalbą, įnešdami naujadarus, naujas temas ir naują jausmingumą. Svarbiausia, kad visais laikais taip buvo.

Tai, ką šiandien vadiname globalizacija, žmonijai žinoma nuo senųjų civilizacijų. Tačiau pasikeitė greičio samprata. Šiandien turime naują *chronopolitiką*, laiko politiką, kuri suteikia pirmenybę greičiui. Greičio energija pranoko ir žmogaus gebėjimą įsisavinti kalbas. Vis didėjantis judrumas pakeitė mūsų jausminį santykį su kalba.

Gal todėl, nepaisant anglų kalbos kaip moderniosios esperanto plitimo pasaulyje, tarpusavio susikalbėjimo ir supratimo tarp žmonių nepadaugėjo.

Naujoji chronopolitika neaplenkė ir teorijos.

ŠIANDIEN TURIME NAUJĄ CHRONOPOLITIKĄ, LAIKO POLITIKĄ, KURI SUTEIKIA PIRMENYBĘ GREIČIUI. GREIČIO ENERGIJA PRANOKO IR ŽMOGAUS GEBĖJIMĄ ĮSISAVINTI KALBAS. VIS DIDĖJANTIS JUDRUMAS PAKEITĖ MŪSŲ JAUSMINĮ SANTYKĮ SU KALBA.

Kalbos vertimo teorijoje jau skirstomos į dinamiškas ir lėtas, į greito ir nulinio vertimo kalbas, į ateities ir praeities kalbas. Kalba jau seniai tapo ne tik kultūra, bet ir politika. Jai reikia verslumo tarsi gerai įmonei. Jai reikia pasaulio naujovių ir pripažinimo. Reikia išmintingos nacionalinės politikos, gebančios išlaikyti pusiausvyrą tarp kokybės ir greičio, vertimo ir daugiakalbystės. Jei atvirai, kalbos nemėgsta vakuumo, ypač kūrybinio. Jam atsiradus, jį užpildo nauja kalba, kita literatūra. Technologijų kalba... Kiti.

**KALBA JAU SENIAI TAPO
NE TIK KULTŪRA, BET
IR POLITIKA. JAI REIKIA
VERSLUMO TARSİ GERAI
ĮMONEI.**

Europos kalbų diena buvo signalas, atkreipiantis dėmesį į kitus. Leidžiantis susirūpinti ir džiaugtis savo kalba šalia kitų. Jis priminė, kad mes nesame nei vieni, nei vieniši, ir jeigu esame Europos pakraštyje – kaip Lietuva, kaip Kipras – būkime graikiški diogenai, dvigubos tapatybės periferiečiai, įsiklausantys į savo dviguntę prigimtį, kuri dovanoja mums drąsą, lankstumą ir diplomatijos talentą. Europa mums priminė, kad šalia savo kalbos turime ir kitas kalbas, kurias kažkas myli, puoselėja, saugo taip, kaip kad mes – savąją. Mes visi mylime gimtąją kalbą. Išimčių beveik nebūna. Regis, neturėtų būti ir problemų mokantis kitos kalbos. Gal jų ir nebūtų, jei kalba sietųsi tik su mechanine smegenų funkcija. Būtent kai suvokiame kalbų mokymąsi kaip mechaninį, kai pasitikime technologijomis labiau nei savo smegenimis, tuomet ir kyla problemos. Už kalbos slepiasi stebuklingas ja kalbančiųjų pasaulis, kurio tvarka ir sumaištis nebūtinai paklūsta mūsų supratimui.

Kelionė prasideda nuo pirmojo žingsnio, kalbos mokymasis – nuo pirmojo vertimo, todėl būtina plėsti vertimo studijas visais lygmenimis: tarpkalbiniu, tarpdialektiniu, tarpsemitiniu, tarpkultūriniu. Kalbos mokymą reiktų sieti su vertimu ir literatūra, eiliuoto teksto mokymu(s) atmintinai. Tai įmanoma bet kuriai amžiaus grupei; svarbiausia, tai išmoko klausyti(s), melodiją skaityti iš natų, – o tai ne tas pats, kas nuspaudus mygtuką girdėti Mocarto *ambientą*.

Santuoka su kita kalba nėra mygtuko suteikiama laisvė. Nors niekad nesijaučiau laisvesniu žmogumi nei per pirmąsias graikų kalbos pamokas, tas laisvės laikas truko neilgai. Santuoka su laisve baigėsi, nes nauja kalba pareikalavo atsidavimo, matematinio tikslumo, idiomų šifravimo, vertimo, ir dabar, net rašydama lietuviškai, rašau truputį graikiškai. Vertimas yra tarsi meilė per sapną. Galima suprasti žodžių reikšmę, tačiau vertimo kalba jie neskamba. Naujos reikšmės kaip klajoklės ilgai neranda atitikmens tavo kitoniškoje pasaulėjautoje. Laimei, dar niekad nebuvo nutikę taip, kad nebejausčiau savo gimtosios lietuvių kalbos kaip partnerio, mokytojo, vertėjo. Ir tai tik dėl to, kad pati verčiau, ir visados buvo žmonių, kurie atsiliepdavo į mano rašymą. Žmonių, kurie nenustojo su manimi kalbėtis, tegu tai ir buvo kalbėjimas per atstumą.

Nėra to blogo, kas neišeitų į gera. Atstumas, kitos šalys gali pažadinti kūrybingumą, kuris šiaip gal ir neprabustų arba atrofuotųsi. Kaip sakė švedų ir graikų rašytojas Thodoris Kallifatides, padaręs mano rašymui didelę įtaką: „Kiekvienos šalies patirtis yra užrašyta jos kalboje, kuri tarsi lava išsilieja iš jos sielos“. Mokiausi Konstantino Kavafio eilių atmintinai. Turėjau tris tomelius – vieną graikiškai, kitą rusiškai, trečią angliškai. Kalbos mokymasis per vertimą išmokė mane nepasitikėti vienu šaltiniu. O vėliau – ir profesinėmis galimybėmis vienoje atskiroje šalyje. Iš pradžių graikų kalba buvo visur ir visokia – radijas, gatvė, kinas, įstabios graikų išleistos knygos suklijuotais puslapiais. Perpjauni peiliuku, ir atimi puslapiui nekaltybę. Vėl perpjauni – ir antras atvertimas. Perskaityti puslapiai pasidaro purūs, išglostyti, pilni gyvenimo, ir sykiu matai, kiek dar lieka susitraukusių ir laukiančių.

Kam ta graikų kalba tau reikalinga, kai Kipre visi kalba angliškai? Geriau antroji Kipro kalba – turkų, juk didesnė dalis žmonijos kalba turkiškai. Viską lemia skaičiai – pigi filosofija. Pigi, tačiau kartais perkama, nes perkame irgi skaičiais. Šitaip prieiname prie vertybių infliacijos. Gyvenimas – tai mūsų santykiai.

Mūsų santykiai – mūsų likimas. Man svarbu suprasti, ką ir kodėl kalba žmonės, tarp kurių gyvenu. Ir kodėl net sienos kartais kalba jų kalba... „Kodėl Kipre jūs tapatinatės su graikų kultūra?“ Mano atsakymas paprastas: kalbu kalba tos bendruomenės, kurioje gyvenu.

Aktoriai, kurių profesija mane itin žavi, dirba degant stipriai lempų šviesai. Tik diletantai mėgsta prieblandą. Aš nenorėjau būti savo gyvenimo diletante. Išsisukti nuo savo gyvenimo arba jaustis blogai dėl nežinojimo – tai ne graikiškas *filotimo*, garbinga. Taigi: arba išmokti, arba pasitraukti. Pasitraukti tik gerai pasvėrus, kad pastanga neverta tavo brangaus gyvenimo laiko. Galėjau, žinoma, apsistoti ties kalba kaip kasdiene reikme, tačiau tai man atrodė pernelyg įprasta. Tai būtų pavertę mano likimą *emigracija*. Šito nenorėjau ir net šio žodžio nemėgau, nors ne kartą teko apie tai kalbėti, mąstyti ir rašyti.

Kipras man buvo ir yra kelio pradžia. Aš kūriau jame namus, bet ne tiek sau, kiek savo vaikams. Man atrodė, kad mano tikrieji namai liko Lietuvoje. Ten, kur tėvai. Tėvai kaip ir vaikai yra mūsų šaknys. Tik labai skirtingos. Gal todėl mano kelionės į Lietuvą nebuvo paprastos. Mat aš taip ir neišmokau su ja atsiseikinti ir kaskart grįžtu čia kaip namo. Namai – tai savotiška sugrįžimo stotis. Čia yra tavo dalis, kuri ne taip lengvai leidžia pradėti

iš naujo. Tačiau ir pati nepajutau, kad Lietuva ilgainiui tapo mano periferija: aš rašiau lietuviškai, tačiau Lietuvos mano tekstuose buvo nedaug. Aš perkėliau lietuvių kalbą į Kiprą ir kitas šalis, aš rašiau lietuviškai ne apie tai, kuo gyvena Lietuvos lietuviai. Mano temos nebuvo „centrinės“, tačiau aš nesijaučiau lietuvių literatūros periferijoje. Mano rašymas buvo dabarties – didelio žmonių ir kalbų mobilumo – laikas. Jis truputį buvo tuo, ką anglai vadina *future present*, nes tarp eilučių jau slypėjo ir kitos kultūros patirtis.

„Tarp eilučių“...

Dar ne taip seniai siųsdavome laiškus į politiškai uždraustas teritorijas, taip pat – artimiesiems užsienyje, ir vadindavome tai „pieno“ laiškais. Vienas tekstas būdavo rašomas įprastu rašalu – cenzūrai, o kitas – plunksna, pamirkyta į pieną. Tarp eilučių – apie tai, ko cenzūrai nereikia žinoti. Pieno raidės išdžiūdavo ir jų nesimatydavo. Tačiau pakėlus prieš šviesą, galėdavai perskaityti tikrąjį tekstą. Kiekviena kalba yra truputį cenzūra kitai kalbai – kultūriškai, filosofškai, politiškai, todėl vertėjui yra didžiausia dovana gyventi aplinkoje, kurios kalbą verti. Suprasti aplinką, kurioje gyvename, reikalauja gebėjimo ją „skaityti“, ir ne tik perkeltine prasme. Kiekviena kultūra yra tarsi palimpsestas (irgi graikiškas žodis). Senas pergamentas, pakartotinai naudojamas rašymui, kuriame matyti ir keli buvusio rašto fragmentai. Svarbu skatinti įdėmų skaitymą. Įdėmus skaitymas leidžia pajusti kontrastus, o šie peni vaizduotę, suteikdami kalbai naujo jausmingumo.

Jeigu kalbėti apie rašymą, tai nesu tikra, ar mes rašome apie tai, ką išgyvename, ar išgyvename tai, ką rašome. Kas vertingiau? Nesu tikra, ar periferinės ir „mažos“ literatūros šia prasme reikalauja tyrinėjimo kaip atskiros literatūros. Kūryboje periferija yra centro dalis, kaip ir centras yra periferijos dalis. Tačiau periferijos liks tokiomis, kol jos *viena su kita* kalbės kaip periferijos. *Ir šiuo požiūriu mums visiems yra ką veikti*. Štai vienoje iš lietuviškos enciklopedijos versijų randu įrašą „Kipro literatūra“: žr. Šiuolaikinė graikų literatūra, žr. Turkų literatūra. Siūlausi pataisyti enciklopediją...

„Ar jūs galite išversti mano apsakymą į jūsų nuostabų dialektą?“ – prieš metus kreipėsi į mane vienas graikų rašytojas. Į kokį dialektą, klausiu. „Na į lietuvių, į tą seną rusų dialektą, kuris dabar tapo viena Europos kalbų...“ Sakau, kad tai ne dialektas, o viena iš baltų kalbų. Jis atsiprašė ir pridūrė: „Iš kur man žinoti, kaip ten jūs visi dabar vadinatės.“ Prieš pusmetį Lietuvoje skaičiau mokytojų paskaitą apie graikų literatūrą, ir vienas balsas iš auditorijos paklausė: „Ar jūs neaptikote tarp graikų mūsų pėdsakų?“ Taip, atsakiau, vis daugiau lietuvių gyvena Graikijoje ir Kipre. Niekados dar tiek nebuvo. O balsas patikslino: „Na ne, ne tai... Juk mes, lietuviai, ir esame tie senieji graikai, ar ne?“ Moteris žvelgė į mane su tokia viltimi, kad turėjau pasakyti kažką panašaus: na taip, visi mes iš *ten*... Iš centro, kuris tapo periferija, iš periferijos, kuri galvoja, kad yra centras. Yra toks graikų posakis: „Graikas yra turkas, kuris galvoja, kad yra italas“...

TAČIAU IR PATI NEPAJUTAU, KAD LIETUVA ILGAINIUI TAPO MANO PERIFERIJA: AŠ RAŠIAU LIETUVIŠKAI, TAČIAU LIETUVOS MANO TEKSTUOSE BUVO NEDAUG. AŠ PERKĖLIAU LIETUVIŲ KALBĄ Į KIPRĄ IR KITAS ŠALIS, AŠ RAŠIAU LIETUVIŠKAI NE APIE TAI, KUO GYVENA LIETUVOS LIETUVIAI.

Beje, mano pirmoji esė vadinosi „Kur mano centras?“ Aš peržiūrėjau savo tekstus, parašytus per dvylika metų. Pastebėjau, kad mano tema visados buvo periferijų kultūrinis nerimas, mano, kaip žmogaus, įstrigusio periferijų tunelyje, nerimas. *Kipras–Lietuva* man buvo tarsi upė, kurią reikia įveikti, ir aš nenorėjau nieko kita, tik perplaukusi kristi ant vešlios žolės ir džiaugtis. Vis naujas atsivėrimas abiem kultūroms man buvo svarbesnis už įpročius ir stabilumą. Pradėjusi rašyti ir versti, aš sudėjau ginklus, saugančius mano autentiškumą, ir priėmiau dvigubą tapatybę. Iš tikro mūsų autentiškumas svarbus tik mums patiems. Jei renkiesi gyventi kaip svetimas, tai žinok, kad ir kiti žmonės aplink tave turės gyventi su svetimu.

AŠ PERŽIŪRĖJAU SAVO TEKSTUS, PARAŠYTUS PER DVYLIKA METŲ. PASTEBĖJAU, KAD MANO TEMA VISADOS BUVO PERIFERIJŲ KULTŪRINIS NERIMAS, MANO, KAIP ŽMOGAUS, ĮSTRIGUSIO PERIFERIJŲ TUNELYJE, NERIMAS.

Lietuva ir Kipras keičiasi kasdien. Keičiasi vietiniai žmonės. Keičiasi atvykėliai, ir vieni jų sieks prisitaikyti, kiti bet kokia kaina gins savo tapatumą. *Kita šalis* išmokė mane paklusti jėgoms, kurios yra aukščiau manęs ir nuo kurių priklauso permainos. Tačiau jei matau permainas, einančias siaurėjančiu taku, priešinuosi, ir jei lieku visai nesuprasta, suku kitu taku. Niekas nesikeičia greitai, tačiau viskas keičiasi. Aš nebeklausinėju, kaip anksčiau, ar Kipro visuomenė yra pasirengusi priimti žmones iš kitų šalių. Tai jau vyksta, tai jau tikrovė. Šalia kipriečių saloje nuolatos gyvena virš keturiasdešimt tautybių žmonių. Surasi aplinkui ir rusų, ir kinų, ir arabų įstaigų, ir jau didelė retenybė, jei tave kavinėje aptarnaus graikiškai. Vakarų ir Pietų Europą dabar aptarnauja Rytų Europa netobula anglų kalba.

Viskas keičiasi neįprastai sparčiai ir be tikrumo, kad pasaulis vėl nepasuks atgal. Kipro vyriausybė jau vadovauja kosmopolitinei šaliai, aš gyvenu kosmopolitiniame rajonėlyje. Vaistinė šalia mano namų priklauso egiptiečiams koptams, iš kurių sužinau paskutines Egipto naujienas. Sirai netoliese turi daržovių krautuvę ir restoraną, kurio veiklą Europoje legalizavo vedę latves. Meilė irgi keliauja. Bulgarė prekiauja suknelėmis, duonos kepykloje dirba rumunai, kitame name gyvena britė su šunų šeimyna. Kolegiją už mano namų kampo krizės metu nupirko amerikiečiai ir pavertė nuotolinio mokymo centru. Bičiulė iš Lietuvos, skubiai išvykdama iš Kipro, paliko man prie durų „IKEA“ spintą. Tokie pokyčiai Kipre vyko iš lėto, tarsi šalis būtų snaudusi, ir staiga – bam: man begeriant kapučino toje pačioje kavinėje už kampo prabėgo dvidešimt ketveri metai...

Tačiau tai yra kasdienybė. Ji, kaip ir naujosios technologijos, priglaudžia įvairias tautybes ir nepaiso kilmės ar išsilavinimo. Tose srityse mažiau svarbus kalbos menas, nes su kalbos menu prasideda mokslas, politika, literatūra. Užsienietį į tokias vietinės bendruomenės sferas įleidžia retai ir tik už didelius nuopelnus. Ar mums, keliaujantiems profesijų žmonėms, tai neturi rūpėti? Ar mes galime ką nors pakeisti? Manau, kad taip, nors sunku įeiti į kambarį užrakintomis durimis ir uždaroms bendruomenėms daryti įtaką iš išorės. Pokyčiai ateina tik tuomet, kai žmonės patys ima abejoti savimi ir klausinėti, ar tikrai mes judame teisinga kryptimi ir ką reiktų daryti. Kol atsakymas skambės *mums gerai kaip yra*, tol aplinka sunkiai priims permainas.

Jei permainų būtinybė sukelia įtampą, vadinasi, kažką reikia išlaisvinti?.. Gal metodą, gal teoriją, gal vieną kitą taisyklę. Nebijoti išmesti seną dokumentą į šiukšlyną ir parašyti naują. Kalbos mokymas šiandien turi šiek tiek peržengti įprasto metodo ribas. Disciplinines ribas. Literatūrą nebūtinai visados įvilkti į tam tikrą teoriją. Dėstydamas universitete pastebėjau, kad teorijos užburia studentus.

Mes nebeskaitome literatūros siekdami estetinio pasitenkinimo, estetikos dėstymas universitetuose praverstų. Mes neanalizuojame stilios ir idėjų, o bandome pritempti kūrinį prie vienos ar kitos teorijos.

Teorija yra tarsi „užbėgantis už akių“ tekstas, siūlantis kažką patrauklesnio. Mes imame kalbėti apie autorius, neperskaite jų darbų, komentuoti ir kritikuoti juos, neįsigilinę į jų istoriją. Dauguma autorių iš vadinamųjų mažų literatūrų turi primygtinai vaikytis populiarių ir globalių temų, antraip jų darbai nebus studijuojami. Žinoma, tai – baimė, tačiau

nėra ugnies be dūmų. Įtampas kuria ir knygų rinkos reikalavimai. Leidyklos įdėmiai seka, kas dedasi literatūros teorijose, nors teorija nelabai domisi, kas dedasi leidyklose.

Kartais galvoju, kad priskyrimas tam tikros šalies literatūrai pagal jos nacionalinę kalbą – ne visai taiklus kriterijus. Kalba ir literatūra nėra du atskiri atvejai ir sykiu, kaip tame begalybės ženkle, jie išlieka iš dalies nepriklausomi vienas nuo kito. Literatūrą ir kalbą sieja tas pats likimas. Neįsivaizduoju kalbos ir vertimo dėstymo be literatūros. Ir ne tik nacionalinės, bet ir kaimyninių šalių, nes jos dažnai būna susijusios. Nacionalinės kalbos ribų taikymas literatūrai, taip pat žanrų ir jo reikalavimų gryninimas kartais gali pasigrežti ir priešinga puse. Ypač jei tai susiejama su politiniais tikslais. Įdomus pavyzdys yra Kipro rašytojų atvejis. Tarkime, kai kurie kipriečiai graikai norėtų būti Graikijos literatūros dalimi, kaip ir kipriečiai turkai – Turkijos. Tačiau didžiųjų kalbinių tėvynių kanonai ne visados juos įsileidžia. Kipriečiai neva rašo devyniolikto amžiaus žanrais ir neatitinka motinų tėvynių šiuolaikiškumo ir panašiai.

Pavyzdys sako, kad literatūra yra daugelio faktorių visuma. Tai – kalba, tradicija, tautybė, pilietybė, leidyba. Autoriaus vaidmuo šioje visumoje nėra pagrindinis, jį pasirenka politinė kultūrinė sistema. Kitaip tariant, mus renkasi tie, kurie mus renkasi. Nors geriau būtų: mes renkamės tuos, kurie renkasi mus.

Tačiau angliškai rašantys kipriečiai neatrodo anachroniškai anglų literatūros kontekste. Gal dėl to, kad anglų kalba universalesnė, o literatūra atviresnė pasauliui. Taip, anglų kalbos platumos gundo ne vieną rašytoją, kol šis nesusiduria su hierarchija literatūroje. Kipro poetas Mehmetas Jashinas sakė: „Tarptautiniuose renginiuose aš negaliu būti tiesiog turkų rašytojas. Aš turiu priminti sau ir kitiems, kad atstovauju Kipro turkų nacionalinei mažumai, ir į mane automatiškai ima žiūrėti kaip į periferinį rašytoją.“ Lietuvoje irgi tik neseniai imta versti lietuvių kilmės autorius, rašančius kitomis kalbomis. Ir įdomu patyrinėti, kokia jų padėtis lietuvių literatūros hierarchijoje. Pagaliau, gal ne tai svarbiausia. Svarbiausia, kad literatūrą ir kalbą kelionė yra mūsų šiandiena.

EUROPA GALI BŪTI TOJI DĖKINGA ERDVĖ, KUR VISOS KALBOS IR LITERATŪROS ATRANDA NAUJAS NIŠAS, NAUJĄ JAUSMINGUMĄ. ĮDOMU, AR ATSI-RAS KAŽKAS PANAŠAUS Į EUROPOS LITERATŪRĄ?

Europa gali būti toji dėkinga erdvė, kur visos kalbos ir literatūros atranda naujas nišas, naują jausmingumą. Įdomu, ar atsiras kažkas panašaus į Europos literatūrą? Ar ji jau egzistuoja? Priminsiu, kad Goethe prieš du šimtus metų svajojo apie *Weltliteratur*, pasaulinę literatūrą, kuri nepripažįsta nacionalinių sienų. Jis siūlė sukurti naują literatūros žemėlapi. Goethe kalbėjo apie pasaulinę literatūros sambūrį, nors jo dalyviai buvo nacionalinės literatūros. Europos literatūra šiandien yra vienos nacionalinės literatūros vertimas į kitą. Nuo šito galėtume atsisipirti didžiajam Goethe's šuoliui. Tačiau žvelgiant iš mūsų laikų, Elioto idėja apie „mažas“ literatūras kaip satelitus atrodo realesnė. Vienas iš pavyzdžių – tai Kafkos kūrybos istorija. Ji liudija, kad „mažos“ literatūros negali konkuruoti su „didelėmis“, tačiau pavieniai rašytojai gali išsiskirti rašymo energija ir gyvybingumu. Kafkos nuomone, periferijos rašytojui yra paprasčiau, nes aplink – mažiau griežtų taisyklių, tildančių bundančius balsus. Bet iš kitos pusės, mažumos rašytojo padėtis didelės literatūros apsuptyje gali būti gana ironiška. Kafka išskyrė tris neįmanomybes, tarp kurių užsisklendžia žydų ir čekų rašytojo gyvenimas Austrijoje-Vengrijoje: neįmanoma nerašyti, neįmanoma rašyti vokiškai, neįmanoma rašyti kitaip. Trijų neįmanomybių ratas, kuriame atsiranda ir ketvirta: *neįmanoma rašyti*. Jei susikurs toks darinys kaip Europos literatūra, įdomu, ar joje vyraus gėtiškas pažadas, ar eliotiška tikrovė, ar kafiški pavojai? Sunku pasakyti, tačiau Europos vertimo politika, manau, jau susilaukė gerų rezultatų.

Vertimui, kaip ir literatūrai, visais laikais buvo svarbi auditorija. Pamenu, Lietuvoje 2006 metais Vilniaus knygų mugėje Kipro poetų rinktinė buvo sutikta kaip kažkas „egzotiška“. Būtent tokiu vardu ji ir buvo palydėta. Kai kuriose Vilniaus mokyklose mokytojai skatino vaikus: „Eikite pažiūrėti (*ne paklausyti*) kipriečių poetų. Atvažiuoja, įdomu...“ Susitikimas buvo svetingas ir net įkvėpė kipriečių poetę Alev Adil, rašančią angliškai, skirti eilėraščių Vilniui kaip miestui be tėvynės. Kipro spauda rinktinės įvykiu labai nesidžiaugė, nes šalyje po

nesėkmingo Europos plėtros referendumo dar tvyrojo įtampa. Kipriečiai tada įtariai žiūrėjo į tarptautiškumą net kultūroje, nes politiniai tarptautinių organizacijų pasiūlymai sukeldavo šalyje daug sumaišties. Aš sudariau rinktinę iš Kipro poetų, rašančių graikiškai, turkiškai ir angliškai. Tada tai buvo retas atvejis oficialioje Kipro kultūroje. Manau, ir Lietuvoje poetų, rašančių įvairiomis kalbomis, rinktinių beveik nėra. Į jas žiūrima kaip į kažką negryna. Kaip į kokteilį. Tačiau jei jas jungia bendra tema ir poetinės jausenos, tai kodėl gi jomis nepasidžiaugti.

Pasaulis būtų paprastesnis, jeigu kalba ar net dvi galėtų išreikšti viską, ką norime pasakyti. Štai jis, pasaulis, kurį galima išreikšti žodžiais, o štai kalba. Įdomu, jeigu pradėčiau rašyti graikiškai, ar šitaip atsiskleistų mano kitoks aš? Tai – vis gilėjantis manyje susidvejinimas ir susirūpinimas, kuria kalba *dabar* mane geriau supranta žmonės ir mano vaikai. Dvikalbiai, mišrios šeimos, vaikai. Ar jie turi centrą? Jei ne, tai ar centro neturėjimas yra jų privalumas, ar trūkumas? Tėvams, turėjusiems „vienkalbę“ vaikystę, dvikalbių vaikų kitoniškumas gali atrodyti šiurpinantis. Tačiau dvikalbiai vaikai nardo po skirtingas kalbines erdves nejausdami nei įtampos, nei žlugdančio skirtumo, nei ypatingo prieraišumo vienai kalbai. Nuo pat mažumės dvikalbių vaikų gyvenimo palydovas – *eklipsė*. Viena kalba trumpam užtemdo kitą, kad vėl išsiskirtų. Žaisdami tokie vaikai kartais sutrinka: „Kaip mes kalbame? Kaip mama? Ar kaip tėtis?“ Jų erdvė – ne viena, o dvi ar kelios kalbos. Jei sakome, jog gyvenamoji vieta stipriai veikia vieną iš vaiko kalbų, tai pirmiausia dėl to, kad vietos tikrovėje nėra žodžio „daiktinių įrodymų“. Ką Viduržemio uolų peizaže gyvenančiam lietuviškos kalbos vaikui reiškia „pieva“, „rasa“, „sniegas“, „pūga“, „varveklis“, „ežeras“? Ne nostalgiją vietai ir ne egzotišką gamtą, o magišką tikrovę ir žaidimą kalbų lauke, kai žodis yra tik garsas, melodija, mamos tokata ir fugato... Ir vis dėlto – ko siekiau, apsisprendusi mokytis savo dukras lietuvių kalbos Kipre? Ar norėjau, kad jos būtų kitokios nei kipriečiai? Gal ir norėjau, bet ar jos šito norėjo? Turbūt ne, bet kito pasirinkimo nebuvo. Šiandien mano dukros jau studentės, jos kalba lietuviškai ir turi dar vieną tėvynę. Šito nebūtų be lietuvių kalbos žinių. Vertimas svarbus, tačiau jis nedovanoja tėvynės taip, kaip kad originalios kalbos vartojimas. Lietuvėmis mano dukros netapo, jos – diogeniškos, visada stojančios vienodai už Lietuvą ir už Kiprą.

Po dvidešimt ketverių gyvenimo Kipre metų galiu pasakyti, kad kipriete aš irgi netapau, nors Kipro ir graikų kultūra tapo mano dalimi. Gal visa tai neišvengiamai atveria man trečiąjį kelią – į dar platesnį pasaulį, į savo intelektualios ir kūrybinės veiklos erdvę, kuri reikalauja daugiau kalbų. Man nebeįdomu lyginti dvi tikroves, jos skirtingos – svarbiausia tuos skirtumus pripažinti. Mano kelias kaip graikiškuose kaimuose – kai kur neįmanomos duobės, o kai kur – asfalto ruožai, ir nesuprasi, ar tai asfaltą suardė per kaitri saulė, ar jo nepakako visam keliui užkloti. Tačiau tai mano – įdomus, dinamiškas, tačiau rizikingas.

Lietuvoje manęs dažnai klausdavo, ar būtumei rašiusi, jei nebūtumei užsienyje? Kai kas priduria: „Tau paprasčiausiai pasisekė, kitaip būtumei niekas...“ Tokie pastebėjimai mane kartais trikdo, tarsi siūlyčiau melą, kuris vėliau išnirs dienos švieson.

Gal aš šiek tiek ir pameluojau, nes esu diogeniška, bet literatūrai juk būtina išmonė. *Diogenai*... Galbūt opiausia mūsų „naujųjų Europos kraštų“, arba periferijų problema yra mūsų žmogus, nespėjantis atsigauti ir sustiprėti nuo vienos pokyčių bangos iki kitos. Lietuvoje tas žmogus atrodo nelaimingesnis nei derėtų, o Kipre atvirkščiai – laimingesnis nei derėtų. Skirtingas laimės matas nekeičia esmės. Mažų, paribiuose įsikūrusių šalių istorijos turi panašumų: nepraeina nė viena karta, ir į tuos kraštus kas nors „pasikėsina“, ir jie gina save kaip diogenai su stipria aistra – gintis. Nuo gynybos iki pasidavimo – akies mirksnis, ir pavargę gintis mes linkę ne pulti, o pasiduoti. Mes, naujieji Europos kraštai, gyvename nežmonišku ritmu, šuoliais – nuo vienos ribinės situacijos prie kitos. Nuo šito kartais kenčia mūsų kalba, užmarštin iškeliauja mūsų istorinės pamokos ir pasitikėjimas savimi... Mes kartais rimtai imame žiūrėti tik į pranašus. Tačiau be mūsų Europa neturėtų nuoseklesnės daugiakalbystės politikos, nei daugiau vertimų...

DAIVA VAIŠNIENĖ

DAUGIAKALBYSTĖ: KAS YRA PRIORITETAS?

„Kalba ir tarmė – tai ne šiaip ženklų sistema, tai savotiškas pasaulio modelis, lyg nepakartojami langai, pro kuriuos mes žvelgiame į pasaulį. Kuo daugiau tokių langų – tuo daugiau nepakartojamų žvilgsnių, tuo didesnė garantija, kad tauta, net ir visa žmonija daugiau sužinos apie pasaulį ir save pačią. Išnyks kalba ir tarmė, užsivers dar vienas langas ir žvilgsnis į pasaulį ir taps to pasaulio vaizdas mumyse šiek tiek elementaresnis, pilkesnis, šaltesnis.“

Šie akademiko, žymaus Lietuvos baltisto, dialektologo, rašiusio poeziją gimtąja žemaičių tarme, vieno iš kompiuterinės lingvistikos pradininkų Alekso Girdenio žodžiai labiausiai įkvepiantys išlaikyti ir puoselėti didžiąją daugiakalbystę, aprėpiančią ir mažąsias kalbas, ir net tarmes.

Susirinkome, kad išlaikytume kalbų ir kultūrų langus atvirus – dideli ar visai mažučiai jie būtų. Nesvarbu, ar pro juos žiūrėdami patiriame namų ilgesį, ekonominę naudą ar intelektualinį malonumą. Juk kiekviena kalbos sistema, kad ir kiek žmonių ta kalba ar tarme kalbėtų, yra savaip tobula ir visa apimanti. Neatsitiktinai čia minimos tarmės. Šie metai Lietuvoje – tarmių metai, mūsų artimiausios namų kalbos metai. Nuo šio mažo žingsnelio prasideda daugiakalbystės kelias: artimiausia namų kalba tarmė – valstybinė kalba – gyvenančių kartu ir greta mūsų kaimynų kalbos – tarptautinio bendravimo ir visos kitos kalbos.

Juk ne tik kalba priklauso mums, bet ir mes priklausome kalbai. Nes, kaip girdėjome vertėjos ir rašytojos Dalios Staponkutės pranešime, per kalbą skleidžiasi ir joje gyvena mūsų tapatybė. Tik pripažindami ir gerbdami patį kalbos fenomeną – savo gimtosios kalbos ir valstybės, kurioje gyvename, dirbame, kuriame savo ir savo vaikų ateitį, – koku pavidalu

**TIK SUVOKE, KODĖL MES
TURIME PUKIAI MOKĖTI
SAVO GIMTĄJĄ IR, KAS
ŠIAIS GLOBALIOS MIGRA-
CIJOS LAIKAIS LABAI
SVARBU, VALSTYBINĘ
ŠALIES, KURIOJE GYVE-
NAME, KALBĄ, GALĖSI-
ME SUPRASTI, KODĖL
NEPAKANKA MOKĖTI
VIENOS TARPTAUTINIO
BENDRAVIMO KALBOS,
KURIA, ŽINOMA, GALI-
MA IŠSPRĘSTI DAUGYBĘ
KLAUSIMŲ IR SUTVAR-
KYTI DAUGYBĘ DALYKŲ,
TAČIAU PAŠNEKOVŲ SIE-
LĄ GALIMA PAGLOSTYTI
TIK PRABILUS JO GIMTĄ-
JĄ KALBĄ.**

jis besireikštų, suvoksime ir įvertinsime daugiakalbystės esmę. Tik suvokę, kodėl mes turime puikiai mokėti savo gimtąją ir, kas šiais globalios migracijos laikais labai svarbu, valstybinę šalies, kurioje gyvename, kalbą, galėsime suprasti, kodėl nepakanka mokėti vienos tarptautinio bendravimo kalbos, kuria, žinoma, galima išspręsti daugybę klausimų ir sutvarkyti daugybę dalykų, tačiau pašnekovo sielą galima paglostyti tik prabilus jo gimtąją kalbą.

Ar visi šią daugiakalbystės esmę vienodai suvokiame? Ir šioje konferencijoje girdėjome ne tik kalbinę, bet ir požiūrių įvairovę. Galime patys apsispręsti, kokia pozicija mums artimesnė – Europos Sąjungos politinėmis nuostatomis reiškiamą galimybę išsaugoti ir plėtoti gimtąją kalbą visose gyvenimo srityse, skatinti vertimus ir visų oficialiųjų kalbų mokymąsi ar racionaliai pateikiami duomenys apie ekonominę kalbų įvairovės nepagrįstumą, nacionalinių kalbų žlugdančią įtaką mokslo, verslo ir kitose srityse. Mažiau vartojamų kalbų atstovai turbūt pritartų, kad net ir viešai politiškai nedeklaruojamos šios nuostatos kartais lemia vartotojiškus ir racionalius administracinius sprendimus, kai daugiakalbystė suvokiama ir pateikiama kaip kelių, o dažniausiai vienos tarptautinio bendravimo kalbos pripažinimas ir mokymasis.

Juk dabar populiariu sakyti, kad kalbų įvairovė, ypač mažosios kalbos, trukdančios kurti bendrą Europos ir pasaulio rinką, į ją įsiliesti, lėtinančios mokslo žinių ir informacijos mainus. Skaičiuojama, kiek būtų sutaupyta viešųjų lėšų, jeigu nereikėtų vertimų. Juk tam tereiktų visuotinės *lingua franca*. Tik kaip čia neprisiminsi, kad ši puiki kalbinės vienovės idėja taip ir nebuvo įgyvendinta nuo viduramžių lotynizuotos Europos, esperanto kalbos sukūrimo iki šių dienų globalios informacinės visuomenės. Ir bent jau artimiausiu

metu nebus įgyvendinta, turint galvoje Europos Sąjungos politines iniciatyvas ir finansines priemones, kuriančias daugiakalbius informacijos tinklus, skaitmeninį daugiakalbį turinį ir paslaugas.

Kita vertus, ar mes, taikydami efektyvumo ir ekonominio patrauklumo kriterijus, ryžtumėmės nuspręsti, kuri kalba, o ir tapatybė bus naudinga ir perspektyvi rytoj? Kuriai gyvuoti, o kuriai savaime nunykti?

Nežinomi kalbų keliai... Argi mes galime nuspręsti, kuri kalba rytoj dominuos versle, technologijose, o kuri teliks periferinė. Ar tikrai yra vienintelė tarptautinio bendravimo kalba? Neseniai Austrijoje atlikto tyrimo duomenimis, pagrindinės verslo kalbos šioje šalyje esančios vokiečių ir rusų. Įdomu, ar tokių duomenų paskelbimas turėtų kokios įtakos, pavyzdžiui, Lietuvos moksleivių, neabejotiną pirmumą teikiančių anglų kalbos mokymuisi, nuostatoms. O kaipgi vis labiau į globalią rinką besiskverbiančios kinų, indų ekonomikos? Kuo stipresnė ekonomika, tuo savarankiškesnė ir stipresnė tapatybė, tuo labiau vertinami tie, kurie priima tos tapatybės raiškas, tarp jų ir kalbą.

O ir kalbų mirties pranašystės kartais būna gerokai per ankstyvos. XIX a. vokiečių kalbininkai itin pasitarnavo lietuvių kalbai rinkdami duomenis, ją aprašydami ir tirdami. Ir jų susidomėjimą lėmė ne tik lietuvių kalbos artimumas sanskritui ir indoeuropiečių prokalbei, bet ir tai, kad buvo suprata, jog lietuvių kalba tuoj numirs ir reikia skubėti surinkti, ką dar įmanoma užrašyti kaip paminklą ateities kartoms. Praėjo beveik 200 metų, o lietuvių kalba gyvuoja kaip niekada anksčiau. Ir tai nėra koks išskirtinis atvejis, turint galvoje šiandienos airių kalbos renesansą, kai kurių regioninių kalbų ir tapatybių stiprėjimą.

Taigi mūsų teisė apsispręsti, ar daugiakalbystė yra grėsmė mažosioms kalboms, ar galimybė joms gyvuoti lygiomis teisėmis ir skleisti už nacionalinių valstybių sienų kuriant daugiakalbės Europos erdvę.

Tik tam reikės mūsų pačių politinės valios ir sutarimo – kas yra prioritetas. Tikiuosi, kad šios konferencijos išvados dar kartą patvirtins mūsų apsisprendimą išlikti daugiakalbe visuomene. Ir patys nesiaurinsime to apsisprendimo ieškodami technologinių, ekonominių ir praktinių vienos ar kelių kalbos dominavimo pateisinimų.

Susitikome Vilniuje – mieste, jau daug šimtmečių kalbančiame ir kuriančiame įvairiomis kalbomis, glaudžiančiame įvairias kultūras. Džiaugiuosi, kad Jūs girdėjote čia skambant lietuvių kalbą, kaip ir mes mėgavomės girdėdami Jūsų gimtąsias kalbas.

TAIGI MŪSŲ TEISĖ APSISPRĘSTI, AR DAUGIAKALBYSTĖ YRA GRĖSMĖ MAŽOSIOMS KALBOMS, AR GALIMYBĖ JOMS GYVUOTI LYGIOMIS TEISĖMIS IR SKLEISTIS UŽ NACIONALINIŲ VALSTYBIŲ SIENŲ KURIANT DAUGIAKALBĖS EUROPOS ERDVĘ.

Vienintelis pasaulyje paminklas kalbai.
Skulptorius Algirdas Bosas.
Klaipėdos apskrities viešosios I. Simonaitytės
bibliotekos Saulės laikrodžio kiemelis.

PAMINĖJIMAI

JŪRATĖ SOFIJA LAUČIŪTĖ

ŽEMAITIŠKI PARADOKSAI

Žemaičiai. Kas jie?

Kas yra žemaičiai? Gentis, tauta, lietuvių tautos pogrupis, kalbantis žemaičių tarme?
Kiek autorių, tiek ir nuomonių...

Žemaičių Kalvarija. Piliakalnis, pirmosios bažnyčios vieta. Dabar – Šv. Jono kalnas. B. Dakanio nuotrauka.

Prisimenu, kaip prieš kelis dešimtmečius, atvykusi iš Sankt Peterburgo (anuomet – Leningradas) į Vilnių į kažkurią konferenciją, kvapą sulaikiusi klausiausi diskusijos tarp archeologo Adolfo Tautavičiaus, kuris įrodinėjo žemaičius buvus savarankiška (rytų) baltų gentimi, panašiai kaip žemgaliai ar sėliai, ir kalbininko profesoriaus Zigmo Zinkevičiaus, kurio tvirtu įsitikinimu žemaičiai – tai tik dalis lietuvių genties/tautos, kalbanti žemaičių tarme, o tą lietuvių sužemaitėjimą lėmęs kuršių substratas. Ar bereikia sakyti, kad mano žemaitiškai prigimčiai mielesni buvo archeologo samprotavimai?! Tačiau anuomet aš vadovovausi vien emocijomis, o laikui bėgant emocijos palaipsniui ėmė apaugti faktais.

Žemaičių kilmės, jų etninės istorijos vingiai atkreipė ir istoriko Petro Kalniaus dėmesį. Jo straipsnio „Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas?“^{*} tikslas, kaip apibūdina pats autorius, – išsiaiškinti šiandieninę žemaičių etniškumo būklę, išdėstyti argumentus, kodėl net pripažindami žemaičių genties egzistavimą iki Lietuvos valstybės susidarymo, šiandieninių žemaičių negalime vadinti etnosu ir kodėl jie išskirtini iš kitų lietuvių regioninių bendruomenių.

Žemaičių krikšto 600 metų jubiliejaus minėjimas suteikė puikią progą dar kartą apmąstyti dramatišką žemaičių, o tuo pačiu ir visos lietuvių tautos krikšto istoriją bei to įvykio padarinius ne tik valstybės istorijai, bet ir tautos savimonei bei saviraiškai.

Dabar žemaičių etnosu samprata yra dvejopa. Pagal vieną žemaičiai laikomi lietuvių tautos subetnosu (potaute), kalbantys lietuvių kalbos žemaičių tarme, ir šis subetnosas šiandien yra ir viena iš penkių dabartinių lietuvių tautos etnografinių grupių.

Pagal kitą sampratą žemaičiai laikomi atskira tauta, kalbančia žemaičių kalba, kuri tarptautiniame ISO registre 2010 06 30 esanti įregistruota kaip savarankiška gyva kalba.^{**} Visažinėje *Vikipedijoje* irgi galima rasti teigiant, jog žemaičiai – tai vakarų Lietuvoje gyvenantys žemaičiais vadintos baltų genties palikuonys.

Aptariant žemaičių etnosu formavimąsi, pirmiausia atsižvelgiama į kalbininkų tyrinėjimus ir jų išvadas, bet ir jos neduoda vienareikšmiško atsakymo. Anot profesoriaus Z. Zinkevičiaus, žemaičių tarmė vestina iš vieno su centriniais baltais (pradžiamaičiais) kamieno, o jos sužemaitėjimą lėmęs žemaičių protėvių asimiliuotas kuršių substratas. Žymiausių žemaičių tarmės tyrinėtojų profesoriaus Alekso Girdenio ir Jurgio Pabrėžos nuomone, žemaičių kalba atsiskyrė nuo baltų prokalbės VII a. ir tik nuo XIII a. artėjo prie lietuvių.

Vadinasi, žemaičiai neturėjo vėliau susiformavusios bendros prokalbės su lietuviais, o išsirutuliojo tiesiai iš (rytų) baltų prokalbės ir tik po to patyrė kuršių substrato įtaką ir suartėjo su lietuviais?

Būna ir taip, kad ir tas pats mokslininkas žemaičius pavadina tai tauta, tai žemaitiškai kalbančiais lietuviais. Gal tai nulemta žemaičių istorijos?

Istorikas Vacys Vaivada teigia, jog reikia atsižvelgti į tai, „kad XIII amžiuje sąvoka „žemaičiai“ įgavo gerokai naują turinį, nes telkiami bendros pasipriešinimo Vokiečių ordinui idėjos žemaičiais save pradėjo vadinti ir dalis kuršių, skalvių, žemgalių. Ir į Mindaugo suvienytą Lietuvą įsiliejo dalis žemgalių, sėlių, jotvingių. Tad galima sakyti, kad XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje žemaičiais ir lietuviais laikomos ne tik senosios gentys, bet veikiau įvairių senovės baltiškų kilčių junginiai su integruotais paveldais.“^{***}

Sudėtinga to meto baltų genčių geopolitinė padėtis sunkino, V. Vaivados nuomone, etnografinių Lietuvos žemių tapatybės paieškas, tad Žemaitijos krikštas turėjęs tapti įvairių paveldų, tradicijų integracijos kulminacija.

Toji integracija nebuvo greitas procesas, ir tikriausiai neatsitiktinai pirmosios lietuviškos knygos (1547 m.), parašytos viena žemaičių patarme, autorius Martynas Mažvydas pabrėžė lietuvių ir žemaičių atskirumą eiliuotoje pratarmėje nurodydamas, jog „Knygelės pačios

**ŽEMAIČIŲ KRIKŠTO
600 METŲ JUBILIEJAUS
MINĖJIMAS SUTEIKĖ
PUIKIĄ PROGĄ DAR
KARTĄ APMĄSTYTI
DRAMATIŠKĄ ŽEMAI-
ČIŲ, O TUO PAČIU IR VI-
SOS LIETUVIŲ TAUTOS
KRIKŠTO ISTORIJĄ BEI
TO ĮVYKIO PADARINIUS
NE TIK VALSTYBĖS IS-
TORIJAI, BET IR TAUTOS
SAVIMONEI BEI SAVI-
RAIŠKAI.**

^{*} Kalnius P. *Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas? Tautosakos darbai, XXXIV. 2007, p. 15–31.*

^{**} Mes, žemaičiai. *Albumas. Sudarė A. Baltėnas, V. Ivanauskaitė-Šeibutienė. Vilnius, 2011.*

^{***} Vaivada V. *Šventosios Žemaitijos gimimas. Kelionė su Bernardinai. lt, 2013, Nr. 1 (21), p. 16.*

bylo lietuvninkump ir žemaičiump“. Pažymėtina, jog ir 1595 metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje išleista pirmoji lietuviška knyga – Varnių kanauninko Mikalojaus Daukšos į lietuvių kalbą išverstas ir spaudai parengtas *Ledesmos Katekizmas* – gimė žemaičių žemėje skatinant būtent Žemaičių vyskupui Merkeliui Giedraičiui, ir skirtas buvo tas Katekizmas vėlgi Žemaičių vyskupystei.

Pagaliau net ir tokia socialinė rykštė kaip baudžiava žemaičiams kinto ne taip skaudžiai, kaip likusiai Lietuvai. Žemaitijoje dauguma valstiečių lažo nėjo, nemažą jų dalį sudarė vadinamieji laisvieji žmonės, todėl žemaičių vaikams lengviau buvo siekti mokslo, o tai teigiamai atsiliepė ne tik Žemaitijai, bet ir visai Lietuvai.

Po krikšto žemaičiams susidarė geresnės sąlygos susipažinti su Vakarų Europos kultūra. Pirmieji studentai iš Žemaitijos į Vakarų Europos aukštąsias mokyklas patraukė po 1458 m. Galiausiai XV a. ir pačioje Žemaitijoje pradėta steigti mokyklas. Spėjama, kad pirmoji parapiinė mokykla pradėjo veikti Kražiuose. O jau XVII a. viduryje oficialiuose dokumentuose randama žinių apie 20 Žemaitijoje veikusių parapiinių mokyklų.

XVIII A. PABAIGOJE – XIX A. PRADŽIOJE KURŠIŲ SUBSTRATU MAITINTOJE VAKARŲ ŽEMAITIJOJE ĖMĖ SPARČIAI PLĖTOTIS RAŠTIJA ŽEMAIČIŲ-LIEUVIŲ KALBA, O XIX A. IŠ ŽEMAITIJOS LIETUVĄ UŽLIEJO PIRMOJI TAUTINIO ATGIMIMO BANGA.

XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje kuršių substratu maitintoje Vakarų Žemaitijoje ėmė sparčiai plėtotis raštija žemaičių-lietuvių kalba, o XIX a. iš Žemaitijos Lietuvą užliejo pirmoji tautinio atgimimo banga.

Šiaip ar taip, ir kalbos, ir archeologijos, ir kultūros, ir net istorijos duomenys verčia į žemaičius žiūrėti ypatingu žvilgsniu, jų kultūros ar charakterio vertinimui netaikant automatiškai tų pačių kriterijų ir mastelių, kaip likusiems šiandienos Lietuvos etnokultūriniais regionams.

Žemaičiai iki krikšto

„Žemaičių žemė... Kai leki greitkelio ar autostrada, būtum prie Kauno ar Klaipėdos, skirtumą mažai kur jausi, tačiau pasuk vieškelio nuo Medingėnų link Plungės, užkopk į Medvėgalį, Šatriją, Moteraitį ar Girgždutę, ir keistas jausmas apima tave – esi Lietuvoje ir kartu jauti, kad čia kitokia erdvė. Čia žemaičiui lyg lengviau kvėpuoti. Ir tos didingos juodai žalios eglės čia tokios paslaptingos, lyg jose būtų įsikūnijusios piliakalnių požemiuose nuo bado mirusių, tačiau garbės nepraradusių žemaičių moterų sielos.“*

Žemaitijos vardas rašytiniuose šaltiniuose pasirodė tik 1219 m., bet ir ta pirmoji žinia leidžia suprasti, kodėl žemaičiai taip ilgai „skersom“ žiūrėjo į krikštą.

Paminėta Žemaitija buvo 1219 m. Volynės sutartyje. Pasirašant sutartį tarp Lietuvos kunigaikščių dalyvavo ir du žemaičių kunigaikščiai, Gerdvilas (Erdvilas) ir Vykintas. Pastarojo valdymo laikus mena piliakalnis, šiandien vadinamas Vykintija. Kunigaikštis Vykintas išgarsėjo tuo, kad pasipriešino Mindaugui, kuris, norėdamas patraukti į savo pusę Livonijos ordiną, priėmė krikštą ir dargi „padovanojo“ ordinui maištinguosius žemaičius tarsi veislinių arklių (žemaitukų?) kaimenę. Žemaičiai jau tada, vadovaujami kunigaikščio Vykinto, griežtai atsisakė būti Lietuvos kunigaikščių politikos įkaitais ar žaisliuku jų žaidimuose su Ordinu, ir kiekvieną kartą, kai tik koks kunigaikštis juos „dovanodavo“ Vokiečių ordinui, atkakliai tam priešinosi. Matyt, nuo Mindaugo laikų žemaičiai į krikštą ėmė žiūrėti kaip į tradicijų persekiojimą politinėmis aplinkybėmis, kaip į prievartą, ypač kai juos krikštyti imdavosi kryžiuočiai.

Ruošiantis krikšto jubiliejui, viešojoje erdvėje pasirodė daug svarstymų šia tema. Ypač įdomus buvo „Lietuvos žinių“ dienraštyje paskelbtas Žemaičių vyskupijos vyskupo Jono Borutos interviu Arvydui Jockui, kuriame pateikiama nemaža samprotavimų, leidžiančių pozityviai vertinti žemaičių krikšto reikšmę. Įsidėmėtina ir vyskupo pastaba tiems istorikams ir publicistams, kurie vartoja sąvoką „Žemaitijos krikštas“: „Su filologais kartais ginčijamės, kai jie sako „Žemaitijos krikštas“, bet juk krikštyti galima tik žmones jų laisva valia. Nes prievarta priimtas krikštas negalioja ir religiniu požiūriu jokių rezultatų neduotų.“**

* Kražiai. Pamąstymai M. Daukšos, M. Giedraičio ir M. Strijkovskio kelyje. [http://postilla.mch.mii.lt/tevuzeme/kraziai.htm].

** Jockus A. Žemaičiai krikštijosi laisva valia. Lietuvos žinios, 2012 m. lapkričio 12 d. Nr. 259.

Kalbant apie žemaičius, taipogi mėgstama prisiminti, jog žemaičiai – paskutiniai Europos pagony. Vyskupas J. Boruta atkreipė dėmesį į tai, kad skirtingai nuo kitų baltų tautų, jie krikštijosi nebe kryžiuočių verčiami, o savo laisva valia (tiesa, anaipol ne visi besąlygiškai ir ne visi iš karto krikščionybę priėmė), pasitikėdami Vytauto ir Jogailos autoritetu, ir patys pasirinko savo valdovus. O jei jau taip, tad paskutiniai pagony tuo pačiu laikytini ir pirmaisiais demokratais, bent jau šiaurės Europoje.

Savotišku ir, ko gera, įdomiausiu žemaičių paradoksu laikytina ta aplinkybė, kad ir priešinęsi krikštui, ir jį priėmę žemaičiai sugebėdavo padaryti taip, jog kiekvienu atveju iš to laimėdavo Lietuvos valstybė, nors patys žemaičiai šito galbūt sąmoningai ir nesiekė.

Žemaitijos istorijos, „nekrikštytų žemaičių“ aukso amžium, pasak V. Vaivados ir kitų istorikų,* laikytinas XIII amžius, kai įvyko du lemtingi Lietuvos istorijai mūšiai: 1236 m. Saulės (Šiaulių) ir 1260 m. Durbės mūšis. Livonijos ordinas buvo bebaigias nukariauti kuršius ir žemgalius, tačiau po šių pergalingų mūšių žemaičių valdos pasiekė Baltijos jūrą ties Palanga, o atkariautose iš ordino kuršių žemėse XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje susiformavo naujas žemaičių valsčius Medininkai (dabar – Varniai). Vokiečių ordinui taip ir nepavyko atsiimti žemaičių užkariautų teritorijų, ir tos žemės buvo antroji žemaičių „dovana“ Lietuvos valstybei, nes būtent šios žemaičių pergalės dėka Lietuva išsiplėtė ir tapo jūros valstybe.

Pirmoji dovana buvo greičiau ideologinio pobūdžio: apsikrikštyję žemaičiai išmušė Vokiečių ordinui pagrindinį argumentą, kuriuo jie prieš krikščioniškąjį pasaulį pateisindavo savo grobikiškus žygius ir į Žemaitiją, ir į Lietuvą.

Žemaitiją, o dažniausiai vakarinę jos pusę, Lietuvos valdovai atidavinėjo Vokiečių ordinui mažiausiai aštuonetą kartų pradedant Mindaugu, kuris 1253 m. ordinui užrašė Vykinto valdytus Vakarų žemaičius, o po šešerių metų – jau ir visą Žemaitiją.

Jogaila 1382 m. Dubysos sutartimi atidavė žemaičius iki Dubysos; Vytautas dukart – 1398 m. Salyno ir 1404 m. Racionžo sutartimis – padovanojo „visus žemaičius“ iki Nevėžio. O Jogaila, Vytautas ir Švitrigaila, bendrai paėmus, vakarų žemaičius kryžiuočiams „dovanojo“ šešis kartus. Ilgiausiai Vakarų Žemaitiją Vokiečių ordinas valdė po Dubysos sutarties, nuo 1382 m. iki 1409 m. žemaičių sukilimo prieš vokiečius, kurį esą iniciavo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto pasiųsti bajorai.

Galų gale apkrikštyti...

Dar kartą žemaičiai prisidėjo prie Lietuvos garbės jau po krikšto. Mat, jų krikštas davė progą Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei pirmą kartą išplaukti į plačius tarptautinius vandenis. Turimas galvoje 1414 m. Pietų Vokietijos mieste Konstance vykęs visuotinis Bažnyčios susirinkimas, kuriame dalyvavo visų Europos valstybių civilinės ir bažnytinės valdžių atstovai.** Vytautas į Konstancą pasiuntė jau pakrikštytų 60 žemaičių didikų delegaciją, kuri nuvežė žemaičių skundą. Jame buvo surašytos visos skriaudos, kurias žemaičiai patyrė iš kryžiuočių, buvo atskleisti kryžiuočių kliudymai priimti krikštą. Skundas aiškiai parodė krikščioniškajai Europai, kad vokiečių ordinas nėra suinteresuotas žemaičių krikštu, nes jeigu ši Europos dalis taptų krikščioniška, ordiną reikėtų iškelti į kitus kraštus.... O kryžiuočiai norėjo toliau plėšikauti žemaičių žemėse.

Žemaičių aukštą savivertę ir orumą liudija ir 1417 m. skundas Lietuvos valdovams, kuriame laisvieji Žemaitijos bendruomenininkai teigė: „Teikitės atminti, kad mes esame žmonės, o ne neprotingi gyvuliai, kuriuos leista dalyti, pirkti ir parduoti; esame Dievo sūnūs laisvėje sukurti, joje amžinai norime ir likti.“

Konstanco susirinkimas Žemaitiją paliko politiškai pavaldžią Vokiečių ordinui, tačiau teisę ją krikštyti suteikė Vytautui ir Jogailai. Žemaičių krikštas Vytauto ir Jogailos buvo pradėtas 1413 m., o baigtas 1417-aisiais Medininkuose (dabar – Varniai) įsteigiant Žemaičių

SAVOTIŠKU IR, KO GERA, ĮDOMIAUSIU ŽEMAIČIŲ PARADOKSU LAIKYTINA TA APLINKYBĖ, KAD IR PRIEŠINĘSI KRIKŠTUI, IR JĮ PRIĖMĘ ŽEMAIČIAI SUGEBĖDAVO PADARYTI TAIP, JOG KIEKVIENU ATVEJU IŠ TO LAIMĖDAVO LIETUVOS VALSTYBĖ, NORS PATYS ŽEMAIČIAI ŠITO GALBŪT SĄMONINGAI IR NESIEKĖ.

* Žiemytė I. Žemaičiai: Perkūno vaikai, jojantys ant vienaaragių. [http://www.ve.lt/naujienos/visuomene/klaipedieciai/zemaičiai-perkuno-vaikai-jojantys-ant-vienaragių/].

** Kižulis V. Konstanco susirinkimas. Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. X. Vilnius, 2006, p. 513.

vyskupystę. Pažymėtina, kad Žemaičių vyskupystė Senajame žemyne yra vienintelė įsteigta ne popiežiaus, o visuotinio Bažnyčios susirinkimo.

Tiesa, jau po metų, 1418 m., kelių Žemaitijos sričių gyventojai sukilo, išvarė kunigus ir vėl perėjo prie pagoniškojo tikėjimo, ir tai buvo ne paskutinis dvasia laisvų žemaičių

DAR IR PO KELIŲ ŠIMTMEČIŲ, IKI PAT XX A. ĮVAIRIOSE ŽEMAITIJOS VIETOSE BUVO IŠLIKĘ KAI KURIE SENOJO TIKĖJIMO ELEMENTAI, SU KURIAIS AUTOREI YRA TEKĘ ASMENIŠKAI SUSIDURTI.

pasipriešinimas krikščionybei. Dar ir po kelių šimtmečių, iki pat XX a. įvairiose Žemaitijos vietose buvo išlikę kai kurie senojo tikėjimo elementai, su kuriais autorei yra tekę asmeniškai susidurti. Ir greičiausiai būtent senųjų tradicijų gyvybingumu galima aiškinti „žemaitiškumus“ krikščioniškojo pobūdžio liaudies kūryboje (medžio drožiniuose, smulkiojoje skulptūroje, muzikoje) bei papročiuose.

Prisiminus Konstanco įvykius, negalima pamiršti ir to fakto, kad šio susirinkimo metu buvo panaikinta Vakarų bažnyčios schizma – buvo paskelbta Visuotinio bažnyčios susirinkimo viršenybė popiežiaus atžvilgiu. Atsižvelgiant į šį sprendimą buvo atstatydintas popiežius Grigalius XII, o kartu atstatydinti ir antipopiežiai Jonas XXIII bei Benediktas XIII. Kandūs žemaičiai ir šį faktą pakreipė savo naudai, sujungę jį su po šešių šimtų metų Bažnyčią ištikusiu netikėtu popiežiaus Benedikto XVI atsistatydinimu praktiškai išvakarėse tos dienos, kai į Romą švęsti savo krikšto jubiliejaus atvyko gausi kelių šimtų tikinčiųjų delegacija iš Žemaitijos. Žemaičiai nutarė, kad kaip ir prieš šešis šimtus metų, taip ir dabar krikštytų žemaičių delegacijos taip sukrėsdavo Dievo vietininkus žemėje, kad neišlaikę streso jie atsistatydindavo, nelaukdami akistatos su žemaičių delegatais...

Juokai juokais, tačiau daugiau Romos katalikų bažnyčios istorijoje kitų popiežių at(si)statydinimų neužfiksuota, tad žemaičių savimyliški pajuokavimai gimė ne tuščioje vietoje.

Žemaičiai Konstanco susirinkime veikė greičiau kaip savarankiška tauta/gentis, o ne kaip lietuvių tautos/genties tam tikro regiono gyventojai. Kaip rašoma minėtame vyskupo J. Borutos interviu, susirinkime buvo „iškeltas ir paskutinės iki tol nepakrikštytos *Europos tautos* (sic! – J. S. L.) krikšto klausimas“.*

Kai žemaičių skundas atsidūrė Konstanco susirinkimo programoje ir dėl jo prasidėjo diskusija, pirmą kartą buvo imtas svarstyti ne tik pavienių žmonių, socialinių grupių teisių, bet ir atskirų tautų teisių klausimas ta prasme, kad tautos turi teisę egzistuoti ir pačios spręsti, su kuo jungtis ir su kuo nesijungti. Kuo ne demokratijos principai?

Beje, Konstanco diskusiją dėl žemaičių krikšto priminė popiežius Jonas Paulius II 1995 m. Niujorke, kai buvo švenčiamas Jungtinių Tautų įkūrimo 50-mečio jubiliejus. Kalbėdamas apie XV a. Krokuvos universiteto rektoriaus Pawelo Władkowiečiaus vaidmenį ginant kai kurių Europos tautų teisę egzistuoti ir būti autonomiškoms, popiežius, turėdamas galvoje žemaičius, pavartojo būtent tautos terminą.

Konstanco susirinkimas suteikė progą Vytautui dar kartą atskleisti savąjį diplomato talentą. Būtent Vytautas įžvelgė, kaip svarbu į susirinkimą pasiųsti jau pakrikštytų žemaičių delegaciją, kuri paliudytų, kad žemaičiai krikštijasi ir be kryžiuočių prievartos. Be to, laikoma Vytautą pradėjus tradiciją (tiesa, be rimtesnių argumentų) ne naikinti senojo tikėjimo ženklus ar šventas vietas, o suteikti joms naujosios, krikščioniškos religijos turinį, kad šventos vietos liktų šventos ir priėmus krikštą. Taip aiškinama tradicija prie medžių kamienų po šakomis pritvirtinti nedideles koplytėles. Panašios tradicijos, manoma, kituose kraštuose nebuvo. Ji gyva ir šiandien. Tuo galima įsitikinti pasivaikščiojus po Vakarų Žemaitijos miestelį Darbėnus ir jo apylinkes ir apžiūrėjus medžius su koplytėlėmis.

* Jockus A. Žemaičiai krikštijosi laisva valia. Lietuvos žinios, 2012 m. lapkričio 12 d., Nr. 259.

Žemaičiai Lietuvos valstybėje

Istorikų duomenimis, Žemaitija į Lietuvą įsijungė vėlai, jau po krikšto, XV a. pradžioje. 1441 m. Žemaitija tapo autonomiška LDK dalis. Tais pačiais metais Žemaitijai buvo suteiktas oficialus kunigaikštystės statusas, ir ji buvo įtraukta į LDK valdovų titulų. Žemaičiai išsi-

kovojo privilegiją (vėliau jų būta ir daugiau), kurioje buvo parašyta, jog Didysis kunigaikštis už Nevėžio nesiųs savo teismo vykdytojų, o seniūnu paskirs tą, kurį žemaičiai išrinks.

Gal anoji žemaičių padėtis ir neatitinka šiuolaikinio autonomijos supratimo, tačiau ji gana aiškiai fiksuoja išskirtinę žemaičių padėtį LDK, kurios nėra turėjusi nė viena kitokia „tarme“ kalbanti lietuvių dalis.

1860 m. Žemaičių vyskupijoje buvo 306 parapijos.

1925 m. Žemaičių vyskupija apėmė 32 dekanatus, juose buvo 216 parapijų.

1926 m. įkurta atskira Lietuvos bažnytinė provincija. Tuo pat metu Žemaičių vyskupija panaikinta, o jos vietoje įkurtos Telšių ir Panevėžio vyskupijos bei Kauno arkivyskupija.

Kaip jau minėta, net apsikrikštiję žemaičiai neskubėjo atsisakyti senojo tikėjimo. XVI a. – XVII a. jėzuitų ataskaitose Žemaitija lyginama su šiaurine Indija, nes ir ten, ir čia krikščionių misionieriams esą reikia atlikti didžiulį misijos darbą.

Tačiau jau XVIII a. literatūroje šis Europos kampelis įvardijamas kaip Šventoji katalikų Žemaitija. Susiformuoja dar vienas žemaičių paradoksas: žemaičių ištikimybė taip sunkiai prisiimtai katalikybei.

Paradoksas greičiau formalus, o ne esminis. Esama pagrindo teigti, jog išoriškai santūriems žemaičiams nuo seno būdingi gilūs dvasiniai išgyvenimai, jokių istorinių kataklizmų neišgyvendintas poreikis gyventi ne tiek išorėje, kiek viduje, dvasioje. Tokiam (iš)gyvenimui būtinas tvirtas ryšys su aukštesniuoju, dvasiniu pasauliu, ir realizuojama tai paprastai religijos (ne tik krikščioniškosios) pagalba. Ilgainiui suvokę, jog ir krikščionybė, ją „sužemaitinus“, gali patenkinti žemaitiškos dvasios poreikius, žemaičiai krikščionybę įkurdino ten, kur anksčiau „gyveno“ senasis baltų tikėjimas, – dvasioje.

Apie žemaičius ir jų dvasinį pasaulį gražiai kalba žemaitė, Kauno universiteto docentė Irena Nakienė: „Aš manau, kad žemaitis turi autentišką pasaulėjautą savyje, ir jei turi kažką šventa, tą paslaptį netgi nusineš į kapą. /.../ Aš manau, žemaitis tebenori būti laisvas viduje. Į karą joti jam buvo garbė, nėra tokių apraudojimų kaip dzūkų, tik fakto konstatavimas: „Kirto galvelę kap kopūstelių, o liemenelį – kap ažuolelių.“ Verkšlenimo apskritai nėra, tai mummyse [žemaičiuose – J. S. L.] užkoduota ir išlieka iki šių dienų, tik mes nemokam savęs atrakinti, nebežinom, kas mūsų prigimty. /.../ Žemaitį be galo sunku išvesti iš kantrybės, bet užspeistas jis tiesiog pasiunta!“*

Išgarsėję meile ir ištikimybe tradicijoms, žemaičiai sugebėjo susitaikyti su naujomis religinėmis apeigomis, papildydami jas senojo tikėjimo elementais. Taip senoji religinė tradicija buvo sujungta su naująja, nors ir prievarta brukta, ir tapo sava, „žemaitiška“, todėl ypač gerbtina ir saugotina.

Vertybiniis susitapatinimas su nauja krikščioniškąja tradicija ypač ryškiai atsiskleidė XIX a. Rusijos caro įsakymu vykdytų represijų metais.

1832–1892 m., po įvykusių dviejų sukilimų prieš Rusijos valdžią, Lietuvoje imta vykdyti ypač aršią rusifikacijos politiką. Buvo uždarinėjamos katalikiškos bažnyčios ir vienuolynai, lietuviškos mokyklos, uždrausta spauda lietuviškais rašmenimis. Vien Žemaičių vyskupijoje buvo uždaryti 46 vienuolynai su bažnyčiomis. Lietuviai tam priešinosi, o ypač atkakliai savo (katalikišką!) tikėjimą kaip tautinę savastį gynė žemaičiai.

Jie iškart plačiai įsijungė į knygnešių sąjūdį. Ir jau 1869–1870 m. per plačiai išgarsėjusią pirmąją knygnešių bylą daugiausia nukentėjo būtent Žemaitijos kunigai. Mat, jie platino Tilžėje išspausdintas vyskupo Motiejaus Valančiaus knygeles, kurių juridinis leidėjas buvo Tilžės katalikų dekanas Jonas Zabermanas.

Ne mažiau energingai, net iki kraujo praliejimo, žemaičiai priešinosi bažnyčių ir vienuolynų uždarinėjimui. Kruvini susirėmimai su caro žandais vyko 1864 m. Tytuvėnuose, 1886 m. – Kėstaičiuose (Alsėdžių valsčius). Ypač išgarsėjo skerdynės Kražiuose (Kelmės raj.), kurios įvyko lygiai prieš 120 metų – 1893 11 22. Jas prisimindami žmonės kalba: jei

ESAMA PAGRINDO
TEIGTI, JOG IŠORIŠKAI
SANTŪRIEMS ŽEMAI-
ČIAMS NUO SENO BŪ-
DINGI GILŪS DVASINIAI
IŠGYVENIMAI, JOKIŲ
ISTORINIŲ KATAKLIZ-
MŲ NEIŠGYVENDINTAS
POREIKIS GYVENTI NE
TIEK IŠORĖJE, KIEK VI-
DUJE, DVASIOJE.

* Žiemytė I. Žemaičiai:
Perkūno vaikai,
jojantys ant
vienaragių.
<http://www.ve.lt/naujienos/visuomene/klaipedieciai/zemaičiai-perkuno-vaikai-jojantys-ant-vienaragių/>.

kuriame nors Lietuvos miestelyje reikėtų pastatyti paminklą „Užsispyrėliui žemaičiui“, tai jis turėtų stovėti Kražių aikštėje.

Kražiai – vienas iš seniausių Žemaitijos, o ir visos Lietuvos miestelių. Čia dar 1416 m., tik įsteigus Kražių parapiją, Vytauto nurodymu buvo pastatyta viena seniausių Lietuvos bažnyčių. Spėjama, kad XVI a. pradžioje Kražiuose buvo įsteigta pirmoji pradžios mokykla, ir jau tikrai neabejotinai 1616 m. atidaryta jėzuitų kolegija. Nuo 1566 m. iki XVI a. pabaigos Kražiuose posėdžiaudavo Žemaičių bajorų seimeliai. Tuo metu Kražiai buvo vienas iš didžiausių Žemaitijos kultūros, švietimo centrų.

1893 m. birželio 22 d. caras Aleksandras III įsakė nugriauti 1757–1763 m. vienuolių benediktinų pastatytą Kražių bažnyčią ir vienuolyną. Parapijiečiams pasipriešinus, lapkričio 22 d. rytą iš Varnių atvykę trys šimtai Dono kazokų įveikė tikinčiųjų pasipriešinimą. Dėl kazokų smurto žuvo ir nuo žaizdų mirė 9 žmonės, apie 50 buvo sužeista. 330 žmonių tardyta, 71 (34 valstiečiai, 27 bajorai, 10 miestelėnų) suimtas (50 iš jų kalinti iki teismo), 35 žmonės nuteisti, iš jų keturi 10 metų katorgai.

Vėliau, kilus didžiuliam Rusijos visuomenės pasipiktinimui, caras Nikolajus II katorgą pakeitė kalėjimu, kitas bausmes panaikino. Bažnyčia buvo uždaryta, bet nenugriauta, ir 1910 m. vėl pradėjo veikti.

Kražių skerdynės sukėlė pasaulyje didelį pasipiktinimą Rusijos imperijos administracijos vykdyta tautinės ir religinės spaudos politika, sustiprino visos Lietuvos gyventojų anticarines, antirusiškas nuotaikas, o didvyriško žemaičių pasipriešinimo sukeltas atgarsis prisidėjo prie tautinio lietuvių atgimimo ir tėvynėje, ir emigracijoje.

Žemaitijos dvasininkai – tautinės dvasios žadintojai ir ugdytojai

Žemaičių kultūrinio dvasinio pasaulio pokyčiuose negalima nepastebėti dvasininkijos nuopelnų. Nors dažnai (ir ne be pagrindo) priekaištaujama senajai dvasininkijai, kad ji prisidėjo prie lietuvių tautos lenkinimo, tačiau ir šiuo požiūriu Žemaitijoje padėtis buvo kiek kitokia. Čia ne viena bajorų, kunigaikščių šeima nesibodėjo su kaimiečiais kalbėtis žemaitiškai, o dvasininkai, pradedant vyskupais ir baigiant kukliais parapijų klebonais, vienuoliais, šimtmečiais buvo ne tik Dievo žodžio nešėjai, bet ir mokytojai plačiąja prasme.

Žinoma, istorija savo puslapius dosniausiai atveria aukštesnius ir aukščiausius postus užimančioms asmenybėms, todėl ir atsigręžę į žemaičių vyskupystės istoriją, ainiai daugiau sužino apie vyskupų darbus ir nuopelnus, nei apie (su retomis išimtimis) eilinių bažnyčios „kareivėlių“ – parapijų klebonų, vikarų ir pan. – įnašą. Kita vertus, būtent viršesniojo, vadovo pavyzdys greičiau įkvepia ir skatina kitus, jam pavaldžius sielų ganytojus.

Žemaitijos vyskupų istorija liudija, kad geriausių rezultatų sielovados reikaluose bei kultūrinant žemaičius pasiekė tie vyskupai, kurie mokėjo kalbėti ne tik lietuviškai, bet ir žemaitiškai. Todėl neatsitiktinai išmintingasis kunigaikštis Vytautas pirmuoju žemaičių vyskupu nominavo iš Livonijos vokiečių kilusį vilnietį – Vilniaus katedros kleboną Motiejų, kuris, pasak lenkų istoriko Jano Dlugošo, kalbėjęs ne tik lietuviškai, bet ir žemaitiškai.

Po jo vyskupiją valdė kiti trys žemaičių vyskupai irgi mokėjo lietuviškai, nors jų kilmė nėra aiški. O paskui jau sekė ilga eilė vyskupų, kurių daugelis nemokėjo nei žemaitiškai, nei lietuviškai, nors galbūt ir buvo uolūs sielovadininkai. Tad į žemaičių atmintį giliausiai įsirėžę ir plačiausią vagą jų švietime išarė tie vyskupai, kurie kilme buvo žemaičiai ar bent lietuviai ir galėjo susikalbėti su savo avelėmis jų gimtąja kalba. Tarp jų minėtini Motiejus Valančius (1849–1875), du Giedraičiai, Merkelis (1576–1609) ir Juozapas Arnulfas (1802–1838), Mečislovas Leonardas Paliulionis (1883–1908), Gasparas Feliksas Cirtautas (1910–1913), skuodiškis Pranciškus Karevičius (1914–1926) ir kt.

Manoma, kad Merkelio Giedraičio paskyrimą žemaičių vyskupu nulėmė Radvilų ir Vilniaus jėzuitų pastangos bei jų noras, kad vyriausias žemaičių sielovadininkas būtų

mokėtų lietuviškai. Kaip liudija istorija, pasirinkta buvo teisingai. M. Giedraičio dėka Medininkai-Varniai sutvarkė visą Lietuvą apšvietusia lietuviška dvasia. Būtent šio vyskupo dėka ir vadinamojoje Didžiojoje Lietuvoje pasirodė pirmoji knyga lietuvių kalba.

Vyskupas M. Giedraitis rūpinosi jaunų lietuviškai mokančių kunigų rengimu. Būsimieji kunigai pradžios mokslus išeidavo Varnių katedros mokykloje, o kandidatus Alsėdžiuose mokė pats vyskupas, kuris lankydamas parapijas ir pats pamokslus sakė lietuviškai.

Praėjus dviem šimtams metų, lietuviybės ugnelę Žemaičių vyskupijoje toliau kurstė kitas Giedraitis – Juozapas Arnulfas. Išventintas į kunigus ir apsukęs didelį ratą po Vakarų Europą, jis galiausiai grįžo į Varnius, kur po septyniolikos metų tapo vyskupu. Juozapas Arnulfas ne tik rūpinosi liaudies švietimu ir lietuviškos raštijos ugdymu, bet ir buvo pirmasis vyskupas, pareikalavęs, kad kunigai būtų iš vietinių gyventojų.

Vyskupas draugavo su Dionizu Poška, kuris, 1812-aisiais įkūręs pirmąją Lietuvoje senienų muziejų – Baublį, Žemaičių vyskupui padovanojo vieną ažuolo rievę kaip padėką už vyskupo pastangas XIX a. pradžioje kuriant ir puoselėjant žemaičių tautinį, kultūrinį sąjūdį. Tai buvo labai reikšminga dovana žmogui, kuris ano meto žemaičių akyse buvo tapęs dvasinio atsparumo simboliu.

Tarp tų vyskupo Juozapo Arnulfo atliktų darbų, kuriais ypač džiaugėsi M. Valančius, reikia paminėti prie parapijų ir bažnyčių įsteigtas „mokslinčyles sodo vaikams“ – mokyklėles kaimo vaikams. J. A. Giedraičio paraginti, kunigai bei dvarininkai steigė stipendijų fondus neturtingiems klierikams, Kaltinėnuose ir Viduklėje pastatė naujas medines bažnyčias.

Apžvelgdamas paskutinius vyskupo J. A. Giedraičio gyvenimo metus, M. Valančius rašė: „Kiekvienas pažįstamas ar nepažįstamas vyskupui, kiekvienas kunigas, nelaukdamas pakvietimo, valgio laikui atėjus, galėjo sėsti už stalo, valgyti, o pasisotinus niekam galvos nelinkterėti. Tai matydamas ištikimas tarnas vyskupo jam vieną sykį tarė: „Šviesus kunigaikšti, per daug žmonių nereikalingų Alsėdžiuose peni.“ Atsakė jam vyskupas: „Teisybė, jog anie man nereikalingi, bet aš jiems reikalingas.“ Tarnas nebedrįso daugiau ant svečių besiskųsti.“*

Netgi Rusijos caras Nikolajus I įvertino kilnius vyskupo darbus ir apdovanojo jį Onos pirmojo laipsnio kryžiaus ordinu.

Nors ir be caro įvertinimo, bet dar daugiau reikšmingų darbų vardan žemaičių ir Lietuvos nuveikė vyskupas Motiejus Valančius, pelnęs didžiulę amžininkų pagarbą ir visų žemaičių meilę.

Apie jo gyvenimą, ganytojišką ir švietėjišką veiklą rašyta daugiau nei apie kurį nors kitą žemaičių vyskupą, tik gal kiek mažiau yra užsimenama apie jo profesoriavimo Peterburgo dvasinėje akademijoje metus. O juk jie buvo labai reikšmingi, nes būtent Peterburge susiformavo tie M. Valančiaus asmenybės bruožai, kurie vėliau padėjo jam atlaikyti sunkiausią Lietuvai carinių represijų laikotarpį, būti ramsčiu ir vedliu ugdant bei saugant lietuviškąją katalikišką dvasią jam pavestose didžiulėje (virš milijono katalikų) vyskupystėje.

Iš valstiečių kilęs žemaitis nuo Salantų M. Valančius nuo pat jaunystės buvo priverstas mokytis diplomatijos meno, kad galėtų pergudrauti caro valdžią ir apeiti kliūtis žemaičiams siekti mokslo ir kultūros. Jam teko sunki užduotis: siekiant tikslo žemaitišką užsispyrimą derinti su apsukrumu, o renkantis priemones tikslui pasiekti, tapti atsargiu diplomatu.

Peterburge Valančius susipažino su aukštais caro valdininkais, pasaulietinės ir bažnytinės valdžios atstovais, išmoko gudrumu apeiti tą sieną, kurios negalima pramušti kakta. Tiesmukiems, užsispyrusiems žemaičiams būtent šitas „menas“ yra sunkiausias...

O brangiausia, ką, mūsų akimis žiūrint, Peterburgas davė Valančiui – tai pažintis ir draugystė su Simonu Daukantu bei jo uždegtu lietuviybės žiburiu, kuriam Valančius, nepaisant vėliau pašlijusių šių didžių žemaičių santykių, neleido užgesti visą savo gyvenimą.

Vyskupas Valančius, kaip pastebėjo Kazys Saja, „pilietino Lietuvą ją šviesdamas, blavindamas, per tikėjimą stiprindamas žmonių moralę ir tautinę savimone“.**

* Petraitienė I.
Kunigaikštis
vyskupas
Juozapas Arnulfas
Giedraitis.
[<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-88171>].

** Saja K. Išangos
žodis straipsniui Kun. Z. G. Iš
nuolankumo kilusi
tvirtybė. Neskelbta
medžiaga apie
Motiejų Valančių.
Lietuvos aidas,
1995 m. gruodžio
2 d., Nr. 243.

Kitas didžiulis vyskupo Motiejaus nuopelnas tas, kad jis pramokė lietuvius skaityti, ir jie skaityti nebepamiršo. Be šio žmonės įdiegto poreikio vargu ar būtų kilęs ir sėkmingai gyvavęs knygnešystės sąjūdis.

Šiandien, visuotinės emigracijos laikais, labai pravartu prisiminti M. Valančiaus sukurtą konkrečią pasipriešinimo carizmo politikai programą, kurioje, beje, buvo ir tokie punktai: laikytis savo krašto ir nepasiduoti pagundoms migruoti į Rusiją (šiandien papildytume – Angliją, Ispaniją, Airiją, Ameriką ir t. t.); mokyti vaikus namie lietuviškai.

M. Valančius skirtingai nuo daugelio šiandienos religinių ir politinių vadų ne tik nurodė, ką ir kaip daryti, bet ir pats darbavosi, mindamas pirmuosius takus naujai Lietuvai.

Tačiau ar būtų užtekę vyskupui įkvėpimo ir jėgų patriotinei tautinei veiklai, jei ne S. Daukantas, kuris visą jų pažinties laiką nesiliovė skatines M. Valančiaus rašyti žemaitiškai/lietuviškai? Būna tik stebėtis ir apgailestauti, kad šie du žemaičiai vienas kitą gerai suprato svetimame, šaltame Peterburge, o kai „parnešė kuibynas (žem. kojas – J. S. L.) į Žiamajtių“, bendrą kalbą prarado. Per daug skirtinga buvo jų visuomeninė padėtis, skirtinga atsakomybė. Matyt, Daukantas jautėsi atsakingas už ateities Lietuvą, kurią jis žadino ir ugdė per istoriją, per praeitį, o Valančius, turėjęs tokį keblų postą, buvo atsakingas už dabartį, už tą trapų lietuviybės siūlelį, kuriam nutrūkus būtų likusi tik Lietuvos praeitis – be ateities. Tačiau vien per maldą, per tikėjimą be atramos į tautiškumą vargu ar būtų pasisekė įvykdyti šią misiją net ir tokiam valingam žmogui, koks buvo žemaitis Motiejus.

Kiek kitoks vyskupas buvo Mečislovas Leonardas Paliulionis, kuriam pirmiausia rūpėjo ganytojiška misija, Bažnyčios gerovė ir žmonių išganymas nežiūrint jų tautybės ar istorijos. Likimo atvestas ganyti žemaičių, jis tęsė pirmtakų tradicijas ir neužmiršo savo avelių tautinių poreikių, skatino ne tik pamokslus sakyti gimtąją parapijiečių kalbą, bet ir giedoti lietuviškai, o ne lenkiškai.

Ypač daug vyskupas Paliulionis pasidarbavo prie lietuviškos raštijos atgavimo bylos. 1901–1902 m., parodęs tvirtą poziciją, M. L. Paliulionis pavedė savo sekretoriui kunigui Aleksandrui Dambrauskui-Adomui Jakštui parengti rusų valdžiai memorialą dėl lietuviškos spaudos gražinimo. Jį vyskupas 1902 m. birželio 11 d. per Kauno gubernatorių įteikė Rusijos vyriausybei. Paskutinį kartą vyskupas M. L. Paliulionis lietuviškos spaudos klausimą kėlė 1904 m. gegužės 7 d. audiencijoje pas Rusijos carą Nikolajų II. Caras jam atsakęs, jog spaudos draudimas bus panaikintas dar tą pačią dieną.

Lietuvos švietimui, blaivybės platinimui, labdarai daug nusipelnė ir kitas vyskupas žemaitis Gasparas Feliksas Cirtautas. Nors Žemaičių vyskupystės soste sėdėti jam buvo lemta neilgai, vos porą metų, jis suspėjo užsitarnauti ne tik lietuvių, žemaičių, bet ir kitataučių bei kitatikių pagarbą. Kaip rašė kunigas A. Dambrauskas-Jakštas 1913 metais laikraštyje „Vadovas“, G. P. Cirtautas „tartum antras Valančius stojo priešakyje kovotojų prieš girtybę“. Vizituodamas dieceziją, karštai ragindavo tikinčiuosius „atsikratyti svaigalų vergovės, pavyzdžiu ir žodžiu skatindavo kunigus stoti į pirmąsias blaivininkų eiles“.*

Eidamas vyskupo Motiejaus Valančiaus keliu, vyskupas G. P. Cirtautas daug padėjo švietimą platinusioms draugijoms, rėmė laikraščių leidybą ir šiaip naudingų knygų platinimą, dalyvavo visuotiniuose draugijų susirinkimuose – „drauge su kunigais, pasauliečiais inteligentais ir kaimiečiais tardavosi, kaip pakelti Lietuvos apšvietimą, žmonių dorą, Lietuvos ūkį...“**

Nors ir palaikydamas lietuvių tautinius siekius, vyskupas iš principo paisė vieno: „kad tik žmonės melstųsi – kokia nori kalba tegu meldžias“. Tačiau kai pamatė lenkų tyčia daromas neteisybes, kai suprato, kad jie nori lietuvių kalbą išstumti iš Lietuvos bažnyčių, visai stengėsi padėti kovojantiems dėl teisybės lietuviams.

Vien ganytojiškoje misijoje neišsitemko ir paskutinis Žemaičių vyskupijos (iki jos išskaidymo į tris vyskupijas) vyskupas Pranciškus Karevičius, žemaitis nuo Skuodo. Po ingreso

* Jonušytė R. Tokius gerbia ir priešai... [http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030924/atmi_01.html].

** Ten pat.

jis įpilietino lietuvių kalbą katedroje, vyskupo rūmuose, viešuose kunigų susirinkimuose, tvirtino ją parapijose. Šalia religinio gyvenimo, kaip ir jo pirmtakai, ypač rūpinosi švietimu, spauda, draugijomis, blaivybe. Netgi išmėgino jėgas diplomatijos srityje ir pasiekė to, kad Vokietija 1918 metais pripažino Lietuvos valstybės nepriklausomybę.

Be vyskupų, Žemaitija gali didžiuotis davusi Lietuvai nepaprastą mokslininką vienuolį. Tai Jurgis Pabrėža, po vienuoliškų įžadų – tėvas Ambrozijus (1771–1849). Kilęs iš gausios septynis vaikus auginusios Lenkimų parapijos katalikų šeimos, šis vienuolis išgarsėjo ne tik uolia sielovadine veikla (paliko apie 4 000 dvasinio turinio raštų), bet ir ypatingais pasiekimais įvairiausių mokslų srityse. Kaip lietuviškai ir žemaitiškai rašantis tyrėjas jis padėjo pagrindus nacionalinei lietuviškai tyrimų mokyklai ir mokslinei terminijai lietuvių–žemaičių kalbos pagrindu. Dalis jo užrašytų ir sugalvotų terminų tebevartojama ir šiandien.

J. Pabrėža parašė pirmąjį lietuvišką geografijos vadovėlį, skirtą žemesniosioms vidurinių mokyklų klasėms, kūrė eiles žemaitiškai bei lenkų kalba, užrašinėjo žemaičių ir latvių liaudies dainas, kurias siuntė Simonui Daukantui. Keliaudamas po Žemaitiją, užrašinėjo žemaitiškus augalų vardus, rinko vaistažoles, sudarė apie 800 augalų herbarą.

Kunigo J. Pabrėžos botanikos darbai turi didelę išliekamąją mokslinę ir kultūrinę vertę. Mokslui jie svarbūs kaip svarūs indėlis pažinti ir aprašyti Lietuvos florą ir kaip pirmasis bandymas sukurti botanikos terminiją lietuvių kalba.

Savo žinias J. Pabrėža stengėsi pritaikyti praktikoje. Jis gamino vaistus, mokė žmones pažinti vaistažoles ir naudoti jas gydymu bei pats juos gydė.

Jurgis Pabrėža mirė 1849 m. rudenį. Palaidotas garbingiausioje Kretingos parapijos kapinių vietoje – prie pagrindinio tako priešais Šv. Jurgio koplyčią. Į Kretingą sugrįžę vienuoliai pranciškonai 1991 m. sausio 12 d. surengė konferenciją–minėjimą, skirtą Pabrėžos-tėvo Ambrozijaus beatifikacijos bylai.

Žinoma, tai toli gražu nepilnas iškilių dvasininkų, kurie garbingai vykdė savo pareigas, sąrašas, bet jo pakanka bent jau paprastai išvadai: giliausią vagą žemaičių krikšto, žemaičių kultūros ir Žemaičių vyskupystės istorijoje išvarė tie dvasininkai, kurie neapsiribojo vien sielovadine dvasininko misija, bet rūpinosi žmonių kultūrinių tautinių poreikių ugdymu bei jų tenkinimu.

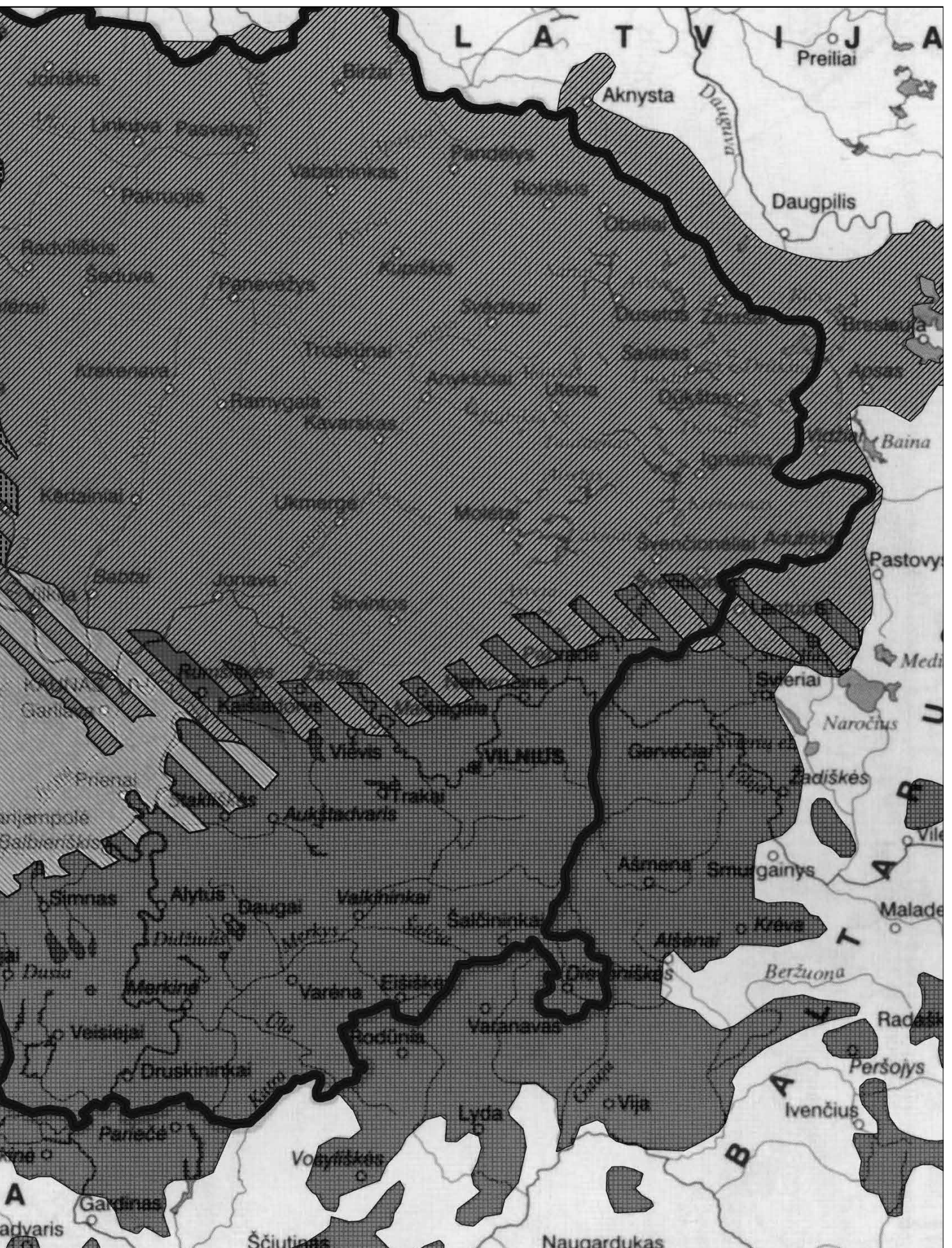
Žemaičių pasaulėjauta, liaudies menas ir krikščionybė

Šiandien jau nieko nestebina svarstymai apie kuršių paveldą žemaičių kalboje/tarmėje, toponimikoje, archeologijoje, bet dar neteko matyti tyrinėjimų apie kuršių dvasinį kultūrinį palikimą žemaičiams. O juk būtent jis galėtų daug ką paaiškinti, kai imame aptarinėti žemaičių charakterio, pasaulio suvokimo, saviraiškos (per vaizduojamąjį meną, muziką, papročius) ypatumus, skiriančius juos nuo kitų Lietuvos etninių grupių. Juk kuršiai, skirtingai nei lietuviai, latviai, žemgaliai ar senieji žemaičiai, priklausė vakarų baltų genčių grupei, ir tai nebuvo vien geografija, tai reiškė dideles tiek kalbos, tiek materialinės bei dvasinės kultūros, tiek ir socialinės tų genčių sąrangos skirtynes. Todėl tikėtina, kad ne tik kuršių *cyrulis* (žem./kurš. vieversys – J. S. L.) su *blezdinga* (žem./kurš. kregždė – J. S. L.) atplasnojo į žemaičių padangę, bet ir tie kuršių genties materialinės ir dvasinės kultūros elementai, kurie paprastai lemia savitą vertybių sistemą.

Jau Norbertas Vėlius buvo atkreipęs dėmesį į tai, kad vakarų baltų visuomenės socialinė struktūra buvo sudėtingesnė nei rytų baltų, kur vyravo karių sluoksnis ir anksti susiformavo autoritetingo stipraus vado institutas.* Vakarų baltai turėjo daug autoritetingų žynių, įgudusių amatininkų, pirklių (ši užsiėmimą skatino ir prekyba gintaru) anksčiau, nei rytų baltai įgudo verstis žemdirbyste. Tokia socialinė įvairovė sudarė geresnes sąlygas ugdyti savarankiškai mąstančias, vieno autoriteto nuomonei nelinkusias paklusti asmeny-

JUK KURŠIAI, SKIRTIN-
GAI NEI LIETUVIAI, LA-
TVIAI, ŽEMGALIAI AR
SENIEJI ŽEMAIČIAI, PRI-
KLAUSĖ VAKARŲ BALŲ
GENČIŲ GRUPEI, IR TAI
NEBUVO VIEN GEOGRA-
FIJA, TAI REIŠKĖ DIDE-
LES TIEK KALBOS, TIEK
MATERIALINĖS BEI
DVASINĖS KULTŪROS,
TIEK IR SOCIALINĖS
TŲ GENČIŲ SĄRANGOS
SKIRTYBES.

* Vėlius N. Senovės
baltų pasaulėžiūra.
Struktūros bruo-
žai. Vilnius, 1983,
p. 220, 246–257
ir kt.

bes, nei rytų baltų besąlygiškai vadui paklūstančių karių bendruomenė. Be to, yra žinoma, kaip sunkiai vakarų baltų gentys pakluso svetimai jėgai, svetimai kultūrai ir kaip aršiai jie, panašiai kaip vėliau žemaičiai, gynė savo senąjį tikėjimą ir priešinosi krikštui.

Gal iš čia „dygsta“ ir žemaičių atsargumas, nepasitikėjimas naujovėmis, atkaklumas ginant tradicijas ir tai, ką jie laiko savo prigimtiniu paveldu?

Žemaičių krikšto jubiliejus paskatino Kretingos muziejaus vedėją Danutę Šorienę pamąstyti tema „Krikščionybės įtaka vaizduojamajame mene – žemaičių liaudies skulptūroje“.* Ji pritarė kitų etnologų išvadoms, jog liaudies skulptūra labiausiai paplitusi Žemaitijoje. Skulptūrų gausą Žemaitijoje galbūt lėmė ir tai, kad skulptūra visada buvusi žemaičių medžio meistrų „arkliukas“. Tik nėra patikslinama, kada – dar iki krikšto ar jau po krikšto?

Šios meno rūšies kilmė aiškinama dvejopai: a) romantiškoji versija (J. Jablonskis, I. Kraševskis) – kad tai esanti sukrikščioninta stabmeldystės forma; b) analitiškoji versija (I. Jonynas, T. Klimas, M. Miežinskis) – lietuviai stabų pavidalo dievų neturėję, todėl mūsų skulptūra esanti krikščionybės įtakos padarinys.**

Panašiai mąsto ir dr. Alė Počiulpaitė. Jos nuomone, „pagoniškos kultūros bei pasaulėvokos atspindžių tikslingiausia ieškoti kryžių puošyboje, archajiškuose ornamentų elementuose, galbūt kai kuriuose papročiuose“. Tačiau medinių paminklų formos, kai kurie kiti elementai, tyrinėtojos nuomone, „kalba apie akivaizdžią krikščioniškosios kultūros įtaką šiems reiškiniams atsirasti ir plėtotis“***

Nieko konkretaus negaliu pasakyti apie senųjų lietuvių meną, tačiau archeologų radiniai leidžia manyti, kad senieji baltai dievų stabų yra turėję, ir ne tik medinių, bet ir akmeninių ar gintarinių. Tik mediniai stabai, kaip ir kiti medžio dirbiniai, blogiau išsilaiko, todėl jie rečiau ir aptinkami. Pagaliau krikščionių misionieriams, kunigams medinius senųjų dievų atvaizdus buvo lengva paprasčiausiai sunaikinti. Juk senųjų dievų atvaizdai buvo naikinami visur, kur tik įsigalėdavo naujoji religija. Rytų slavų (Kijevo Rusios) metraštininkai plačiai aprašinėjo, kaip kunigaikščiui Vladimirui apsisprendus priimti krikščionių tikėjimą, į Dnieprą buvo mėtomi senųjų dievų stabai. Tarp jų – ir Perkūno (rusiškai – Perun) stabas.

Perkūno/Peruno kultą kartu su kiek iškreiptu dievybės pavadinimu rytų slavai greičiausiai pasiskolino iš baltų. Mažai tikėtina, kad šį kultą sukūrė baltai (arba – išpuoselėję jį kaip tam tikros Vidurio Europos indoeuropiečių genčių bendrą paveldą) būtų neturėję jo atvaizdo ir palikę slavams patiems jį nusidrožti...

Liaudies meno tyrinėtojai pastebi, kad žemaičių skulptūra konkretesnė, jausmingesnė nei aukštaičių. Ypač populiari žemaičiuose „Sopulingoji Dievo Motina“ su nuimtu nuo kryžiaus Jėzumi ant kelių. Etnologas Stanislovas Gutautas, tyrinėdamas Marijos garbinimo atspindžius Žemaitijos liaudies dailėje, bandė atsakyti į jų gausos klausimą. Jo nuomone, Marijos garbinimas labai susijęs su ypatinga moters, motinos žemaičio šeimoje padėtimi.

Įdomu ir tai, kad Marija „apsireikšdavo“ tik Žemaitijoje. Kulto pasekmė ar priežastis?

Profesoriaus Alfonso Motuzo nuomone, Marija Žemaitijoje buvo šeimos simbolis, o jos garbinimas padėjęs išgyvendinti klėčių lankymo paprotį, bandomąsias vestuves ir sugrąžinęs žemaičius prie doros.

Prisiminus Marijos Gimbutienės senosios Europos religijos tyrimus, galima spėti, kad per žemaičių puoselėjamą Marijos kultą, ko gera, prasiveržia ir tam tikros matriarchatinio pasaulėvaizdžio liekanos.

Dar vienas žemaičių krikščioniškos kultūros unikalus reiškinys – šermeniniai Žemaičių Kalvarijos Kalnai. Tai per šermenis ir Žemaičių Kalvarijos atlaidus giedamos savitos maldos ir giesmės, dažnai pritariant dūdų orkestrui ar liaudies instrumentams.

Kaip ir Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio koplyčias, gedulingąsias Kalnų maldas bei giesmes naikino ir carizmas, ir ateizmo ideologai, tačiau jie išliko dėl žemaičių būdo, pamaldumo ir pasiaukojimo tikėjimui.

* Šorienė D. *Krikščionybės įtaka vaizduojamajame mene – žemaičių liaudies skulptūroje*. Švyturys, 2013, balandžio 13 d., Nr. 13.

** Galaunė P. *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas, 1930. [<http://archive.is/zCgli>].

*** Počiulpaitė A. *Kryždirbystė amžiams bėgant ir dabar*. [http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/10_pociulpaitė.pdf].

Tokia buvo toji iš viduramžių išsilukštenusi žemaičių gentis, kurią kryžius ne parklupdė, o iškėlė. Jos istorija liudija, kad unikalią gentį/tautą, suvokiančią savo tapatybę ir ją formuojančias vertybes bei tas vertybes ginančią ir puoselėjančią, istorijos skersvėjai ne užpučia, o užgrūdina. Todėl belieka pritarti V. Vaivada, kad žemaičių krikštas turėjęs ypatingą reikšmę Lietuvai ir dėl to, kad atėmė idėjinę argumentaciją Vokiečių ordinui teisinti grobikiškus veiksmus prieš Lietuvą, ir dėl to, kad skatino baltų genčių vienijimosi procesą ir tuo pačiu dėjo pagrindus būsimos Lietuvos valstybės etnografinių žemių susiformavimui.

Šimtmečiai mus skiria nuo tokių Lietuvai nusipelnusių ganytojų ir mokytojų, lietuviško žodžio ir dvasios puoselėtojų kaip Merkelis ir Arnulfas Giedraičiai, Mikalojus Daukša, Motiejus Valančius, į praeitį nuėjo ir Jurgio Pabrėžos, Maironio laikmetis, o mes tebesigrežiojame atgal ir už storų bažnyčios sienų tikimės vėl prisiliesti prie šių garsių, Žemaitijai ir Lietuvai nusipelnusių dvasiškių kultūrinio, intelektualinio, tautinio paveldo, stengiamės suvokti, ar tai krikščionybė praturtino ir nušlifavo senąją baltiškąją žemaičių kultūrą, o gal iki šių dienų išlikę senojo baltų tikėjimo elementai suteikė žemaičių krikščionybei tas ypatingas spalvas, tas savitas raiškos formas, kurios ir šiandien nesunkiai leidžia suvokti: čia – Žemaitija. Čia – senos baltų genties palikuonių žemaičių kraštas.

Ir kartoju kartu su Justinu Lingiu: „Šiandien aš slapčia didžiuojuosi tais žmonėmis, kurie turi to keisto pasitikėjimo savimi ir tvirtybės. Jie neslankioja kaip kokie blankūs šešėliai, jie nieko nebijo, kad ir koks žiaurus būtų šis pasaulis. Jie yra garantuoti, jog niekas jų nesunaikins, jie atsiradę visiems laikams ir jiems nieko pikta negali atsitikti. Jie tarytum priklauso senai giminei, kuri egzistavo visą laiką, nuo pat pradžių pradžios; nors ir ką likimas išdarinėjo, nuolat juos skriaudė, bet jie lengviausiai viską ištverė. Jie buvo ir bus, kol tvers gyvenimas.“*

Tai kas gi yra tie žemaičiai? Pasiremiant P. Kalniaus įžvalgomis ir išdėstytais faktais bei spėjimais, galima būtų apibendrinti: nors žemaičių genties egzistavimas iki Lietuvos valstybės susidarymo XIII a. dar nėra galutinai įrodytas, argumentų ją buvus galima rasti daugiau, negu jos egzistavimui paneigti. Dėl vykusių etninių procesų Žemaičių bendruomenė kaip etnosas neišliko. Šimtmečius trukusios žemaičių kultūros ir savimonės raidos, pasibaigusios integracija į moderniąją lietuvių tautą, rezultatas – žemaičių potautė (subetnosas) šiandieninėje Lietuvoje. Ir tos integracijos procese liūto dalis priklauso krikštui ir krikštytojams, Bažnyčiai ir dvasininkams.

TOKIA BUVO TOJI IŠ VIDURAMŽIŲ IŠSILUKŠTENUSI ŽEMAIČIŲ GENTIS, KURIĄ KRYŽIUS NE PARKLUPDĖ, O IŠKĖLĖ. JOS ISTORIJA LIUDIJĄ, KAD UNIKALIĄ GENTĮ/TAUTĄ, SUVOKIANČIĄ SAVO TAPATYBĘ IR JĄ FORMUOJANČIAS VERTYBES BEI TAS VERTYBES GINANČIĄ IR PUOSELĖJANČIĄ, ISTORIJS SKERSVĖJAI NE UŽPUČIA, O UŽGRŪDINA.

Šatrijos piliakalnis iš oro. R. Jarockio nuotrauka.

* Lingys J. Šalis, kurion su ašara grįžtu. Kelionė su Bernardinai.lt., 2013 m. Nr. 1 (21), p. 100.

PRISTATYMAI

LAISVĖS MINTIS TREMTYJE

LIETUVOS POLITINĖS MINTIES ANTOLOGIJA. II. Politinė mintis išeivijoje. 1944–1990. Vilniaus universiteto leidykla. Vilnius. 2013. 640 p.

Ši knyga yra Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto mokslininkų parengtos *Lietuvos politinės minties antologijos* antrasis tomas. Pirmasis, išleistas 2012 metais, yra anotuotas mūsų žurnalo 2012 m. antrajame numeryje. Ten aptarta Antologijoje pristatoma Pirmosios Respublikos politinė mintis. Antrajame tome jo sudarytojai eksponuoja turtingą ir turiningą išeivijos politinį mąstymą.

Antrojo pasaulinio karo meto išeivija – ypatingas Lietuvos istorijos subjektas. Jis gimė Lietuvos bolševikinės okupacijos grėsmės akivaizdoje: pirmoji – 1940–1941 metų – okupacija parodė, kad inteligentija yra didžiausias bolševizmo priešas, todėl likti Lietuvoje reikė pakliūti į neabejotinų represijų gniaužtus, nors pasitraukimas į Vakarus irgi nereikė besąlygiškos laisvės, ypač asmeninės: kankino nerimas dėl nežinia paliktos tėvynės ir dėl asmeninių gyvenimo šaltinių. Didelė 70 tūkstančių pabėgėlių dalis buvo inteligentai, savo kultūros žemei neabejingi žmonės, taip ir neradę neabejotino savo būklei apibūdinti termino – tremtiniai jie, išeiviai ar dar kas... Lietuvai skirta kultūrinė ir politinė veikla tapo jų gyvenimo prasme, buvimo be savo žemės pateisinimu. Neveltui egzilyje sukurti tokie lietuvių kultūros lobiai.

Tauta ir jos žemė yra ašis, į kurią remiasi išeivių mąstymas ir Antologijos struktūra.

Pirmajame skyriuje *Tauta ir tautiškumas* devyni autoriai įvairiais aspektais aptaria asmens, tautos, žemės ir politinio įsipareigojimo istorijai aspektus. Antrajame – *Ideologija ir politiniai pasidalijimai* – reprezentuojama nauja išeivijos politinių srovių panorama. Trečiajame – *Sovietologija ir sovietinio režimo kritika* – rodoma, kaip išeivija mato okupuotosios Lietuvos gyvenimą, o ketvirtajame – *Lietuvos sovietinimas ir rezistencija* – kalbama apie pasipriešinimo ir išsivadavimo galimybes. Kad Lietuva turi būti nepriklausoma, karo emigrantų karta neabejoja. Tai išraiškingai rodo penktasis Antologijos skyrius *Ateities Lietuva*. Šeštasis pristato svarbiausius išeivijoje sukurtus programinius dokumentus – *Lietuvių chartiją, Klivlendo deklaraciją, Lietuvos nepriklausomybės atstatymo penkiasdešimties metų sukakties manifestą*. Antologijoje yra ir bene aukščiausia Pirmosios Respublikos jaunuomenės politinės minties viršukalnė – traktatas *Į pilnutinę demokratiją*.

Visa ši gausi ir nepaprastai iškalinga medžiaga bus nepamainoma sistemiškai artiku liuotai išeivijos valstybinės minties analizei.

Atskirai reikia pažymėti abiejų tomų įvadinių straipsnių conceptualumą ir informatyvumą – skaitytojui jie yra patikimus orientyrus teikiantieji patarėjai.

Išeivijos indėlis į Lietuvos išsivadavimą iki šiol nėra visapusiškai ir argumentuotai aptartas. Tai nelaikytina mūsų šiandieninės politinės minties išskirtine bėda, nes ir daugelis kitų tautos žingsnių į nepriklausomybės atkūrimą tebelieka tik atsitiktinių monografinių tyrinėjimų apžvelgti. Antologijos tekstai ne vienu klausimu galės suteikti tą pirminę informaciją, kuri būtina kultūringam žmogui, o ypač – politikui.

R. O.